

Ren i skinn er ren i sinn

- skolefolk og medisineres ordskifte om norske skolebarns helse
1920-1957

Ingvild Bjelland

Hovedfagsoppgave i historie våren 2007
Historisk institutt, Universitetet i Bergen

Ren i skinn er ren i sinn

- skolefolk og medisineres ordskifte om norske skolebarns helse
1920-1957

Bildet på fremsiden er hentet fra Oslo Helseråd,
overlege Carl Schiøtz' fotosamling.¹

Ingvild Bjelland

Hovedfagsoppgave i historie våren 2007
Historisk institutt, Universitetet i Bergen

¹ Oslo Byarkiv A-10000_Ua0009_392.tif.

Forord

Jeg vil rette en stor takk til min veileder førsteamanuensis Astri Andresen, for hjelp med prosjektet.

Jeg vil også takke mine foreldre Solfrid og Tore Bjelland, for all støtte i tiden som student. Videre retter jeg en stor takk til min søster Ragnhild Bjelland, spesialkonsulent ved Oslo Byarkiv, for hjelp med bildene som er brukt i oppgaven, for konstruktive innspill og mye positivitet gjennom skriveprosessen. Til slutt en stor takk til min samboer Torgeir Aase, for kjærighet og støtte, korrekturlesing og gode innspill.

Ingvild Bjelland

13. mai 2007.

INNHold

1. INNLEDNING.....	11
1. 1 HISTORIOGRAFI	11
<i>Forskningslitteratur</i>	12
1. 2 MITT PROSJEKT	14
Problemstilling	16
<i>Disposisjon</i>	16
<i>Sentrale begrep</i>	17
Skolehygiene og skolehelsetiltak.....	17
Diskurs og eksaminasjon	19
1. 3 KILDER OG KILDEKRITIKK	23
<i>Tidsskriftene</i>	23
DEL I.....	25
2. SKOLEFOLKS SYN PÅ HELSEPROBLEMER OG LØSNINGER I SKOLEBARNSGRUPPEN 1920-1940	27
2. 1 KLASSEROMMET.....	28
<i>Renhold og spyting</i>	28
<i>Undervisning, skrive- og sittestilling</i>	29
<i>Røykelast og "vassbøtte"</i>	30
<i>Hygiene og oppdragelse</i>	31
2. 2 BARNEKROPPEN	34
<i>Trening av ånd og kropp</i>	34
<i>Kroppskultur</i>	37
2. 3 BARNESINNET.....	39
<i>Oppdragelsen</i>	39
<i>"Sjelelige vansker"</i>	42
<i>Pedagogisk forskning</i>	45
<i>Oppsummering</i>	47
3. MEDISINERES SYN PÅ HELSEPROBLEMER OG LØSNINGER I SKOLEBARNSGRUPPEN 1920-1940	49
3. 1 ROMMET.....	50
<i>Barn og boliger</i>	50
<i>Klasserommets stand, undervisning og friminutter</i>	51
<i>Hygienekongresser, særklasser og friluftsskoler</i>	54
<i>Ulikheter i skolehelsefeltet</i>	56
3. 2 BARNEKROPPEN	57
<i>"Normalvekst"</i>	57
<i>Slett allmenntilstand og legemsøvelser</i>	60
<i>Søvn, ernæring og skolebespising</i>	63
<i>Badesak og skolebad</i>	67
3. 3 BARNESINNET.....	71
<i>Kontrollen med skolebarna og hjemmene</i>	71
<i>"En sunt utseende gentleman"</i>	73
<i>Hygienesansen</i>	75
3. 4 OPPSUMMERING DEL I	77
DEL II.....	81

4. SKOLEFOLKS SYN PÅ HELSEPROBLEMER OG LØSNINGER I SKOLEBARNSGRUPPEN 1940 – 1957	83
4. 1 ROMMET.....	84
<i>Krig og undervisning.....</i>	84
<i>Karakterdannelse gjennom sang, musikk og sløyd.....</i>	86
<i>Pedagogisk forskning, leirskole og skolefilm</i>	89
4. 2 KROPPEN	92
<i>Tuberkulosekamp og vaksine.....</i>	92
<i>Røykelast og forplantningslære</i>	94
<i>Idrettsmerker og fysisk fostring</i>	96
<i>Seilduksbassenget.....</i>	100
4. 3 SINNET	101
<i>Krigens merker og oppdragelse til internasjonal samhörighet</i>	101
<i>Oppdragelse og disiplin.....</i>	103
<i>Pedagogikk og psykologi.....</i>	107
<i>Testing av evner.....</i>	109
<i>Oppsummering</i>	112
5. MEDISINERES SYN PÅ HELSEPROBLEMER OG LØSNINGER I SKOLEBARNSGRUPPEN 1940-1957	113
5. 1 ROMMET.....	114
<i>Usunne boligforhold.....</i>	114
<i>Nordisk samarbeid, skolebygninger, undervisning og belysning</i>	115
5. 2 KROPPEN	117
<i>Færre fysiske overskuddstyper, ernæring og skolemåltid.....</i>	117
<i>Lus og skabb.....</i>	120
<i>Badstue, folke- og skolebad.....</i>	121
<i>Masseundersøkelser, difteri og tuberkulose</i>	123
<i>Hjemmeulykker.....</i>	126
5. 3 SINNET	128
<i>Det mentalhygieniske arbeidet</i>	128
<i>Forebyggende arbeid og oppdragelse</i>	130
<i>Skolehelsearbeidet i endring</i>	132
5. 4 OPPSUMMERING DEL II.....	135
6. AVSLUTNING.....	139
6. 1 SYKDOMSFARENE OG FAGGRUPPENES ØNSKE OM TILTAK.....	139
Del I 1920-1940.....	139
Del II 1940-1957	140
6. 2 TIDSSKRIFTSDEBATTEN OG SKOLEHELSEFELTET	142
BIBLIOGRAFI.....	147
KILDER	149

1. INNLEDNING

Tidlig på 1900-tallet endret barne- og skolehelsediskusjonen seg vesentlig i Norge. Innføringen av folkeskolen hadde synliggjort barnas helseproblemer, og bekymringen for den høye dødeligheten i skolebarnsgruppen avstedkom et perspektivskifte i skolehelsearbeidet. Arbeidet gikk fra å tilhøre skoleverket og skolepolitikken – til å bli en del av et større folkehelsearbeid. Historikere har uttalt at i knapt noe annet helsepolitisk felt foregikk det så stor aktivitet, og så store omveltninger som i skolen. Med den nasjonale skolehelsetjenesten i startgroppen, ble skolen særlig i Oslo, hvor Carl Schiøtz var skolelegesjef, et laboratorium for det store folkehelseprogrammet. Det nasjonale lovverket hang etter, og slik skjedde tiltakene i et lovmessig og administrativt tomrom. Således bar helsetilbudet preg av store regionale ulikheter. På landsbasis utviklet tjenesten seg mellom praktiske tiltak og en teoretisk fundert skolehygienediskurs.² Den første nasjonale loven om skolehelsetjeneste kom i 1957.

I dagens samfunnsdebatt er skolehelsetiltak igjen aktualisert. Det er et fornyet fokus på hvordan skolen skal medvirke i elevenes allmenndannelse, og samtidig legge et grunnlag for god helse. I forrige valgkamp diskuterte man blant annet om det igjen var behov for en nasjonal skolematordning.

Denne oppgaven følger skolefolk og medisineres ordskifte rundt skolebarnas helseproblemer og løsninger, slik de kom til uttrykk i de to profesjonenes tidsskrifter mellom 1920 og 1957. Profesjonenes definisjoner av sykdom og helsefremmende tiltak formet elevenes hverdag i skolen. På denne måten hadde faggruppens syn på hva som til en hver tid utgjorde formålstjenlige tiltak stor innvirkning på barn og barndom.

1. 1 Historiografi

Innen norsk historieforskning har ikke medisinerne og skolefolks tidsskriftdebatt rundt skolebarns helseproblemer og løsninger, vært et hovedtema. Men ulike aspekter ved utviklingen av en nasjonal skolehelsetjeneste er belyst, og deler av denne forskningslitteraturen ligger til grunn for oppgaven. I tillegg anvendes særlig nordisk litteratur.

² A. Schiøtz 2003: 147f. "Folkets helse – landets styrke 1850-2003." Universitetsforlaget, Oslo.

Forskningslitteratur

Skolehelsefeltets tilknytning til utviklingen innen skolehygiene, gjør hygienen til et sentralt tema i oppgaven. De to danske idéhistorikerne Lars-Henrik Schmidt og Jens Erik Kristensen *Lys, luft og renlighet – den moderne socialhygiejnes fødsel*, fra 2004, behandler utviklingen av den vestlige sosialhygiene. Schmidt og Kristensens viser hvordan tankeformene i vesten ikke alene formuleres av filosofer og teoretikere, men også hvordan formene kommer til uttrykk hos praktiske vitenskapsmenn, offentlige administratorer, og i stiliseringen av hverdagen med ulike inndelinger og tilretteleggelser. Monografien løfter frem hygienebevegelsens ulike dimensjoner, med utgangspunkt i at renlighetsidealene til en hver tid kan gi innblikk i rasjonalitetens historie. Boken belyser følgelig hvordan hygienen ble et moralsk program der den enkelte ble ansvarliggjort for både den individuelle og den kollektive sunnhet. Man viste ansvar og aktelse for samfunnet gjennom å holde sin kropp sunn og frisk. De danske idéhistorikerne viser hvordan folkehelseprosjektet ble et stort korrigeringsprosjekt, som gjennomsyret alle områder av samfunnet. Hygienen ble en iscenesettelse av kroppen, der skittenhet og smuss ble et uttrykk for det udannede.

Etter første verdenskrig innførte Oslo en ny skolehelsereform. Reformen kom som et av flere svar på skolebarnas helseproblemer. Osломodellen frembrakte ny kunnskap, og ble, med Carl Schiøtz som skolelegesjef, et sentralt referansepunkt i skolehelsedebatten. Modellen la føringer for det nasjonale skolehelsearbeidet, og flere kommuner fulgte opp med tilsvarende tiltak. Ola Alsviks hovedoppgave *”Friskere, sterkere, større, renere.” Om Carl Schiøtz og helsearbeidet for norske skolebarn*, fra 1991, fremhever forarbeidene til Osломodellen, og analyserer C. Schiøtz hygieniske ståsted. Oppgaven belyser samfunnsendringene før første verdenskrig, som igjen spilte opp mot innføringen av Oslos skolehelsemodell i 1919. Utviklingen av skolehelsetjenesten belyses med bakgrunn i framveksten av de praktisk funderte helsetjenestene, og en teoretisk anlagt skolehygiene. Oppgaven plasserer Carl Schiøtz som hoveddrivkraft i utviklingen av det skolehygieniske arbeidet i Norge. Underernæring og urenslighetssykdommer var kjerneproblemer ved siden av de smittsomme sykdommene ved skolehelsearbeidets start, og oppgaven fremholder innføringen av Oslofrokosten som et svar på den utbredte underernæringen blant barna. Oslos skolehelsemodell ble innført, i ulike utgaver på landsbasis før andre verdenskrig, men Alsviks oppgave tar ikke i særlig grad for seg andre byers skolehelsemodeller.

Kari Tove Elvbakken og Grete Riise (red.) *Byen og helsearbeidet*, fra 2003, tegner et bilde av utviklingen av helsestellet i Bergen. Det er særlig kapittel 2 ”Orden og renlighet” som har vært nyttig for denne oppgaven. Herunder Ida Bloms artikkel,

”Tuberkulosearbeidet”. Tuberkulosen var fremfor noe annet skolebarnsgruppens svøpe, samtidig som tuberkulosekampen var instrumentell i etableringen av skolehelsetiltakene. Astri Andresen og Kari Tove Elvbakkens artikkel ”Skolehelsetjenesten – forme rom, kropp og sinn”, beskriver utviklingen av skolehelsetjenesten i Bergen, fra tidlig på 1900-tallet og inn i etterkrigstiden. Det fremheves hvordan barnas kropper ble offentliggjort som følge av undersøkelsesmetodikken i legens helsekontroll. Utviklingen av skolehelsetjenesten skisseres som en blanding av tvang og hjelp.

Astri Andresen og Kari Tove Elvbakkens artikkel ”Food, Morals and Medicine in Norwegian Primary Schools, 1860-1950s”, fra 2006, belyser helsetilstanden og helsetiltakene for norske skolebarn. Skolematorordningen diskuteres som et pedagogisk verktøy der elevene fikk lære sunne kostholdsvaner. Samtidig trekkes det en parallell til dagens diskusjoner rundt skolemåltidet i Norge. Andresen og Elvbakken forteller hvordan skolematorordningen primært var et uttrykk for omsorg for underernærte skolebarn, og sekundært uttrykte disiplineringen av gruppen. På denne måten forsvant ordningen da barnas kropper ikke lenger fremstod som ”magre og sultne”. Barna ble klassifisert som normale eller avvikere, og tiltakene i feltet handlet om behovet for å forme elevene, samtidig som det speilet et ønske om hjelp til syke barn.

Aina Schiøtz ”Folkets helse – landets styrke 1850- 2003” bind 2, fra 2003 tar for seg en rekke temaer i norsk helsehistorie. Boken gir god kunnskap om utviklingen av skolehelsetjenesten på landsbasis, i mellomkrigstiden, under okkupasjonen, og i etterkrigstiden. Schiøtz fremhever hvordan Oslomodellen ble normgivende for skolehelsefeltet, og hvordan man ønsket tiltak knyttet til ernæring og fysisk fostring for å fremme barnas helse. Det skolehygieniske arbeidet belyses også som et holdningsarbeid, der en ønsket å endre barn og foreldres vaner til det som ble oppfattet som hygienisk livsførsel. Monografien viser sosialhygienens utvikling i Norge, og setter folkehelsearbeidet i sammenheng med tidens sosialhygieniske tankegods. På tross av en annen innpakning fortsatte troen på de hygieniske tiltakene for miljøet som en konstant i skolehelsearbeidet, også i etterkrigstiden. Som tittelen forteller, ble folkets helse – et uttrykk for landets styrke.

Sighild Vallgård og Lene Kochs *Folkesundhed som Politikk. Danmark og Sverige fra 1930 til i dag*, fra 2003, er en del av den danske maktutredningen, og tar for seg helsereformer og politiske tanker rundt folkehelseprosjektene i Danmark og Sverige. Den omhandler folkehelse og maktutøvelse. Boken tar for seg skolehelsedebatten i de to landene, og fokuserer på hvordan enhver konstruksjon av viten er med på å sette politisk dagsorden. Maktperspektivet i boken er inspirert av den franske idéhistorikeren Michel Foucaults

begrepsapparat. Skapelsen av viten fremstilles som en forutsetning for makt og utøvelsen av denne. Vallgård fremhever hvordan folkehelseprosjektet foregikk innen en ramme av kontroll og omsorg. I skolehelsefeltet var flere av de nordiske problemstillingene felles, selv om det kunne være variasjoner i tiltak, eller lovverkets utforming. Monografien belyser det fellesnordiske tankegodset, og diskusjonene som dannet bakteppe for den norske folkehelsedebatten, i denne oppgavens periode.

I Signhild Vallgård og Lene Koch (red.) *Forskningsmetoder i Folkesundhetsvitenskap* fra 2006, gjennomgår tolv forskere fremgangsmetoder i folkesunnhetsvitenskap. Boken utgjør bakgrunnen for det metodiske rammeverket i tilnærmingen til kildene, tidsskriftene. For å kunne si noe om ordskiftet i tidsskriftene har jeg tatt utgangspunkt i kapittelet som behandler M. Foucaults diskursbegrep og talen som sosial praksis. Med dette som utgangspunkt forsøker jeg å anskueliggjøre faggruppens italesetting av sine respektive fagfelt.

1. 2 Mitt prosjekt

Som nevnt innledningsvis er det skrevet lite om skolehelsefeltets utvikling, med utgangspunkt i faggruppens tidsskriftsdebatt. Jeg finner det meningsfylt å løfte frem denne linjen med bakgrunn i profesjonenes viktige rolle i utformingen av barndom og barnehelse. Jeg følger ordskiftet i *Nordisk Hygienisk Tidsskrift*, *Norsk Pedagogisk Tidsskrift* og *Norsk Skuleblad*. Leger og læreres tidsskrifter var ikke atskilte verdener, begge grupper uttalte seg i hverandres fora.

Mye av idégrunnlaget og praksis i skolehelsefeltet, ble skapt med internasjonale strømninger som bakteppe. Faggruppens ordskifte og utformingen av tiltak for barnehelsen var dermed farget av det nordiske og europeiske debattrommet. Faggruppene møttes på konferanser i inn og utland. A. Andresen beskriver hvordan både politiske beslutninger og debatten rundt ”barnespørsmålet”, rundt bortsettingen av barn, hørte til innen et nordvesteuropeisk diskusjonsrom.³ Dette gjaldt også for ordskiftet rundt tiltak i skolebarnsgruppen. Medisin er, og var en internasjonal vitenskap, den faglige utviklingen forholdt seg i liten grad til landegrensene, og på denne måten hadde den norske tidsskriftdebatten flere fellestrekk med den nordiske debatten i *Nordisk Hygienisk Tidsskrift*. C. Schiøtz var en sentral aktør i den nasjonale og nordiske debatten, han deltok i ordskiftet med

³ A. Andresen 2006: 15ff. *Hender små. Bortsetting av barn i Norge 1900-1950*. Fagbokforlaget, Bergen.

flerfoldige artikler. Tidsskriftet beskriver hvordan de Schiøtzke tabeller for vekt og høyde ble tatt i bruk i flere danske skoler. Her ble Osломodellen kommentert, og Norge gratulert, både med den og med C. Schiøtz som skolelegesjef. Nordiske medisinere rettet i tidsskriftet fokus på flere av de samme problemene som preget det norske skolehelsefeltet, blant annet hvordan det var nødvendig med tiltak for renere skolestuer og legek kontroll. På denne måten speiler nordiske medisineres uttalelser flere av de aktuelle problemstillingene som norske medisinere forfektet. Flere skolefolk og medisinere gjorde bruk av nordiske og europeiske tiltak som referansepunkt for ytringer, følgelig tok tidsskriftene jevnlig for seg andre lands tiltak i skolehelsefeltet. *Norsk Pedagogisk Tidsskrift* fokuserte på internasjonalt fredsarbeid etter andre verdenskrig, og i *Norsk Skuleblad* ble Sveriges forarbeider med innføringen av en 9-årig skolereform på 1950-tallet omtalt ved flere anledninger. Med bakgrunn i skolehelsefeltets nordiske og europeiske forankring, har jeg i oppgaven brukt uttalelser fra både norske og nordiske medisinere og skolefolk. Oppgaven tar utgangspunkt i de debatter og temaer som går igjen i tidsskriftene, og flere av uttalelsene er representert direkte som sitater.

Oppgavens tidsperiode er satt fra 1920 til 1957. Startpunktet faller sammen med endringene som ble gjort på feltet fra tidlig 1900-tall, og som særlig kom i gang med det sterke fokuset på barne- og folkehelse etter første verdenskrig, og med Osломodellen fra 1919. Startpunktet faller også sammen med første utgave av *Nordisk Hygienisk Tidsskrift* i 1920. Oppgavens slutt punkt er innføringen av den første nasjonale loven om *helsearbeid i skoler og andre undervisningsinstitusjoner* av 1957. Innføringen av loven uttrykte et ønske om å sikre alle norske skolebarn de samme helsetjenester, og var slik et resultat av en lang utviklingsprosess. Oppgaven speiler en periode preget av store endringer, og av store regionale ulikheter. Helsetjenestens utvikling mellom praktiske tiltak og en teoretisk fundert skolehygienediskurs, utgjorde bakteppet for faggruppenes ordskifte. Oppgavens inndeling er gjort med bakgrunn i de to periodenes ulike tyngdepunkt i helsetjenestens historie. Den første delen fra 1920-1940 kan grovt sett samles under etableringen av tiltak i feltet etter ”Schiøtzke prinsipper”. Den andre perioden fra 1940-1957 omhandler okkupasjonen og etterkrigstiden. Okkupasjonen var et unntak fra den samlede linjen av fremgang i barnas helse. Denne perioden kan, med kontrollen av de smittsomme sykdommene på 1950-tallet, grovt sett sees i lys av veien frem til den nasjonale helseloven i 1957.

Faggruppenes italesetting av helsefeltet innvirket på de skolehygieniske tiltakene som formet elevenes hverdag. Ordskiftet viser hvordan synet på sykdom og avvik i skolebarnsgruppen utviklet seg blant skolefolk og medisinere. Tidsskriftdebatten speiler den omfattende utviklingen i skolehelsefeltet, og forteller samtidig noe om hvordan de

skolehygieniske tiltakene fremstod som både mål og middel for faggruppens foredling av skolebarna. Med skolehygienen som rammeverk skulle skolebarns helse løftes opp, man skulle få bukt med den slette allmenntilstanden, og det skulle dyrkes frem sterke og sunne barnekropper som var mer motstandsdyktige mot sykdom. I sin samtid var tidsskriftene en kilde til informasjon om nyvinninger og reformer i feltet, fra inn og utland, for skolefolk og medisinerere. Tidsskriftene pekte på alt fra skolefolks opplevelser av disiplinærproblemer i skolestuen – til foredrag ved nordiske skolehygienekongresser. Ordskiftet som føres anskueliggjør en veldig spennvidde i tidsskriftene, og i dag kan faggruppens italesetting av skolehelsefeltet gi oss innblikk i hva skolefolk og medisinerere opplevde som formålstjenlige tiltak på erfarte problemer.

Tidsskriftdebatten var medvirket til det opplevde handlingsrommet, og dermed hva profesjonene til en hver tid kunne se for seg som fruktbare tiltak i skolen. Jeg ser ordskiftet i tidsskriftene i lys av sentrale linjer i samtidens skolehygienedebatt, som igjen var en del av det store nasjonale folkehelsearbeidet i tiden. C. Schiøtz var en typisk representant for den norske hygienediskursen, og for skolehygienen spesielt. Jeg ønsker med dette som utgangspunkt å anskueliggjøre faggruppens italesetting av skolehelsefeltet.

Problemstilling

Hvordan definerte henholdsvis skolefolk og medisinerere helseproblemer i skolebarnsgruppen, og hvilke løsninger ønsket de i perioden 1920-1957?

Problemstillingen belyses på følgende måte: For det første, hva var de største sykdomsfarene skolebarnsgruppen stod overfor? Dernest, så de to faggruppene for seg de samme tiltak i skolen? På hvilken måte kan vi si at tidsskriftdebatten var med på å forme skolehelsefeltet? Og til sist, hvordan endret skolefolk og medisinerers helseperspektiv seg, og i hvor stor grad var det enighet mellom profesjonene i løpet av tidsperioden?

Disposisjon

Innledningskapitlet presenterer historiografien og mitt prosjekt; herunder problemstillingen, sentrale begreper, samt kilder og kildekritikk – i denne rekkefølgen. Kapitlet avsluttes med en kort introduksjon av folkehelseprosjektet og skolehelsefeltets utvikling ved inngangen til min periode. Herunder redegjør jeg for sosialhygienens og skolehygienens sentrale dimensjoner, der renslighet kobles sammen med graden av allmenndannelse.

Jeg deler oppgaven to tidsperioder. Del I 1920-1940, tar for seg skolefolk og medisineres syn på skolebarnas helseproblemer og løsninger i hvert sitt kapittel, med en påfølgende oppsummering og sammenligning. Del II 1940-1957, følger samme mønster, oppgaven avsluttes i kapittel 6. I kapitlene gjør jeg hyppig bruk av sitater. Disse representerer sentrale standpunkt fra begge faggrupper, samtidig som sitatene bidrar til å levendegjøre skolefolk og medisineres skiftende stemme.

Skolehygienen kom til å omfatte en dannelse og kultivering av barna gjennom rommet, kroppen og sinnet.⁴ Jeg har dermed valgt å strukturere hvert kapittel i følgende hoveddeler: *rommet, kroppen og sinnet*. Oppdelingen av hygienen er gjort for å skape ryddighet i oversikten. Inndelingen er kunstig, da det ikke finnes vanntette skott mellom tiltakene. Delingen bidrar likevel til å fremheve skolehygienens brede tilnærming til helsespørsmålet, og tiltakene denne avstedkom.

Sentrale begrep

Skolehygiene, skolehelsetiltak, diskurs og eksaminasjon er sentrale begreper som brukes i oppgaven for å fremheve hvordan skolefolk og medisineres debatt om skolebarns helse bidro til å forme skolehelsefeltet, og hvordan barna ble formet gjennom skolehygieniske tiltak og krav til oppførsel, renslighet og sunnhet i skolestuen og i legekontrollen.

Skolehygiene og skolehelsetiltak

Aina Schiøtz, Lars-Henrik Schmidt og Jens Erik Kristensen fremhever at hygienen var en bevegelse som omfattet både ånd og kropp. Målet for folkehelsearbeidet var å etablere hygienesansen hos befolkningen, for slik å skape en mentalitetsendring som igjen ville frembringe varige atferdsendringer.⁵ Carl Schiøtz så hygienebegrepet som todelt; på den ene siden hadde man den *personlige hygiene* der enkeltpersonen skulle holdes sunn og frisk – og samtidig øke den legemlige og åndelige funksjonsevne. På den andre siden omfattet den *offentlige hygiene* hele samfunnet. Denne var systematisert for befolkningsgrupper, eksempelvis som *skolehygiene*.⁶ Det er vanskelig å trekke et helt klart skille mellom *skolehygieniske tiltak*, og *skolehelsetiltak*. Skolehygieniske tiltak brukes flere ganger som en samlebenevnelse for skolehelsetiltak, og omvendt. Selv om skolehygienen var et rammeverk for helsetiltak i skolen, er det viktig å ikke miste av syne at skolehygienen, som en del av det sosialhygieniske folkehelseprosjektet, hadde en ekstra dimensjon. Den søkte en dyptgående

⁴ L. H. Schmidt og J. E. Kristensen 2004: 146f.

⁵ A. Schiøtz 2003: 236ff. L. H. Schmidt og J. E. Kristensen 2004: 146f.

⁶ C. Schiøtz 1937: 10 *Lærebok i Hygiene*. Fabritius & Sønner, Oslo.

mentalitetsendring. Slik omfattet skolehygienen et rammeverk for dannelse og renslighet, så vel som sykdomsbekjempelse.⁷

Hygienen bygget primært på et medisinsk tankegods, som omhandlet renslighet og sunnhetsbevarelse i alle dimensjoner av individenes liv. C. Schiøtz spilte en sentral rolle i den norske skolehygienediskursen, og bidro sammen med Karl Evang både forskningsmessig og ideologisk til utformingen av folkehelseprosjektet. C. Schiøtz var fra 1918 skolelegesjef i hovedstaden, og ble i 1932 ansatt som professor i hygiene. Evang ble helsedirektør i 1938 og tok i bruk begrepet *sosialmedisin*, som han ga en noe videre definisjon enn hygiene, likevel fortsatte han det ”Schiøtzke fokuset” på miljøets viktige helseeffekt. Slik var den offentlige hygienen var et sunnhetsarbeid for hele befolkningen, formet av sosialhygieniske ideer, særlig innen ernæring og fysisk fostring.⁸ Det var et uttrykt ønske fra medisinerne at skolen skulle bygges på medisinsk viten. Faggruppen spilte dermed en sentral rolle i å definere rammene for de skolehygieniske tiltakene. Schmidt og Kristensen fremhever at den dominerende vitenskapelige rasjonaliteten, som følge av bakteriologiens fremskritt, videreføret og omgjorde innsikter og begreper til moralske og estetiske kategorier. Slik ble det vitenskapelig korrekte det estetisk og moralsk riktige. Hygienen som prosjekt innbefattet dermed en sammensmeltning av *rasjonelle, moralske og estetiske verdier*.⁹ Hygienen ble et spørsmål om *dannelse* – og handlet om anstendighet.

Dannelsen var igjen avhengig av at hygienesansen ble etablert hos enkeltindividet. Slik ble anstendigheten en *iscenesettelse* av kroppens felt; det var ikke vilkårlig hvordan kroppen ble presentert. Dette ble en dobbel korrigeringsprosess. Kroppens grenser gikk utover selve legemet, og grensene omhandlet hvordan kroppen ble framstilt og opplevd i rommet. Iscenesettelsen av kroppen fortalte om hvilke måter et kroppsfelt støtte sammen med andre, uten direkte berøring. Å bli påført andre menneskers dårlige kroppslukt ville oppleves som et overtramp – noe man hadde krav på beskyttelse i mot. I forhold til presentasjon i kroppsfeltet, viste samspillet mellom system og individ seg gjennom individets evne til å følge det fastlagte hygieniske rammeverket. Hygieneprosjektet var slik en dobbeltbevegelse, et samspill mellom det offentlige og den enkeltes ansvar for hygienen.¹⁰ Skolehygienen omfattet dermed et oppdragelsesprosjekt – og ble en måte å forme atferd på.

⁷ L. H. Schmidt og J. E. Kristensen 2004: 80f.

⁸ A. Schiøtz:2003: 226ff.

⁹ L. H. Schmidt og J. E. Kristensen 2004: 80f.

¹⁰ Ibid:2004: 208ff.

Foredlingen bestod i å kjenne de akseptable koder for takt og tone, samt evnen til å ta ansvar for egen adferd.¹¹ Med dette bakteppet ble skolehygienediskursen videreutviklet i tiden, skolehygienens prosjekt ble både å forankre den rette dannelsen i skolebarnet, samtidig som den handlet om renslighet for å bekjempe smittsomme sykdommer.

Diskurs og eksaminasjon

Diskursbegrepet forstår virkeligheten som et produkt av vår tale om den.¹² En diskurs er slik et underliggende mønster, en predisposisjon, som former eller definerer tanken i gitte tidsperioder, og som dermed gjør noen tanker utenkbare i gitte tidsperioder. Dersom man bryter med mønstrene innen et diskursivt felt, er det sannsynlig at ytringen ikke vil bli akseptert, eller godtatt som meningsfull.¹³

Denne oppgaven ser profesjonenes ordskifte i lys av diskursbegrepet. Samtidens skolehygienediskurs var utformet av eksperter, og slik hadde de hygieniske tiltakene et vitenskapelig utgangspunkt. Skolehygienen fremstod som selve rammen rundt problem- og løsningstenkingen, for både skolefolk og medisinerere. Herunder var profesjonenes italesetting av feltet medbestemmende for praktisk reform, og for faggruppens syn på barnehelse og barndom gjennom denne oppgavens tidsperiode. Michel Foucaults *diskurs-* og *eksaminasjonsbegrep* fanger opp nettverket av kontrollmekanismer som omgav skolebarna, og belyser på denne måten kjernen i samtidens kultiveringsprosjekt, herunder faggruppens ønske om adferdskorrigerende gjennom hygieniske tiltak. For å kunne si noe om de strukturer som fremkommer i ordskiftet har jeg tatt utgangspunkt i Lene Koch og Sniff A. Nexøs tilnærming til diskursanalysen, der analysen kan betraktes som et særlig blikk, eller perspektiv på verden, der forståelsen av virkeligheten som et produkt av talen om denne, er et grunnleggende trekk. Ulike oppfattelser farger vår språkbruk, og ordvalget knytter ofte forskjellige betydninger til de ordene vi bruker. Tekster er påvirket av disse føringene. Med Foucaults perspektiv kan vi se utsagn som begivenheter, som igjen betinges både av mønstre for hva som er meningsbærende på et område, til en bestemt tid, samtidig som de skaper, og

¹¹ Ibid:2004: 208.

¹² S. A. Nexø og L. Koch 2006: 70. "Diskursanalyse – et særligt blik på verden." I L. Koch og S. Vallgård (red.) *Forskningsmetoder i folkesundhedsvidenskab*. Munksgaard, Danmark.

¹³ Diskurser er måter å snakke, skrive og handle på, i samråd med bestemte regler, reglene er uttrykt i sosio-historiske arrangement og omstendigheter. Se E. C. Cuff, W. W. Sharrock og D. W. Francis 1998: 261 *Perspectives in Sociology*. Routhledge, London and New York. P. Rabinow (red.) 1991 *The Foucault Reader*. Penguin Books, England.

gjenskaper de samme mønstrene. Foucault omtaler slike mønstre som *diskurser* eller *diskursive formasjoner*.¹⁴

Over tid blir en ny diskurs dominerende innen sitt felt, og tidligere sannheter mister sin gyldighet. Diskursanalysen søker grunnleggende sett å gjøre rede for hvordan virkeligheten formes eller konstrueres på en særlig måte, i de utsagn den beskjeftiger seg med. Utsagn beskriver ikke bare virkeligheten, de gjør noe med den, søker å endre den, holde fast ved den, regulere den. Foucault betraktet talen som en *sosial praksis*, han anså talen som en aktiv sosial handling som i seg selv er med på å skape det som snakkes om. Virkeligheten er kun tilgjengelig for oss gjennom vår ordning av den, når vi omtaler den, eller *italesetter* den på bestemte måter. Det finnes ingen direkte, ufiltrert erkjennelse av virkelighet utenom språket eller talen om den. Virkeligheten konstrueres på særlige måter i kraft av våre utsagn om den, slik legger utsagn til en hver tid rammen for det opplevde handlingsrommet i forhold til et gitt diskursivt felt. De regler, eller mønstre, som karakteriserer en diskurs, er produkter av prosesser som stadig foregår, herunder skapes hierarkiske relasjoner mellom over- og underordnede diskurser. Det dreier seg om å tilskrive disse en bestemt betydning, av hvem som skal tilkjennes autoritet til å uttale seg sannferdig om disse.¹⁵ Herunder etableres sannhetsregimer innen diskurser, som en følge av sannhetens posisjon og autoritet. Diskursanalysen er dermed et fruktbart redskap til å skape viten om hvordan virkeligheten, innen feltet man undersøker, formes på bestemte måter, mens andre utgrenses.¹⁶

Diskursbegrepet speiler slik hvordan skolefolk og medisineres italesetting av skolehelsefeltet formet det opplevde handlingsrommet i feltet. Faggruppens opplevelse av hva som var avvik og sykdom i skolebarnsgruppen - preget til en hver tid synet på formålstjenlige tiltak. Det at skolen skulle drive med helsetiltak var et skifte i feltet som igjen hang sammen med endringer i skolehygienediskursen.¹⁷ Definisjonen av sykdom og avvik avgjorde til en hver tid hvem som skulle få hjelp og hvem som skulle skilles ut fra normalskolen. Skolehygienen fremstod på denne måten som middel og mål i skolehelsefeltet, for skolefolk og medisinerere.

De skolehygieniske tiltakene kan også beskrives som et eksaminasjonsapparat som fulgte alle dimensjoner av elevenes skolehverdag. *Eksaminasjonen* speiler slik adferdskorrigeringen som omgav skolebarnsgruppen til daglig, i skolestuen og under

¹⁴ S. A. Nexø og L. Koch 2006: 75ff.

¹⁵ Ibid:2006: 77ff.

¹⁶ Ibid:2006: 81f.

¹⁷ Se kapittel 2.

legeeksaminasjonen.¹⁸ Foucault skiller mellom to metoder som kommer til uttrykk gjennom eksaminasjonen. I læringssituasjonen var kontroll en særskilt oppgave. *Den hierarkiske bevoktning* omtaler et kontrollmaskineri for iakttagelse av atferden, der disiplin oppnås gjennom å ”tvinge ved hjelp av blikket”. Effektiv kontroll motvirket uorden og rot. Dette var beskrivende for klasserommet som et område og en situasjon, der læreren hadde anledning og autoritet til å observere og disiplinere elevene med blikket.¹⁹ *Den normaliserende sanksjon* omtales som en spesiell form for straffemetode. Herunder bestod elevenes ”feil” i manglende ferdighet, straffen skulle slik redusere og korrigere avvik. Den fungerte som et belønnings- og sanksjonssystem. Dette gjenspeiles i skolens irettesetting av elevenes atferd, de mindre flinke, eller de som ikke tilfredsstilte renslighetsnormen, ble korrigert ved straff, mens flinke og lydige skolebarn ble belønnet.²⁰ Kombinasjon av disse metodene muliggjorde det å stemple, klassifisere og straffe individene. Gjennom *eksaminasjonen* ble individene synliggjort, samtidig som man fikk differensierte kunnskaper om hele gruppen av elever. Foucault anså at teknikkene så og si ”fabrikkerte” individene.²¹ Teknikkene utspilte seg ved lærerens kontroll med barna i klasserommet; enkeltelever ble stadig sammenlignet med alle de andre. Veiing og måling i legekontrollen ga kunnskap, samtidig som det synliggjorde avvik. Større innsikt bidro til bedre tiltak, samtidig som det medførte en klassifisering av elevene. Barna kunne ikke lenger gjemme kroppene sine, usunnhet og sykdommer som underernæring, lus og tuberkulose ble fastslått, og elevene satt under nytt behandlende sykdomsregime. Skolens kontroll med barna kan med andre ord forstås som et eksamensapparat, som ledsaget alle faser av undervisningen.

Foucault fremhever eksaminasjonen som disiplinens kjerne. Den manifesterer underkuelsen av dem som oppfattes som objekter, og objektgjøringen av dem som underkues.²² Den systematiske innsamlingen av kunnskap om skolebarna som gruppe, stemplet slik et mindretall i varierende grad som avvikere, samtidig som den produserte en normal. Kunnskapen kom et flertall til unnsetning og gjorde dem friske. Slik foregikk de skolehygieniske tiltakene i et felt mellom tvang og hjelp. Foucault anså at disiplineringen i skolen hadde som mål å forme resten av samfunnet. I vår sammenheng ga dette seg uttrykk i at skolefolk og medisinerere hadde et ønske om å skolere hjemmene i hvordan de skulle stille seg og sine. Hygieneprosjektet var slik også et folkeopplysningsprosjekt, der man håpet å nå

¹⁸ M. Foucault 2001: 167.

¹⁹ Ibid:2001: 155ff.

²⁰ Ibid:2001: 161ff.

²¹ Ibid:2001: 155f. Og 167ff.

²² Ibid:2001: 167.

hjemmene gjennom å korrigere barna. Med dette bakteppet ble skolehygienediskursen videreutviklet under påvirkning av økende medisinsk og pedagogisk kunnskap.

Ved eksamineringen blir sammenhengen mellom makt og kunnskap aller tydeligst.²³ Foucault forstår makt som noe *diskursivt*; noe som skjer i og med at vi italesetter verden på bestemte måter, som igjen avgjør de erfarne handlemuligheter i denne. Makt utfolder seg i relasjoner mellom mennesker og i den menneskelige praksis som utsagn, og diskurser. Den utfolder seg når det etableres bestemte posisjoner hvor fra man har autoritet til å uttale seg sannferdig om noe – og utelukker andre posisjoner eller sannheter.²⁴ Uten en felles virkelighetsoppfattelse, felles viten, og felles regler for akseptert sosial adferd - ville samfunnet ikke fungere. Med bakgrunn i dette ser Foucault makt som en produktiv strategi, som befester seg på et område, former det og gjør noe med det. I dette perspektivet fremstår makt ikke som en ressurs som noen kan ha eller eie, heller ikke et spørsmål om at enkelte undertrykker andre. Likefullt kan enhver form for viten, eller sannhet betraktes som et produkt av *de herskende maktrelasjoner på nettopp dette tidspunkt*.²⁵ Hygienens bestod av et sunnheitsprogram som påtvang befolkningen et rammeverk for livene deres. Samtidig var rammeverket skapt for at den enkelte skulle holde seg sunn og frisk. Skolehygienens fokus på renslighet ble gjennomført med tanke på å bekjempe sykdommer blant skolebarna, særlig tuberkulosen – som var skolebarnas svøpe. Med Foucaults diskursbegrep blir sammenhengen mellom tvang og omsorg i skolehelsefeltet tydeliggjort. Helsetiltakene representerte tvang gjennom atferdskorrigerende, samtidig som tiltakene også var et uttrykk for hjelp til de usunne og syke barn. Slik omfattet skolehygienens et program som formet barna gjennom rommet, kroppen og sinnet.²⁶

Skolehygienediskursen var et uttrykk for de rådende vitenskapelige oppfatninger i tiden, og slik i høy grad formende for profesjonenes ordskifte. Vi kan si at diskursen la rammene for hva faggruppene oppfattet som formålstjenlige tiltak i feltet. På den andre siden var skolefolk og medisineres italesetting av barns helse med på å skape og definere handlingsrommet for hva en, til en hver tid, kunne se for seg som gunstige tiltak i feltet. Slik var ordskiftet også med på å skape rom for andre sykdomsforståelser, ettersom synet på barn og barndom endret seg utover i denne perioden.

²³ Ibid:2001: 167.

²⁴ S. A. Nexø og L. Koch 2006: 80f.

²⁵ M. Foucault 2001: 80ff.

²⁶ L. H. Schmidt og J. E. Kristensen 2004: 146f.

1. 3 Kilder og kildekritikk

Tidsskriftene

Jeg har fulgt medisinernes ordskifte gjennom *Nordisk Hygienisk Tidsskrift*. Tidsskriftet var organ for *Föreningen för allmän hälsovård* i Sverige, *Selskabet for Sundhetsplejen* i Danmark, og *Norsk Hygienisk Forening* i Norge. Fra 1947 var også *Finlands Kommunala Hälsovårdsförening* representert. Tidsskriftet var bygget opp med redaksjonsmedlemmer fra de nordiske landene. Tidsskriftsdiskusjonene var som nevnt farget av andre nordiske og europeiske lands reformer. Dermed var de nordiske medisinernes debatt i *Nordisk Hygienisk Tidsskrift* viktige for det norske skolehelsefeltet. Av fremtredende norske hygienikere som deltok i utformingen av tidsskriftet, kan det nevnes at statsfysikus G. Bentzen medvirket gjennom hele 20-tallet, dr. med. Axel Strøm var med i redaksjonen gjennom mesteparten av 1930- og 1940-tallet, også under okkupasjonen. Under krigen medvirket stadsfysikus A. Diesen og helseinspektør Haakon Natvig. C. Schiøtz var en viktig bidragsyter, og ble med sin posisjon som skolelegesjef i Oslo, blant de fremste talsmenn for fornyelse i skolehelsefeltet. Følgende årganger ligger til grunn for oppgaven: 1920-1937, 1939-1957.²⁷

Skolefolks ordskifte belyses primært gjennom *Skolebladet*, etter 1934 kalt *Norsk Skuleblad*. Tidsskriftet var organ for norske lærere og skolefolk, og utga rundt 55 nummer i året. Følgende årganger ligger til grunn for oppgaven: 1920-1941 og 1946-1957. Bladet utkom ikke i årene: 1942-44. Jeg har også brukt noen årganger av *Norsk Pedagogisk Tidsskrift*. Bladet hadde 10 nummer i året og ble utgitt av *Noregs Pedagogiske Landslag*, med ekspedisjon på Hamar. Følgende årganger ligger til grunn for oppgaven: 1936, 1948-1950.

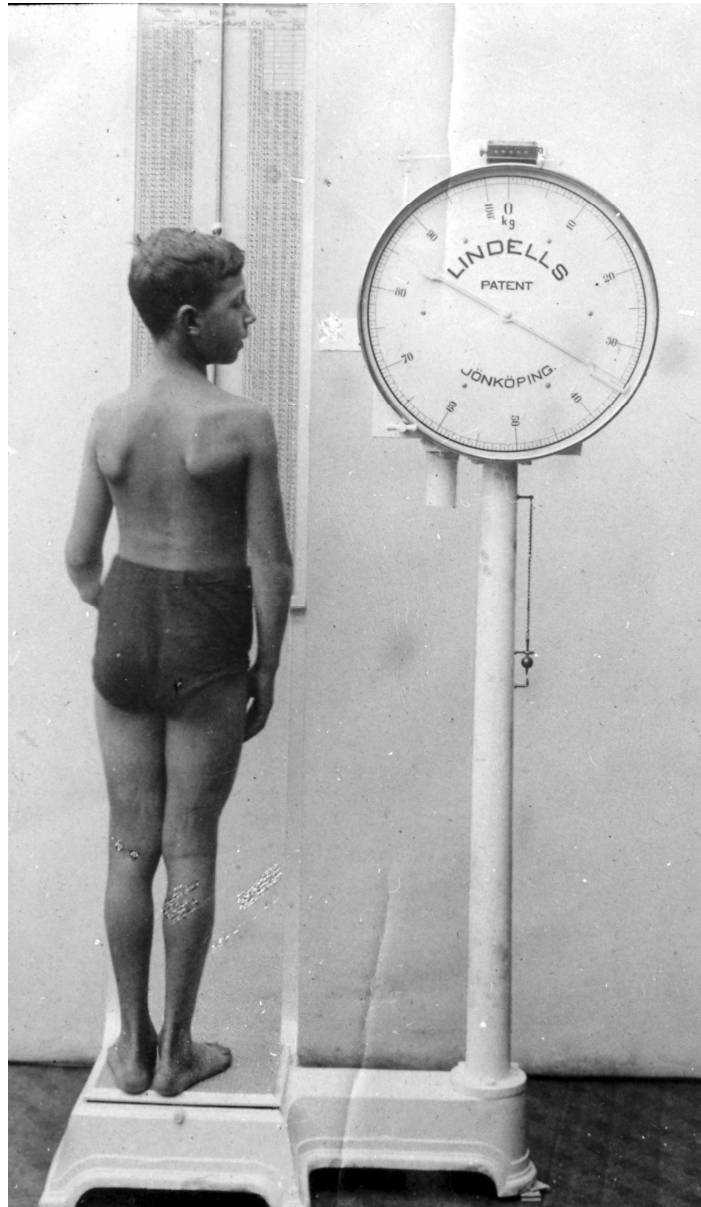
Nordisk Hygienisk Tidsskrift presenterte oppsummeringer fra internasjonale konferanser, tidsskriftsartikler og vitenskapelige originalartikler. På hygienekongressene diskuterte medisinere og skolehygienikere tiltak seg i mellom, kongressene var slik en viktig arena for diskusjon og informasjon. Foredrag fra hygieniske møter, med påfølgende ordskifte, ble trykket i det nordiske tidsskriftet. *Norsk Skuleblad* hadde en fast lederkommentar i hvert nummer, bladet belyste skolefolks opplevelser på studieturer i Norden, Europa og USA, artikler fra skolefolk og forslag til nye reformer og lovverk som innvirket på skolefolks hverdag. Bladet var også i høy grad et diskusjonsforum der en kan lese føljetonger over saker som skapte debatt innad. Skolebladet skrev om lærerutveksling i de nordiske landene, det hendte også at foreldre skrev innlegg i bladet, men det tilhørte sjeldenhetene. *Norsk*

²⁷ Årgang 1938 av *Nordisk Hygienisk Tidsskrift* hadde forsvunnet fra Domus Medicas arkiv i Oslo, da jeg undersøkte kildene høsten 2004.

Pedagogisk Tidskrift førte vitenskaplige artikler, samt gikk i en fast bolk som ble omtalte som ”småplukk” fra andre tidsskrift.

Tidsskriftene var både en kommunikasjonskanal, og en kilde til informasjon for skolefolk og medisinere. Samtidig fungerte de også som et diskusjonsforum innad i de respektive profesjonene. Ved å følge artiklene som tok for seg barnehelse spørsmål, ser en hvordan skolefolk og medisinere i talesatte skolebarnas helse i denne perioden.

Del I
1920-1940

Oslo Helseråd, Carl Schiøtz' fotosamling.²⁸

²⁸ Oslo Byarkiv A-10000_Ua0009_295.tif.

2. SKOLEFOLKS SYN PÅ HELSEPROBLEMER OG LØSNINGER I SKOLEBARNSGRUPPEN 1920-1940

I tidsskriftene løftet skolefolk frem de problemene som preget skolehverdagen, og hva de mente var løsninger på disse. Skolens misjon var å undervise elevene i sentrale dannelsesfag, men stadige forstyrrelser, med muligheten for både åndelig og kroppslig smitte, utgjorde et disiplinærproblem. Herunder medførte klare uttrykk for dårlig hygiene, skitne klær eller negler sanksjoner. Urenslighetssykdommer, underernæring og tuberkulose utgjorde selve kjernen i elevenes sykdommer i mellomkrigstiden.

Dette kapitlet belyser på hvilken måte skolefolk italesatte sykdomsfarene for skolebarna, og hvilke tiltak faggruppen fremhevet i ordskiftet. Det rettes fokus mot hvordan skolehygiene fremstod som et korrigeringsprosjekt i klasserommet, herunder hvilke løsninger skolefolk fremhevet for elevene gjennom rom, kropp, og sinn.

Vi ser på om det var det delte meninger rundt de skolehygieniske tiltakene, samtidig som vi kaster lys på i hvilken grad skolefolks syn på, og italesetting av barnas sykkelighet formet skolehelsefeltet.

2. 1 Klasserommet

I denne delen skal vi se nærmere på skolefolks beskrivelse av problemer i klasserommet. Skolehygienens speilet tidens idealisering av at standardiserte former nøkternt og klart skulle uttrykke de funksjoner og behov som skulle løses gjennom innretningen av det fysiske rom.²⁹ Blant annet skulle lyse klasserom med store vindu sørge for nok lys og luft for elevene. De store forskjellene mellom by og land ble fremhevet i ordskiftet, herunder uttrykte landslærere fortvilelse over skitne skolestuer og uhygieniske fasiliteter. Hvilke hygieniske tiltak ble fremhevet for å hindre overføringen av smittsomme sykdommer i klasserommet, og hvordan fremstod ønsket om kontroll og disiplinering i tidsskriftene?

Renhold og spyting

Det bød flere steder på utfordringer å fremme de gode hygieniske idealene, ettersom verken skolestuen eller andre fasiliteter ikke alltid levde opp til kravene. Gymnastikksaler og skolebad var ønsket flere steder, men viste seg vanskelig å gjennomføre, da kommuneøkonomien i stor grad bestemte graden av tiltak. Flere artikler i *Skolebladet* beskrev hvordan dårlig renhold i skolen forringet arbeidsforholdene. Mange skoler behøvde fornying, dårlige skolestuer virket nedbrytende for helsen. Herunder beskrev lærer Y. sin gjentakende fortvilelse over å gang på gang bli konfrontert med manglende renhold i egen skolestue. Han mistenkte at dette var en bevisst strategi fra kommunen for å spare penger. Skitne klasserom satte et dårlig eksempel for elevene: ”Blant annet skal vel ogsaa barna læres op i reinslighet og orden. Men hva kan ventes av barn, som hver eneste morgen kommer inn i en noksaa ufjelget skolestue?”³⁰ Beskrivelsen understreket de store forskjellene på by- og landsskolene. I 1926 kommenterte *Skolebladet* det hygieniske nivået i skolene slik: ”Skoledirektøren omtalte (...) kravet om at der i hvert skolehus er vaskevann og såpe og håndklær, og han nevnte ”vetlehuset”, som ennå mangesteds er primitivt og dårlig renholdt. Til slutt appellerte han til lærerne å gjennomføre orden i skolestuen, for at barnene ved eksempelets makt kan lære orden.”³¹ Utsagnet formidlet en stadig sterkere forventning blant skolefolk og medisinerne, om at læreren skulle kommunisere god hygiene til barna gjennom undervisningen og ved sin egen person. Skolefolk førte kamp mot ”spyttsvineriet” i skolegården og i klasserommet. Kolrud anså dette som et viktig bidrag i folkehelsearbeidet: ”Denne kjensgjerning [dårlig skolebarnshelse] kan vi lærere ikke la gli sløvt forbi oss. Dertil har den et altfor trist og

²⁹ L. H. Schmidt og J. E. Kristensen 2004: 181 og 172ff.

³⁰ Y. 1920: 756 ”Er der reint i skolestuene?” I *Skolebladet* nr. 49 Kristiania 4. des. 23. aarg.

³¹ ”Renslighet i skolen og hjemmet.” 1926: 414. I *Skolebladet* nr. 3 Oslo 11. sept. 29. årg.

alvorlig innhold. Den burde stå sette alle viljer til et seigt og målbevist arbeid for å bedre folkehelsen. (...) f. eks. har [skolefolk] ført en kraftig kamp mot folks spyttvane, og dermed gjort vår innsats for en bedre hygiene.”³² Problematismen av spyttingen handlet om frykten for tuberkulosesmitte. Kolruds innlegg belyste skolefolks bekymring for både syke og friske barn, samtidig viste italesettingen av ”spyttsvineriet” at skolefolk betraktet dette både uhygienisk og usivilisert. Slik ser vi at dannelse og hygiene hang sammen.

A. Schiøtz beskriver at folkeopplysningen stod sentralt, og var et middel i kampen mot spyttingen. Overalt ble det satt opp plakater og skilt der man på det innstendigste ba folk om å hold opp med den utbredte og farlige spyttingen. Det ble talt og skrevet for at folk skulle bevisstgjøres.³³ Jan Karlsen og Dag Skogheim skriver at det først og fremst var hostespruten som spredde smitten. Derfor var det viktig både for det offentlige og for de som drev helseopplysning å fortelle folk hvordan de skulle unngå å smitte andre, eller selv bli smittet. Oppspyttet skulle en kvitte seg med, helst i spytteflasker eller spyttekopp. Etterpå skulle spyttet kokes for å unngå spredning av basiller.³⁴

Undervisning, skrive- og sittestilling

Skolefolk fremhevet at den lange skoledagen ikke var bra for barnas helse. J. Kolrud skrev: ”Det kan verken i pedagogisk eller hygienisk henseende være forsvarlig aa legge optil aattetimers aandsarbeid paa vaare barn, uten om annet arbeid de maa gjøre hjemme.”³⁵ A. Kvale beskrev slitasjen slik: ” Den alt for lange skoletid (...) er nerveopslitende for barna og ødeleggende for sjel og legeme.”³⁶

Dårlig eller feil skrivestilling som følge av for høy eller for liten pult, eller stol, kunne skape urolige elver som satt og dinglet med beina i timen. Slikt skapte uro. Barna kunne få helseplager, og håndskriften ville ikke bli optimal. I 1921 skrev *Skolebladet* en detaljert artikkel om hvordan elevene skulle lære seg å sitte og skrive på den riktige og standardiserte måte. Artikkelen berettet hvordan riktig skrivestilling kunne spare både lærer og elev for plager: ” Saa spares lærene for unyttig mas og elvene for skjev rygg, svekket syn, innklemt bryst og stygg skrift”³⁷ Det var viktig at reglene ble innprentet hos lærer som elev:

³² J. Kolrud 1925: 169 ”Skolen og folkehelsen.” I *Skolebladet* nr. 14 Oslo 4. april 28. årg.

³³ A. Schiøtz 2003: 206ff.

³⁴ J. Karlsen og D. Skogheim 1990: 25 *Tæring – historia om ein folkesjukdom*. Det norske Samlaget, Oslo.

³⁵ J. Kolrud 1921: 806 ”Barnas skolearbeid.” I *Skolebladet* nr. 53 Kristiania 31. des. 24. aarg.

³⁶ A. Kvale 1925: 93 ”Våre skolebarn. Står kroppslig sett blant de laveste innen alle opplyste folk.” I *Skolebladet* nr. 8 Oslo 21. febr. 28. årg.

³⁷ ”Skriveundervisningen.” 1921: 251. I *Skolebladet* nr. 17 Kristiania 23. april 24. aarg.

”Fotbladet flatt mot gulvet og hælene samlet. Ryggen rett og brystet minst en fingerbreidd fra bordkanten. Hodet litt foroverbøyd. Avstanden fra øiet til papiret lik avstanden fra albueleddet til tommelfingertuppen. Ta maal! Skuldrene parallelle med bordkanten og begge albuer like langt utenfor, tredjedelen av underarmen. Skriveboka hellende ubetydelig mot venstre og bokstavene i rett vinkel med bordkanten og brystet. (...) Avstanden fra øiet til papiret lik avstanden fra albueleddet til tommelfingertuppen. Ta maal!”³⁸

Et ordnet klasserom innebar gjennomføring av standardisert pulthøyde og skrivestilling. Dette ga et fast rammeverk rundt undervisningen: ”Skolen har aldri saa allsidig og lovbestemt liv som under takt skrivingen. Ingen kan snakke, ingen dovne seg.”³⁹

Den korrekte skrive- og sittestillingen inneholdt slik både et sunnhets- og kontrollaspekt. Uro var undervisningens største trussel, og hadde en fremtredende plass i ordskiftet. Lærer L. S. beskrev i 1920 under mottoet ”Først disiplin saa undervisning”, hvordan støy og uro ødela for undervisningen: ”Her i kretsen er det abnorme tilstande (...) Første time skulde jeg ha historie med dem. De hojet og skrek som ville dyr, jeg forstaar ikke hvordan min ærede forgjenger kunde ha holdt ut med disse ville brøl (...).”⁴⁰

Røykelast og ”vassbøtte”

Skolehygienen skulle ideelt sett være en kombinasjon av anvendt vitenskap og godt praktisk skjønn. Ved *Kongressen for fysisk oppfostring og skolehygiene* i 1924, ble det rettet en hygienisk pekefinger mot hjemmene og lærerne. Begge utviste for dårlig skjønn i barneoppdragelsen. *Skolebladet* fulgte opp tråden, og skrev samme år at skolefolk behøvde en mer grundig utdanning: ”Pedagog betyr ikke først og fremst underviser, men barneleder, ungdomsfører. Det fundamentale i lærerutdanningen skal være studium av barnet, fysisk og psykisk.”⁴¹ Lærerens framferd og iscenesettelse av seg selv, ble på denne måten fremhevet som et stadig viktigere moment i kultivering av barna. Dette kom klart frem i problematiseringen av elevenes røyking. *Skolebladet* omtalte røykelasten blant de unge, og understreket at man ikke kunne forvente bedre av elevene dersom læreren selv røyket i frikvarteret: ”Er det nu saa sikkert at det er ungdommen selv og dens ”vanart” som bærer skylden? Har de unge lært dette av sig selv? Aa nei! Vi vet at altfor godt at det er de eldre de voksne, som er ophavet, og av dem har de unge lært aa bruke giften. (...) det er dessverre

³⁸ Ibid:1921: 251.

³⁹ Ibid:1921: 251.

⁴⁰ L. S. 1920: 719 ”Disiplinen i skolen.” I *Skolebladet* nr. 47 Kristiania 20. nov. 23. aarg.

⁴¹ ”Kongressen for fysisk oppfostring og skolehygiene.” 1924: 601. I *Skolebladet* nr. 39 Kristiania 4. okt. 27. årg.

mange lærere som røker ikke bare utenom skoletiden, (...) men ogsaa i frikvarterene paa lekeplassen.”⁴²

Det ble ført flere diskusjoner om elevene skulle få drikke under skoledagen. Da de færreste skolestuer tidlig i perioden hadde innlagt vann, ble vannbøtta med fellesøse benyttet. Flere lærere fryktet at drikkefontener kunne bli et uromoment. Dersom elevene skulle få oppholde seg rundt en eventuell fontene, ville det sannsynligvis bli bråk og søl, og de som ville lage ugagn kunne få med seg de andre. Man var også bekymret for at fontener var uhygienisk konstruert. Det ble sagt at dersom valget var mellom vannbøtta eller en uhygienisk drikkefontene - burde man avstå fra begge deler.

Carl Schiøtz og *Tuberkuloseforeningen* talte derimot for hygieniske drikkefontener i *Skolebladet*. Skolelegesjefen satte inn følgende notis etter flere nummer med ordskifte for og imot fontene: ”Barnene må ha adgang til å drikke vann, når de selv vil og ikke når de voksne finner det passende. Den beste løsning er en hensiktsmessig drikkefontene.”⁴³ Doktor B. Øverland var også blant dem som tok til orde for avskaffing av den uhygieniske vannbøtta i *Skolebladet*: ”Dels er det innblandet støv og skitt fra hver gang skolebarna har stormet ut og inn, dels er det, for hver gang et barn har drukket, blit tilblandet mer eller mindre av dette barns munnslim. (...) Uten tvil har drikkeøsen adskillige liv på sin samvittighet.”⁴⁴ Det viktigste, skrev Øverland, var at barna fikk rent vann til å vaske sine hender med før de skulle spise. All hygieneleksjon var bortkastet dersom ikke engang de basale hygieniske krav ble fulgt i praksis. Håndvasken var en god pedagogisk mulighet: ” (...) selvfølgelig må læreren være med på å lære barna å vaske sine hender. (...) Det er igjen praktisk undervisning i et av hygienens enkleste bud.”⁴⁵ Slik ble vannbøtta italesatt som noe uhygienisk og usivilisert.

Hygiene og oppdragelse

Synet på befolkningens helse som tegn på nasjonens styrke berettiget de hygieniske rammene det offentlige påtvang den enkelte, og skolebarna skulle foredles gjennom etablering av selve sansen for hygienen.⁴⁶ Disiplineringsaspektet ved folkehelseprosjektet kom tydelig til uttrykk i skolen. Barna var umyndige og måtte slik følge det rammeverket skolen hadde nedsatt i undervisningen. Herunder medførte klare uttrykk for dårlig hygiene, skitne klær eller negler, sanksjoner. Slik fremstod atferdskorrigeringen som et eksaminasjonsapparat, som

⁴² ”Lærerne og røkelasten blant de unge.” 1920: 792. I *Skolebladet* nr. 52 Kristiania 25. des. 23. aarg.

⁴³ C. Schiøtz 1926: 166 ”Trenge me drikkefontener i skulen.” I *Skolebladet* nr. 15 Oslo 10. april 29. årg.

⁴⁴ Doktor B. Øverland 1927: 573 ”Hvad skolen kan gjøre for å bedre barnas helse.” I *Skolebladet* nr. 49 Oslo 3. des. 30. årg.

⁴⁵ Ibid:1927: 574.

⁴⁶ A. Schiøtz 2003: 236ff.

gjennomsyret alle deler ved elevenes skoledag. Man ønsket at skolebarna skulle etablere vanen med å vaske seg, børste håret og ta på seg rene klær hver morgen.⁴⁷ Skolefolks ønske om å forme barna ved atferdskorrigerings og hygieneformidling, kom tydelig frem gjennom den svenske læreren L. Ljunggrens skildring, fra en studiereise i USA. Han beskrev opprømt hygiene-satsingen ved amerikanske skoler, og var imponert over opplæringen elevene fikk. Han fant det svært hensiktsmessig at flere av skolene vurderte lærerens skolehygienekunnskaper som det avgjørende punkt ved ansettelse. Det var ønskelig at Nordiske skoler etablerte tilsvarende ordninger:

”Hver dag benyttes en bestemt tid til aa drøfte helsespørsmaal. I de lavere klasser anvendes denne tid hovedsakelig til aa venne barnet til renlighet, børste tennene (...) Det fundamentale i helselovene er renlighet, skikket føde, bevegelse, hvile og frisk luft. Dette innprentes i barnet.⁴⁸ (...) For aa opmuntre og egge barna til aa naa et virkelig resultat, faar de vidnesbyrd om renlighet, properhet osv. disse skussmål faar de med sig hjem hver maaned.”⁴⁹

Det fremkom i Ljunggrens artikkel hvordan de amerikanske skolene nyttiggjorde seg av undervisningens pedagogiske muligheter, gjennom en bevisst inkorporering av hygienekunnskap i andre fag. I historieundervisningen var det for eksempel naturlig, ved fremstillingen av en krig, å samtidig understreke friluftslivets gleder for kropp og sjel.⁵⁰ Artikkelen fortalte at barna gjennomgikk en morgeninspeksjon hver dag. Noen elever hadde også dannet helseforeninger, under mottoet: ”Jeg vil arbeide paa aa holde min kropp ren, frisk og sterk, saa at jeg kan bli en god medborger og et nyttig medlem i samfundet.”⁵¹

Vi ser gjennom dette hvordan faggruppen italesatte hygienens som et kultiveringsprosjekt, som både skulle gi barna allmenndannelse og sunnhetssans. Gjennom dette fremstod skolehygienens som et korrigeringsprosjekt. Skolehelsefeltet bar på denne måten preg av hjelp og tvang, uønsket atferd ble korrigert. Gjennom helsekontrollen kom syke og usunne barn inn under riktig behandling. Slik var disiplineringen et sentralt moment i helsearbeidet.⁵² Skolehygienens skulle gi barna allmenndannelse og sunnhetssans. Befestningen av den enkeltes hygienensans var selve forutsetningen for at folkehelseprosjektet kunne bre om seg. Gjennom elevene var også hjemmene innen rekkevidde, og faggruppen

⁴⁷ Ibid:2006: 65f.

⁴⁸ L. Ljunggren 1921: 263 ”Prinsipper for undervisningen i hygiene i skolene i De forente stater.” Fra Svensk Lärartidning. I *Skolebladet* nr. 17 Kristiania 23. april 24. aarg.

⁴⁹ Ibid: 1921:264.

⁵⁰ Ibid: 1921:265.

⁵¹ Ibid. 1921:265.

⁵² Legekontrollen og undersøkelsesmetodikk blir redegjort for i neste kapittel.

rettet kritikk mot flere hjem. Herunder anså man at barnets vandel i skolen var uttrykket for hjemmenes standard, hygiene og dannelse hang sammen. J. Øvstedal sa det slik: ”Når barnas helse er dårlig her i landet, er det følgene av en rekke forsyndelser mot barna utenfor skolen. For de første boligforholdene.”⁵³

Tankene om at hjemmene skulle formes gjennom barna faller sammen med A. Schiøtz beskrivelse av hvordan folkehelseprosjektet handlet om hjelp og tvang, og at det la sterke begrensninger på individets frihet, mer i uttalte eller vagt formulerte påbud og krav, enn i juridisk formulerte lover og regler. Mennesket skulle kontrolleres fra vugge til grav, fra selve unnfangelsesøyeblikket. Det var kontroll over reproduksjon, ernæring, vekstbetingelser, foreldrenes håndtering av barna, over boligens utforming og over sinnet. Arbeidet for folkehelsen bar bud om frihet fra sykdom. Frihet til fritid, økonomisk frihet og frigjøring av barnas vekspotensialer og fysiske styrke.⁵⁴ For det store flertallet av skolebarna handlet dette om frihet fra sykdom, selv om det for elevene som i ulik grad ble stemplet som avvikere hadde en sterk gjenklang av tvang.

På tross av gode intensjoner sentralt fra faggruppen, og et ønske om å skape sunne og sterke barn, fremkom det i ordskiftet at det ikke var problemfritt å innføre skolehelsetiltak utover i landet. *Skolebladet* skrev i 1924: ”En skolelege må ha respekt for pedagogikk og en lærer kjennskap til skolehygiene.”⁵⁵ Dette ble uttalt på *Kongressen for fysisk opfostring og skolehygiene* samme år. Flere skolefolk og medisinerere understreket at dersom skolehelsearbeidet skulle bli effektivt, måtte skolelege og lærer møte hverandre med respekt. Vi kan anta at dette var et uttrykk for at det motsatte ofte forekom. Selv om de fleste skolefolk var opptatt av helsespørsmål, var det nok ikke alltid like populært at skolelegen skulle lage retningslinjer for skolens arbeid, og slik legge føringer for selve skoledagen. Utsagnet fra skolebladet tyder på at skolefolk kunne oppleve sin autoritet i skolen utfordret av skolelegens rolle. Enkelte lærere betvilte fortsatt tiltakenes effekt.

⁵³ J. Øvstedal. 1925: 145 ”Kortere Skoletid?” Kritikk til A. Kvale. I *Skolebladet* nr. 12 Oslo 21. mars 28. årg.

⁵⁴ A. Schiøtz 2003: 269ff.

⁵⁵ ”Kongressen for fysisk opfostring og skolehygiene.” 1924: 601. I *Skolebladet* nr. 39 Kristiania 4. okt. 27. årg.

2. 2 Barnekroppen

Tidligere var alt ”under skjortesnippet” hjemmenes ansvar, og ikke skolens sak. A. Schiøtz belyser hvordan skolen tradisjonelt skulle ta hånd om den åndelige kultivering, mens hjemmet var ansvarlig for barnas kropp.⁵⁶ Faggruppen hadde primært forholdt seg til undervisningshensyn og elevenes faglige fremgang, herunder hvordan syke elever raskest mulig kunne ta igjen det forsømte arbeidet. Hvilke tiltak ønsket skolefolk for å styrke barnekroppene, og speilet ordskiftet skiftet i lærernes syn på barnas helse?

Trening av ånd og kropp

Flere disiplinærproblemer hadde årsak i barnas dårlige fysiske forfatning. Det var vanskelig for syke barn å holde tritt med de som var friske. Samtidig måtte syke elever måtte jobbe hardt for å ta igjen det forsømte, dersom de hadde mye sykdomsfravær. Skolefolk var i utgangspunktet mest opptatt av at barna som var borte på grunn av sykdom måtte være ordentlig syke, slik at elvene ikke skulle slippe unna med skulking. Dette var også et utgangspunkt for at skolefolk ønsket skoleleger. Legen skulle i dette perspektivet være skolens tjener, for slik kunne en sikre seg at barna var ”rette syke” og ikke skulket. J Kolrud fortalte om hvordan elevenes helhetlige helse ikke hadde hørt inn under skolens ansvar tradisjonelt sett: ”Deres sykdom og svakheter vedkom oss som lærere helst indirekte som årsak til forsømmelser, og fordi vårt ”egentlige arbeide” ved disse forsømmelser blir hemmet og vanskeliggjort.”⁵⁷ Med bakgrunn i dette hadde ikke faggruppen opplevd noe ansvar for barnas fysiske oppdragelse. Kolrud uttrykte at man ikke lenger kunne forsvare et slikt syn. God helse og god læring hang sammen. Nå måtte alle gode krefter jobbe for å bygge en sunn og frisk ungdom: ”Men det kan ikke lenger være noen tvil om at skolen må ta del i oppdragelsen av hele barnet, ikke bare dets sjelsliv (...) ved å virke for en øket forståelse av hvor uhyre stor betydning det har for hele folket, at vi fostrer op en sund og sterk ungdom (...) I dette arbeidet [folkehelsearbeidet] bør alle lærere føle det som sin plikt å falle inn.”⁵⁸

Det var viktig å finne den rette balansen i treningen av ånd og kropp. Overdrivelse av den ene delen kunne gå på bekostning av den andre. Lærer P. Glad uttrykte seg slik: ”Overdreven åndstrening virker kanskje mer hemmende på fremgangen i vekt enn

⁵⁶ A. Schiøtz 2003: 113f.

⁵⁷ J. Kolrud 1925: 169 ”Skolen og folkehelsen.” I *Skolebladet* nr. 14 Oslo 4. april 28. årg.

⁵⁸ *Ibid*: 1925: 170.

kroppstrening.”⁵⁹ På den annen side kunne urolige og ukonsentrerte kropper sees som et uttrykk for manglende aktivisering og for lite kroppsøving. H. K. Busland mente at flere skolefolk måtte ta på seg ”den fysiske oppdragers rolle”. Busland fremhevet at kunnskap i seg selv ikke var nok, det måtte også settes av mer tid til legemsøvelsene i skolen. Særlig med tanke den gode effekten faget hadde på disiplin og konsentrasjon: ”La dem faa en liten kvikk og rapp gymnastikk-stund – om ikke mer enn et kvarters tid – hver dag. Det vil gjøre godt paa mange maater, ogsaa som opkvikning for den øvrige undervisning.”⁶⁰ Lærer F. Næss problematiserte kroppsøvingens dårlige stilling i landsfolkeskolen. Forholdene gjorde at faget i praksis ble et bifag. Dette var uheldig for barnas ytelse i skolen, Næss understreket sitt poeng med å vise til C. Schiøtz uttalelser om kroppskultur: ”Man må ha lov til å slutte at det legemlig godt utrustede barn kan yde mer åndelig, og det må bli en oppgave for skolehygienikerne å arbeide for at den legemlige oppdragelse gis full likestillet rang med åndelige (...) Et fag som gymnastikk må ikke være noget bifag som nu.”⁶¹ Næss mente at legemlig og åndelig oppdragelse utgjorde to sider av samme sak: ”(...) i alle fall hevner det seg å forsømme det ene.”⁶²

Skolefolk sammenlignet de norske skolebarnas helsetilstand med helsetilstanden til samme gruppe i andre land, og gymnastikkinspektør Hans Hegna, som var sterkt opptatt av kroppsøving i skolen og en sentral debattant i *Skolebladet*, uttalte seg slik om kroppskulturens rolle i helsearbeidet, ved *Kongressen for fysisk fostring* i Gøteborg: ”(...) det er statistisk påvist at vårt land står uhyggelig lang tilbake når det gjelder helsetilstanden blant våre skolebarn. (...) Alle skolefolk er ny enige om at rasjonell legemsøvelse (...) er en oppdragessak.”⁶³ Gymnastikkdebatten i *Skolebladet*, senere *Norsk Skuleblad*, fortalte om et øket fokus på barnekroppen. Herding av kroppen gjennom idrett og personlig hygiene var viktig, og vanskjøtting av den ene delen ville vise seg i utviklingen av den andre. Lærer A. O. Røe skrev i 1922 en artikkel om hvordan ungdommen ble glad og frisk av fysisk fostring: ”Foreldre og lærere! Send barna ut paa ”Leikarvollen”, idrettsplassen, skøitebanen, skap glad ungdom, djerv og frisk ungdom, som bærer hodet høit, der har øine som straalere av livslyst og

⁵⁹ Lærer P. Glad 1925: 328 ”Skolebarnas kroppslige utvikling. Måling og veiing av skolebarn. Hvem tiltok mest i høide og vekt, guttene eller jentene?” I *Skolebladet* nr. 28 Oslo 11. juli 28. årg.

⁶⁰ H. K. Busland 1920: 736 ”Disiplin.” I *Skolebladet* nr. 48 Kristiania 27. nov. 23. aarg.

⁶¹ F. Næss 1927: 215 ”Kroppsøvelsene og deres stilling i landsfolkeskolen.” I *Skolebladet* nr. 18 Oslo 30. april 30. årg.

⁶² *Ibid.*: 1927: 215.

⁶³ H. Hegna 1923: 253 ”Karakter og helse. Omkring nordisk Kongress för fysisk Fostran.” Gøteborg. I *Skolebladet* nr. 45 Kristiania 10. nov. 26. aarg.

livsmot, en ungdom, som kan ta fatt i dette land, sa den baade kan verge det, rydde det og bygge det. (...).”⁶⁴

Hegna uttalte at frie idrettsøvelser måtte bli en integrert del av skolens program. Samtidig måtte ikke skolens idrett stå under noe hegemoni. Gymnastikkinspektøren ønsket at skoleungdommen skulle samles hver høst: ”(...) til kapping og leik ved ein fest. Læraren må etter felles hygieniske og pedagogiske reglar – kunna leida øvingane, og det skal hjelpt til at læring og lærar vert dregne til einannan”.⁶⁵ Hegna så ingenting i veien for at skolefolk uten spesialutdanning kunne undervise i gymnastikk, og håpet at skoledepartementet måtte lykkes i å få statstilskudd til fremming av idrett hos barn i folkeskolen: ”(...) arbeidet for idrotten er likso turvande millom born som millom vaksne, og det må fylgja same lina som den obligatoriske opplæringi.”⁶⁶ Gymnastikkinspektøren så idrettsarbeidet som en æressak for skolefolk:

”(...) det gjelder at hvert eneste lærerlag i bygd og by viser sin vilje i gjerning og snarest mulig optar til behandling den plan som er sendt fra utvalget. (...) Det er klart at den planlagte ordning til fremme av elevenes frivillige øvelser paa en heldig maate vil virke tilbake paa arbeidet i de obligatoriske timer, og hjelpe hver enkelt lærer til aa overvinne mange av de vanskeligheter som følger med den nye loven.(...) naar nu loven legger den fysiske opdragelse i skolens hænder, maa det være en æressak for læreren å naa frem saa langt som mulig.”⁶⁷

På landsbasis gjorde skolenes ujevne utrustning med egnede lokaler det vanskelig å få gjennomført systematiske legemsøvelser. Hegna anså at skolen måtte legge planmessige føringer for elevenes idretts- og legemsøvelser utenfor skolelokalet, slik kunne all ungdom nås. Lærer Røe, ønsket også tilpassning til de manglende lokalene: ”Guds frie natur har vært og blir i mange herrens aar vaar gymnastikksal”.⁶⁸

Gymnastikkundervisningen i skolen ble en viktig sak. Både undervisningsidealene man skulle bygge på, og tilretteleggelsen med egnede lokaler ble diskutert. Ettersom de fleste landsfolkeskoler manglet egnete lekeplasser og idrettsmateriell ble det vanskelig å gjennomføre kroppsøvelsene. Gymfaget måtte følges opp i praksis, med midler og

⁶⁴ Lærer A. O. Røe 1922: 125 ”Gymnastikk – legemsøvelse.” Kommentar til Oberst Angells utsagn om legemsøvelser. I *Skolebladet* nr. 9 Kristiania 4. mars 25. aarg.

⁶⁵ Gymnastikkinspektør H. Hegna 1920: 340 ”Skulen og kroppsoppsedingi”. Holdt som foredrag. I *Skolebladet* nr. 23 Kristiania 5. jun. 23. aarg.

⁶⁶ *Ibid*:1920: 340.

⁶⁷ ”Folkeskolens legemsøvelser.” 1920: 704. I *Skolebladet* nr. 46 Kristiania 13. nov. 23. aarg.

⁶⁸ Lærer A. O. Røe 1922: 125 ”Gymnastikk – legemsøvelse.” Kommentar til Oberst Angells utsagn om legemsøvelser. I *Skolebladet* nr. 9 Kristiania 4. mars 25. aarg.

fasiliteter.⁶⁹ H. Hegna motsa uttalelser om at våronn, fiske og lignende utgjorde alternativer til kroppsøvingen. Øvingen kunne ikke erstattes med vanlig arbeid. Det ensidige arbeidet ga kroppen ”trelen sin stilling”⁷⁰ mens gymnastikk: ”(...) gjev hirdmannens ranke herredøme yver kroppen.”⁷¹

Norges Lærarlag hadde satt idrett som fast post i sitt arbeidsprogram allerede i 1919.⁷² Fra 1924 ble skoleidretten gradvis oppbygd som et lokalt apparat på fylkes-, kommune- og krets nivå.⁷³ I 1937 skrev Propagandachef K. Skeibrok-Heskestad om fremgangen i idrettsarbeidet: ”I 1935 blev det tatt 8 900 skoleidrettsmerker, i 1936 var det over 10 000. I 1935 var det 25 000 som deltok i stevner i 1936 var tallet øket til 3 6000. Fin fremgang! Lag propaganda for skoleidretten å gå inn for den alle som en, så det i 1937 kan bli tatt minst 15 000 skoleidrettsmerker, og deltakertallet i stevner ikke skal bli mindre enn 50 000.”⁷⁴ I ordskiftet fremkom det at flere skolefolk så legemsøvelser som et viktig bidrag til kultiveringen av skolebarnsgruppen. Opptreningen av sunne kropper ville øke elevenes mulighet for å lære. Dette var gunstig i undervisningshensyn, samtidig som det var viktig for elevenes helse i seg selv, og for landet.

Kroppskultur

Med tydeliggjøringen av den dårlige skolebarnshelsen kom det et sterkt fokus på å styrke den enkeltes konstitusjon. A. Kvale fremhevet mer kroppskultur, blant de ting som måtte forbedres ved elevenes skoledag: ”Skal hjelpen bli varig, skal der bøtes med bot som duger, (...) Her må skolen, lægene og hjemmene arbeide hånd i hånd. (...) En ungdom som er sterk og sund, den stiger frem med overskudd.”⁷⁵ L. H. Schmidt og J. E. Kristensen fremhever også hvordan idretten ble et dannelsesprosjekt for den sunne kulturen i en sunn kropp. Den hygieniske utviklingen av kroppen kom til uttrykk gjennom selvdisciplin og kontroll, og de systematiske legemsøvelser var manifestasjonen av dette. Legemsøvelsene besørget samtidig en indre renselse av kroppen, svetten fjernet kroppens giftige substanser, som ellers kunne

⁶⁹ F. Næss 1927: 214 ”Kroppsøvelsene og deres stilling i landsfolkeskolen.” I *Skolebladet* nr. 18 Oslo 30. apr. 30. årg.

⁷⁰ Gymnastikkinspektør H. Hegna 1920: 340 ”Skulen og kroppsoppsedingi.” Et foredrag. I *Skolebladet* nr. 23 Kristiania 5. jun. 23. aarg.

⁷¹ *Ibid*: 1920: 340.

⁷² ”Fra Norges Lærerlags Landsutvalg skoleidrett. Oversiktsrapport for året 1936.” 1937: 371f. I *Norsk Skuleblad* nr. 21 Oslo 22. mai 4. årg.

⁷³ A. Schiøtz 2003: 254ff.

⁷⁴ Propagandachef. K. Skeibrok-Heskestad 1937: 352 ”Skoleidrettens dag 1937.” I *Norsk Skuleblad* nr. 20 Oslo 15. mai 4. årg.

⁷⁵ A. Kvale 1925: 93 ”Våre skolebarn. Står kroppslig sett blant de laveste innen alle opplyste folk.” I *Skolebladet* nr. 8 Oslo 21. febr. 28. årg.

være til skade. Gjennom renhetsdyrkelsen dyrket en samtidig de rene tanker. Systematiske legemsøvelsene besørget slik sunnhet, trening og herding.⁷⁶

For at legemsøvelsene skulle virke til det fulle måtte barna få dusje og skifte tøy. Lærer Are Midtgård sa det slik: ”Nu er vel alle enige om at barna ikke bør ha gangklær på i gymnastikktimen og at denne bør avsluttes med dusj og frottering.”⁷⁷ I Schiøtz bok om hygienen i skolealderen, gjengav han brev fra skolefolk som også fremholdt uskikken med at barna ikke fikk dusje etter gymnastikken. På denne måten satt barna resten av dagen i klamme og våte klær, noe som verken gagnet undervisningen eller helsen. Rektor ved *Larvik Høiere Almenskole* skrev: ”(...) etterat guttene er blitt vant til å gymnastisere i spesielt antrekk og få dusj etter hver time, har de lære å sette meget pris på begge deler.”⁷⁸ Skolefolks fremheving av at elevene måtte få dusje og ta på seg rene klær viste at idretten også ble italesatt som en renslighetssak. Slik hang sansen for idrett og renslighet sammen. Renslighetssansen var avgjørende for å holde seg frisk. Skolefolks italesetting av kropp og ånd, der utviklingen av den ene del var gunstig for den andre, viser at de sentrale skolehygieniske linjene stod støtt i faggruppen.

En sterk nasjon ble bygget på sunn og frisk ungdom. Dette belyser R. Slagstad i beskrivelsen av at idretts- og friluftslivet var et storstilt statlig kultiveringsprosjekt, og at myndighetene på 1930-tallet ønsket en demokratisk folkeidrett integrert i det sosialistiske dannelsesprosjektet. Velferdskulturen skulle virkeligjøres som det nye samfunnsfellesskapets idé. Idretten var dermed ikke lenger en privatsak, den var blitt en samfunnssak, og skolen ble en viktig institusjon i dette arbeidet.⁷⁹ Skolefolks ordskifte rundt kroppsøvingens viktighet for både kropp og ånd faller på denne måten sammen med Rune Slagstads beskrivelse av at idrettsungdommen skulle føre an som de fremste kultiveringsagentene i folkehelsesaken.⁸⁰ I 1936 var kroppsøving innført i skolen for alle; gutter og jenter, småskolen og storskolen, på landsbygda og i byene.⁸¹

Sunnhet gjennom legemsøvelser var et sentralt element i hygienebevegelsen, og skulle forebygge andre kroppslige skavanker. Kroppen skulle herdes til det beste for barnet selv, men også til det beste for samfunnskroppen. Dette var viktig i en tid der kroppens sykdom og svakheter kunne være i øyenfallende og stigmatiserende – samtidig som resultatet av

⁷⁶ L. H. Schmidt og J. E. Kristensen 2004: 184ff.

⁷⁷ Lærer A. Midtgård 1938: 289 ”Gymnastikk og hygiene i praksis.” I *Norsk Skuleblad* nr. 15 Oslo 16. april 5. årg.

⁷⁸ C. Schiøtz 1927: 252. *Skolealderen. Utviklingsforhold, sykdomslære og hygiene*. J. W. Cappelens Forlag, Oslo.

⁷⁹ R. Slagstad 2001: 395ff. *De nasjonale strateger*. Pax Forlag A/S, Oslo.

⁸⁰ *Ibid*: 2001: 395ff.

⁸¹ A. Schiøtz 2003: 254ff.

smittsom sykdom ofte var fatalt.⁸² Omtalen av den fysiske fostringen viser at skolefolk fikk et mer helhetlig syn på barnehelsen, det måtte komme balanse i treningen av ånd og kropp. Profesjonen så forbedringen av de syke barnas helse som deres sak. Dette innebar et skifte fra faggruppens gamle syn på barnekroppen.

2. 3 Barnesinnet

Fra 20-tallet kom et gryende fokus blant skolefolk på barns mentale utvikling til syne i ordskiftet. Individualiseringstendensen stod i forbindelse med fremveksten av nye ekspertgrupper, i første rekke psykiatrien, så psykologien. Tidligere hadde man forstått og behandlet barn som gruppe.⁸³ Nå kom det til uttrykk i ordskiftet at flere ønsket å fokusere på elevene som enkeltindivid. Hvordan påvirket de nye pedagogiske tankene skolen i denne perioden, og i hvilken grad ønsket skolefolk testing av barnas evner?

Oppdragelsen

H. K. Busland skrev at hjemmene måtte utdannes og rettledes slik at barna fikk kunnskap om personlig hygiene, så vel som allmenndannelse. Hjemmet og skolen måtte være allierte i oppdragelsesarbeidet. Men i følge Busland behøvde skolefolk mer hygienisk rettet utdanning dersom dette skulle gjøres effektivt. Men elevenes sinn ble også påvirket av krefter utenfor skolen. Busland problematiserte den åndelige smitte i *Skolebladet* i 1925:

”Men er det ikke rart, at mens de fleste mennesker næsten instinktmessig flyr kroppslig smitte, så er det forholdsvis ganske få, som synes å forstå, at der også er noget som heter åndelig smitte, og som er enda farligere enn den kroppslige.⁸⁴ (...) Det er en trist tanke, som må fylle alvorlige foreldre med engstelse og bekymring dette, at hva de har strevet med å bygge op i barnets hjerte, det kan en slett kamerat kanskje komme til å ødelegge i bunn og grunn. (...) Intet har større verd for og innflytelse på ungdommens utvikling i god retning enn edle venner.”⁸⁵

A. Andresen skriver at psykologer og psykiateres tale om stadier i og betingelser for en sunn personlighetsutvikling avstedkom spørsmål som angikk barnets følelsesmessige tilknytning

⁸² A. Andresen og K. T. Elvbakken 2003: 59 ”Skolehelsetjenesten – å forme rom, kropp og sinn.” I K. T. Elvbakken og G. Riise (red.) *Byen og helsearbeidet*. Fagbokforlaget, Bergen.

⁸³ A. Andresen 2006: 182ff.

⁸⁴ H. K. Busland 1925: 331 ”Smitte.” I *Skolebladet* nr. 28 Oslo 11. juli 28. årg.

⁸⁵ *Ibid*: 1925: 332.

og førte et mentalhygienisk perspektiv inn i skolen.⁸⁶ Det var flere skolefolk som uttrykte bekymring for hjemmenes og skolens tankeløshet i barneoppdragelsen, ”Nordlandslærer” skrev i 1920 at kunnskapsmangel i oppdragelsesarbeidet kunne påføre barna varig skade:

”[Det har] forundra meg i den stutte tid eg har arbeidt i skulen – dette er andre året – kor lite vit og pedagogisk skyn folk kann ha både på arbeidet i skulen og ellers på oppsedingsarbeidet med borni i det heile. (...) Og eg har ogso både set og kjent kor dette kann verta til kraftspille for læraren, og hemma arbeidet i skulen, til tap for borni og til sorg og vonbrot for læraren. (...) må so det store fleirtal av folket som no lever, leva og døy utan nokon kunnskap um korleis dei på beste måten skal oppseda borni og hjelpa skulen i dette arbeidet?”⁸⁷

Skolefolk fremhevet at hjemmene og lærerne behøvde utdanning og hjelp i oppdragelsesarbeidet: ”(...) vannkunna og tankeløysa gjer at mange, mange lever eit beint fram slurveliv millom borni (...) utan tanke på at ordi og handlingane deira er sæde som fell i sjæli på dei som veks upp og denne spira vil og veksa og vera med å dana dei til godt eller vondt.”⁸⁸ Utsagnet hang sammen med en linje som fikk øket tyngde fra mellomkrigstiden, der fokuset på at skolebarnas mentale utvikling og potensialet for læring hang sammen med stabilitet og nære følelsesmessige bånd.⁸⁹ Utgangspunktet var at kun normale hjem kunne produsere normale barn.⁹⁰ ”Nordlandslærer” som vektla dette allerede i 1920, hadde også øye for at mer kunnskap om barnet i hjemmene og blant skolefolk, ville lette skolens arbeid: ”Med kunnskapen vilde det koma meir interesse og meir vit og skyn i oppsedingsarbeidet og dette kom både oss og borni til gode.”⁹¹ Internasjonalt var det *The Child Guidance Movement* som fikk størst gjennomslag.⁹²

Det var flere meninger om hvordan ”kultiveringen av barnesjelene”, som det ble kalt, skulle skje. Mange skolefolk delte ”Nordlandslærer” sin bekymring for dårlig barneoppdragelse, og skolefolk talte for utviklingen av en mer individuell pedagogikk i skolestuen. S. Simonsen sa at kjennskap til individet som skulle oppdras var selve forutsetningen for at oppdragelsen ble positiv: ”(...) vi frigjør oss nu mere og mere fra generelt kjennskap til barn, og vi frir oss fra en prinsipiell innstilling. Vi skjønner at skal

⁸⁶ A. Andresen 2006: 182ff.

⁸⁷ ”Nordlandslærer” 1920: 2 ”Heim og skule.” I *Skolebladet* nr. 1 Kristiania 3. jan. 23. aarg.

⁸⁸ *Ibid*:1920: 3.

⁸⁹ A. Andresen 2006: 213.

⁹⁰ *Ibid*:2006: 182ff.

⁹¹ ”Nordlandslærer” 1920: 3 ”Heim og skule.” I *Skolebladet* nr. 1 Kristiania 3. jan. 23. aarg.

⁹² A. Andresen 2006: 182ff.

opdragelsen lykkes så må vi ha individuell innstilling og individuelt kjennskap.”⁹³ Flere røster uttrykte tvil om enhetsskolen i sin daværende form kunne gjøre oppdragelses- og utdanningsarbeidet bra nok. I Sverige hadde Ellen Kay i flere tiår talt for et nytt syn på forholdet mellom kvinner og barn, om barnets behov og om samfunnets plikter.⁹⁴ Hun mente barna måtte få leve og lære som personligheter, hun anså skolens undervisning som ”sjelemord”, men ble kritisert for den frie barneoppdragelsesideologien i *Skolebladet*.⁹⁵ J. Karlsen presenterte kjernen i professor Volds avhandling, der han uttrykte sin missnøye med skolesystemet: ”Barneskolen virker lite opdragende og karakterdannende. - Menneskeverdet er sunket”⁹⁶ Vold høstet både støtte og kritikk, i og utenfor skolekretser. A. Berdal imøtegikk skolekritikken på et punkt: ”(...) [skolen var] i røyndi altfor mykje skapt i den gamle latinske bokskulen sitt bilete.”⁹⁷ Berdal mente skolen måtte rettes mer mot: ”ny pedagogisk og psykologisk tenkning”.⁹⁸ Han fokuserte på de nye strømningene, og understrekte at nye metoder var forsøkt med hell i utlandet. Slik peker ordsiftet i retning av et ønske blant flere i faggruppen om en mer individuelt rettet pedagogikk. J. Karlsen fremhevet i denne sammenheng et viktig element ved enhetsskolens prosjekt, den ga alle elevene utdanningsmuligheter: ”(...) arbeiderklassen som i forrige slektsledd hadde fått ”slusk” ropt etter sig. De har for lengst vasket uttrykket av og har blitt løftet på et nivå som aldri før. Har da ikke vår foraktede barnskole den minste del av æren for dette?”⁹⁹ Dette var et uttrykk for det demokratiske synet på utdanning som lå bak enhetsskoletanken.

Tidens fokus på nordisk samarbeid for lærerkreftene, medførte at det ble skrevet om de nordiske konferansene ble omtalt i skolefolks tidsskrift. På kongressene debatterte en hvordan skolen skulle øve god innflytelse på den oppvoksende slekt. Danske og svenske skoleordninger ble et referansepunkt i debatten. Det var viktig at nasjonen ble bygget på de rette verdier – og dette hang tett sammen med oppdragelsen av barna i skolen: ”(...) ti Nordens skolefolk maa holde sammen. Vaart samhold er den grunnvoll, hvorpaa samfundsbygningen skal hvile.”¹⁰⁰ Synet på skolebarna som viktig for nasjonens styrke gjorde det desto mer viktig at læreren var godt utdannet og visste å skjøtte sitt arbeid som kunnskapsformidler og forbilde. H. K. Busland skrev at skolefolk som ikke kunne leve opp til en ”forbilledlige standard” heller ikke burde få anledning til å forme nasjonens barnesinn:

⁹³ S. Simonsen 1934: 979 ”Analyse av barnetegninger.” I *Norsk Skuleblad* nr. 44 Oslo 3. nov. 1. årg.

⁹⁴ A. Andresen 2006: 182ff.

⁹⁵ H. K. Busland 1919: 874 ”Ellen Kay og skolen.” I *Skolebladet* nr. 52 Kristiania 27. des. 22. aarg.

⁹⁶ J. Karlsen 1927: 249 ”Støpe skjeen.” I *Skolebladet* nr. 21 Oslo 21. mai 30. årg.

⁹⁷ A. Berdal 1927: 288 ”Støpeskjeen.” I *Skolebladet* nr. 24 Oslo 11. juni. 30. årg.

⁹⁸ *Ibid*:1927: 288.

⁹⁹ J. Karlsen 1927: 249 ”Støpe skjeen.” I *Skolebladet* nr. 21 Oslo 21.mai 30. årg.

¹⁰⁰ ”Det nordiske skolemøte.” 1920: 495. I *Skolebladet* nr. 33 Kristiania 14. aug. 23. aarg.

”Den som ikke ut av fullt hjerte kan si: ”Ja, vi elsker dette landet”, han er en tørr kvist på folketreet (...).”¹⁰¹

”Sjelelige vansker”

Skolefolk var opptatt av at lærere måtte bruke en undervisningsmetode som var tilpasset barnets psykologi, og fagets innvirkning på pedagogikken kom på 30-tallet.¹⁰² Man diskuterte hva som var best for elever som ikke rakk skolens mål, som følge av sykdom, ”mangelfull utvikling” eller ”dovenskap”. Løsningen for elevene som falt utenom ble ofte ”gjensitting”, men skolebarna ble ofte motløse av å gå samme klasstrinn opp igjen, *Norsk Skuleblad* fremmet dermed synet at dette ikke var et formålstjenelig tiltak.¹⁰³ Det festet et stigma ved gjensittingen. Lærer O. Jorde mente skolefolk for lett tydde til dette: ”De vil nok allerhelst slippe å få disse tunge barna med. Og det er jo ingen tvil om at de skaffer læreren et dobbelt så meget arbeide som normalt begavede barn (...)”¹⁰⁴ Jorde fant det mest naturlig å plassere gjensitterne i særklasser. I utskillingsarbeidet ville intelligenstesting være til god hjelp: ”Det er ved intelligensmåling å få konstatert hvilke utviklingstrinn barna står på, når de begynner i skolen.”¹⁰⁵ Dette falt sammen med det tiltakende fokuset på skolemodenhet og testing av barnas evner, det ble tydeliggjort at barn innen samme årskull kunne ha nådd svært ulik modenhet. I flere tilfeller behøvde hjemmene opplysning og veiledning. Åse Grunda Skar beskrev hvordan skoleklinikker med psykologer kunne tre hjelpende til i veiledningen av foreldre og lærere: ”Åleine kan skuleklinikken ikkje hjelpa langt. Saman med skulen, og allerhelst saman med heimane og, kan han gjera viktig arbeid for å avverga alvorlege sjelelege vanskar.”¹⁰⁶ I følge Skard ble barna uselvstendige av for mye kjærlyhet, samtidig som for lite omsorg gjorde elevene ukonsentrerte og oppmerksomhetssøkende.

Norsk Skuleblad fokuserte på sjelelige vansker hos barn, eksempelvis ble boken *Nevrose og oppdragelse* anbefalt til alle skolefolk: ”La oss vona at alle lærarar vil, og at alle les ”Nevrose og oppdragelse” med ope sinn og vilje til å eigne til seg dei nyvinningane som psykologien her legg fram.”¹⁰⁷ Fokuset i tidsskriftet vitnet om et ønske om å hjelpe barn med vansker, samtidig som det viste at normalskolen ønsket å skille ut de unormale og vanskelige

¹⁰¹ H. K. Busland 1927: 343 ”Fedrelandskjærlyhet.” I *Skolebladet* nr. 29 Oslo 16. juli 30. årg.

¹⁰² A. Andresen 2006: 182ff.

¹⁰³ ”Barn som ikke når målet for klassen” 1934: 85ff. I *Norsk Skuleblad* nr. 4 Oslo 27. jan. 1.årg.

¹⁰⁴ O. Jorde 1934: 215 ”Litt mer om gjensittere.” I *Norsk Skuleblad* nr. 9 Oslo 3. mars 1. årg.

¹⁰⁵ Ibid:1934: 215.

¹⁰⁶ Å. G. Skard 1934: 1012 ”Korleis ein mentalhygieniske ”Skuleklinikk” kan arbeida.” I *Norsk Skuleblad* nr. 45 Oslo 10. nov 1. årg.

¹⁰⁷ Magister Å. G. Skar 1937: 393 ”Nevrose og oppdragelse av H. K. Schjelderup.” Bokanmeldelse. I *Norsk Skuleblad* nr. 22 Oslo 5. mars 4. årg.

elevene. I 1936 var Magister Åse Gruda Skard med i skriftstyret for *Norges Pedagogiske Landslag* som utga *Norsk Pedagogisk Tidsskrift*, hvor hun skrev en artikkel om evnefattige barn, eller ”moroner”. Magisteren problematiserte i sin artikkel vanskelighetene med å skille mellom normalt, ”undernormalt” og ”overnormalt”. Det var vanskelig å dra noen fast grense mellom disse. Intelligenstesting var den beste måten, da problemene ikke var synlige på kroppen: ”Går ein ut i fra reint fysiologiske tilhøve, kan ein segje at evnefattige er den som har ring hjerneutvikling. Men det ikkje så lett å plukke ut folk etter hjernen så lenge dei er i live; det er vanskelig nok når dei er døde, så ein kan ikkje segje at den definisjonen er særleg praktisk.”¹⁰⁸

Å. G. Skard fremhevet flere ting som kunne gjøre det vanskelig å se om barnet var evnefattig: ”(...) er barnet velkædd og veldressert, slik at det er høfleg og ordentleg, så har ein vanskelegare for å kome på at det ikkje har normale evner, enn når det er skittent, dårlig klædd og uopseda.”¹⁰⁹ Dette falt sammen med at rene barn også ble ansett å være ”skikkelige barn”. Skard beskrev kategoriene ”Idiot”, ”Imbesil” og ”Moron”. Personer som hørte til den første kategorien ville aldri lære å greie seg selv, og hadde det laveste IQ-nivå av de tre. Den andre gruppen, ”Imbesil”, var på et intelligensnivå med 4-8 års barn, selv i voksen alder. Den siste gruppen var den beste i dette selskapet. ”Moroner”, eller evnefattige barn ville ofte være på nivå med flere av de ”lavtstående normale”, og disse kunne befinne seg på forskjellige intelligensnivå. Hovedproblemet for evnefattige skolebarn, ”moroner” og ”lavtstående normale” som de ble kalt, var at de lett kunne ledes av andre. Samtidig hadde de ikke særlig kontroll over sine instinkter. Slik kunne disse elevene lett komme til å stjele, de tenkte ikke på konsekvensene av det de gjorde. Svært ofte fant en disse blant de vanskelige barna.¹¹⁰ Skar en alle over en kam i klasseundervisningen ville disse elevene kjede seg, ganske enkelt fordi de ikke klarte å følge undervisningen: ”(...) dei evnefattige [har] beint fram ikkje organ til å ta imot.”¹¹¹ Dermed var det viktig, fra et tidligst mulig tidspunkt, å trene opp disse barna til gode vaner så det ikke bar galt av sted.¹¹² Det var i tiden et fokus rundt behandlingen av barn og på å skille ut avvikerne fra de normale. Dette gjaldt i alle institusjoner som skulle oppdra og passe på barn. Dette kommer tydelig frem i A. Andresen beskrivelse av at det i forhold til vergerådsbarn, kom et særlig fokus på å skille ut de unormale barna fra de normale. Særlig

¹⁰⁸ Magister Å. G. Skard 1936: 2 ”Evnefattige barn”. I *Norsk Pedagogisk Tidsskrift* nr. 1-2 20. årg.

¹⁰⁹ Ibid:1936: 2.

¹¹⁰ Ibid:1936: 6ff.

¹¹¹ Ibid:1936: 11.

¹¹² Ibid:1936: 11ff.

skulle de såkalte psykopatene skilles ut fra gruppen mindreverdige barn, utskillingen skulle gjøres gjennom psykiatrisk evaluering.¹¹³

Det var ulike meninger rundt testing av åndsevner gjennom blant annet intelligenstester. Det var ikke bare skolefolk som så fordeler ved at flinke elever fikk muligheten til å avansere i skolesystemet. Professor Dr. R. Vogt uttalte seg slik i 1921: ”Enhetsskolen vil bli en uhyrlighet, hvis barn av samme fysiske alderstrin skal settes inn i samme klasse. De intellektuelt høit utvilkede barn vil da staa ifare for aa lide aandelig overlast, og ikke faa den aandelige føde de er modne for.”¹¹⁴ Vogt mente at testingen ville avstedkomme at flinke elever fikk gjennomført sin utdanning raskere, og henviste til intelligenstestingens betydning i andre land. En slik ordning kunne være gunstig ikke bare i forhold særskoleproblematikk, men også generelt, for eksempel i arbeidslivet. Dr. J. Lofthus talte, i et foredrag om intelligensundersøkelser, også i favør for testing. Lofthus mente at særskolen på lik linje med normalskolen burde ha en nedre intelligensgrense: ”(...) for det er vel ikke meningen at særskolen skal belemres med lavtstående idioter, som ene og alene passer på asyl?”¹¹⁵

Men som magister Skard skrev i 1936, hvordan skulle en fastsette grensene for de unormale elevene: ”Kven skal ein så rekne for evnefatig? Kor langt under det normale gjennomsnittet må evnene deira være for at dei skal kallast evnefatige? Og kva ytre teikn er det som er brukbare kjenneteikn på evnefatigdom. Det er ikkje lett å segje kva vi meiner med eit evnefatig menneske. Vi kan segje det på ulike måtar, alt etter det utgangspunktet, dei fakta og dei fyremål vi har.”¹¹⁶ Mag. art. Meyer beskrev en fremgangsmetode ved *Østlandsk lærerstemne* i 1934: ”Man stiller op en rekke opgaver og lar derefter et stort antall barn av forskjellig alder forsøke å løse dem. På denne måten finner man ad statistikk vei hvilke prøver barn på de forskjellige alderstrin normalt kan make, og dermed har man måleapparatet ferdig til fremtidig bruk.”¹¹⁷ *Norsk Skuleblad* anbefalte forsiktighet i bruk av intelligenstesting. Tilfeldige tester måtte ikke avstedkomme et stempel barna måtte bære livet ut.¹¹⁸

¹¹³ A. Andresen 2006: 41f.

¹¹⁴ Prof. Dr. R. Vogt 1921: 761 ”Standardisering av intelligensprøver for norske barn.” Om et betydningsfullt ledd i nyere psykologiske undersøkelser, fra Aftenposten. I *Skolebladet* nr. 50 Kristiania 10. des. 24. aarg.

¹¹⁵ Dr. J. Lofthus 1924: 777 ”Fysisk opfostring og skolehygien. Fra møtet i Elverum.” Foredrag om intelligensundersøkelser. I *Skolebladet* nr. 51 Kristiania 27. des. 27. årg.

¹¹⁶ Magister Å. G. Skard 1936: 1 ”Evnefatige barn”. I *Norsk Pedagogisk Tidsskrift* nr. 1-2 20. årg.

¹¹⁷ Mag. art. Meyer 1934: 1003 ”Psykologien i det praktiske skolearbeidets tjeneste.” Referat av foredrag på Østlandske lærerstemne i Oslo. I *Norsk Skuleblad* nr. 45 Oslo 10. nov. 1. årg.

¹¹⁸ ”Psykologien i det praktiske skolearbeidets tjeneste, slutning” 1934: 1029. I *Norsk Skuleblad* nr. 46 Oslo 17. nov. 1. årg.

Den store oppmerksomheten rundt temaet om testing av barns evner, hang sammen med behovet for å skille ut avvikerne, slik at de kunne få en tilpasset undervisning på sitt nivå. Samtidig ønsket man å forhindre eventuelle avvik ved å hjelpe hjemmene med oppdragelsen i tide. Det problematiske var at en ikke uten videre kunne se, ei heller avsløre disse avvikerne.

Pedagogisk forskning

Skoleinspektør Schulstad uttalte ved et foredrag ved *det 11. Nordiske skolemøtet*: "(...) skolearbeidet maa foregaa i overensstemmelse med vaar nuværende innsikt i barns legemlige og aanderlige vekst (...) Når vi tar disse krav med er vi på sikrere grunn enn før – da bygger vi på det som er naturlig (...) da forbereder vi vaare elever for livet."¹¹⁹ De nye undervisningstankene omhandlet også avstraffelsesmetodene. Fokuset på mer individrettet undervisning hadde gitt flere skolefolk et nytt syn på hva disiplinen egentlig bestod i. Det gamle lydighetsperspektivet virket for mange utdatert. Lærer J. S. Vårdal skrev at de ikke var bra disiplin dersom elevene aldri turte å si sin mening: "Derimot er det ikke sikkert at der blir så meget utrettet i en klasse med slik "mønstergyldig" disiplin. Jeg har vært vidne til at der hviler som en død ånd over en slik klasse. Barna er forkuet. Pedagogen ruver som en stort skugge over klassen."¹²⁰ Det var forskjell på god arbeidsdisiplin og streng militærdisiplin. Dette nye synet hadde medført avskaffingen av den korporlig avstraffelse: "Læreren i vår tid vil ikke la sig bruke til å holde disiplin ved disse midler. Derfor avskaffes prylestraffen i 1937, og elevtallet i klassene senkes. 1937 blir således et merkeår. Til sommerferien bæres de siste spanskrør ut av overlærerens kontorer (...) Disiplinen skal ikke bankes inn, for skoledisiplinens mål er selvsagt disiplin. Den må bygges op innenfra, ved påvirkning av karakteren."¹²¹

Skoleinspektør B. Ribskog uttrykte at de prinsipper som ble tatt i bruk under oppdragelsesarbeidet måtte være tuftet på vitenskapelige undersøkelser. *Opropet. Til arbeide for pedagogisk forskning*, gikk over flere nummer i 1934. Skoleinspektør Ribskog skrev: "Til alle tider har det vært uenighet om en mengde viktig pedagogiske spørsmål, som bare vitenskapelig forskning kan kartlegge (...)." ¹²² *Skolebladet* fremhevet at det måtte bli en folkesak og energisk og målrettet arbeide for pedagogisk forskning, flere sentrale aktører i

¹¹⁹ Skoleinspektør Schulstad 1920: 657 "Det mekaniske og det naturlige i skolen." Foredrag ved det 11. Nordiske skolemøte. I *Skolebladet* nr. 43. Kristiania 23. okt. 23. aarg.

¹²⁰ Lærer J. S. Vårdal 1937: 53 "Disiplin – et stykke skrevet for unge lærere og foreldre." I *Norsk Skuleblad* nr. 4 Oslo 23. jan. 4. årg.

¹²¹ Ibid:1937: 54.

¹²² Skoleinspektør B. Ribskog 1934: 1124 "Oppropet. Til arbeide for norsk pedagogisk forskning." I *Norsk Skuleblad* nr. 50 Oslo 15. des. 1. årg.

skolehelsefeltet signerte oppropet for å vise sin støtte. Blant disse var Carl Schiøtz og Laurits Stoltenberg.¹²³ Ribskog mente at pedagogikkens historie var full av eksempler på famling og usikkerhet. Dette hadde medført spekulasjoner som kastet bort tid og krefter for læreren.¹²⁴ Man kunne ikke erstatte arbeidsmetoder, bøker og planer med noe nytt, uten å på forhånd ha undersøkt nytteverdien. Før en fikk tuftet all pedagogikk på forskning, var det i for stor grad lærerens skjønn som avgjorde, dette fantes det flere uheldige eksempler på. Skoleinspektøren reagerte på at så mange ukyndige folk kunne uttale seg om pedagogiske saker: ”Men om de samme pedagogisk usakkyndige personer uttalte sig om pedagogiske fagspørsmål, vilde mange ikke finne det noget påfallende.”¹²⁵ Den manglende pedagogiske forskningen gjorde lærerens stilling svak sammenlignet med skolelegens: ”Legene har et solid videnskapelig grunnlag for sin praksis: vi pedagoger mangler et tilsvarende grunnlag for vårt arbeide.”¹²⁶

Året etter, i 1935, beskrev Ribsskog en undersøkelse gjennomført i Oslokolene for å finne de beste arbeidsdagene i løpet av skoleuken: ”På de beste arbeidsdager bør så vidt mulig de viktigste og de tyngste fag legges.”¹²⁷ I et ønske om å effektivisere undervisningen og barnas læring fant en blant annet at mandager var de dårligste undervisningsdagene. Elevene hadde ofte kommet sent i seng på søndagen og var uopplagte. Lenger ute i uken var barna kommet i gang igjen og mer mottakelige for undervisningen.

De nye undervisningstankene, og fokuset på pedagogisk forskning gjenspeiles i det Liv Kari B. Tønnesen skriver om reformpedagogikkens inntog i Norge. Tønnesen belyser hvordan nye pedagogiske tanker fra Europa og Amerika begynte å få fotfeste utover 1930-tallet. Tankene gikk gjerne under benevnelsen *reformpedagogikk* eller *moderne pedagogikk*. En del skolefolk dro utenlands og deltok på lærermøter der disse nye ideene ble drøftet. Særlig hadde den gamle skolen fremhevet lærerens autoritet – og i stor grad gjort læreren til kontrollør i klasserommet. Reformpedagogene ønsket at læreren i større grad skulle være arbeidsleder og kamerat. Sagene skole i Oslo ble en foregangsskole, der gruppearbeid, leirskole og arbeidsbøker ble en del av skolehverdagen. I 1939 fikk reformpedagogikken sin norske utforming, i forbindelse med den nye læreplanen som ble laget for folkeskolen; Normalplanen. Det ble laget en for by og en for landfolkeskolen. Men realiseringen ble

¹²³ ”Til arbeide for norsk pedagogisk forskning.” 1934: 1099. I *Norsk Skuleblad* nr. 49 Oslo 8. des. 1. årg.

¹²⁴ Skoleinspektør B. Ribskog 1934: 1124 ”Oppropet. Til arbeide for norsk pedagogisk forskning.” I *Norsk Skuleblad* nr. 50 Oslo 15. des. 1. årg.

¹²⁵ Skoleinspektør dr. B. Ribsskog 1934: 1148 ”Oppropet (fortset).” I *Norsk Skuleblad* nr. 51 Oslo 22. des. 1. årg.

¹²⁶ Ibid:1934: 1148.

¹²⁷ Skoleinspektør dr. B. Ribsskog 1935: 561 ”De beste og dårligste arbeidsdager i skoleuken. (Lærernes mening).” I *Norsk Skuleblad* nr. 24 Oslo 15. juni 1. årg.

stoppet av krigen, gjennomføringen måtte vente.¹²⁸ Slik avstedkom de nye pedagogiske tankene konkrete endringer i skolen, selv om innføringen av disse ble forsinket på grunn av okkupasjonen.

Oppsummering

Udannede, usunne og syke barn representerte et problem i skolen, herunder fremhevet ordskifte et ønske om å forme barna gjennom skolehygieniske tiltak. Faggruppen kom slik til å se forebyggende helsearbeid i skolebarnsgruppen som deres sak. De ønsket å skjerpe barnas årvåkenhet for undervisning, og samtidig styrke og herde kroppene. Frisk luft sørget for bedre læringsmiljø, og tilpassede pulter for korrekt skrift og god holdning. Kroppskultur, gjennom gymnastikkundervisning, ga motstand mot smittsomme sykdommer og bedre konsentrasjon. Etableringen av hygienesansen sørget for en hel atferdsforedling, der elvene fikk innprentet skikk og bruk, gjennom allmenndannelse. Hygienen var svært viktig i en periode der resultatet av smitte ofte var skjebnesvangert. Skolehygienen representerte også en iscenesettelse av kroppens felt, skittenhet var udannet. Sunnhet og god hygiene ble slik uttrykket for et disiplinert og dannet skolebarn. Skolen ble som institusjon viktig i folkehelsearbeidet, hjemmene skulle formes gjennom barna.

Medisinernes inntog i skolen, representert ved skoleleger og hygieniske krav ble til en viss grad problematisert i skolefolks ordskifte, herunder stilte man seg kritisk til ”pedagogisk ukyndige” som uttalte seg om skolens gjøren og laden.

Skolehygienen fremstod som et korrigeringsprosjekt, en måte å disiplinere og forme atferd. Fokuset på normalitet og helse innebar frihet fra sykdom for de fleste elevene, og befestningen av hygienesansen var forutsetningen for at folkehelsearbeidet kunne bre om seg. I ordskiftet fremgikk det at skolefolk ønsket at læreren i større grad skulle lære barna hygiene gjennom å fremstå som et eksempel. Det mentalhygieniske fokuset ble primært italesatt som et behov for å skille ut avvikere fra normalskolen. Ordskiftet belyste at flere skolefolk ønsket en kultivering av barna gjennom nye pedagogiske tanker. Dette påvirket eksaminasjonen av elever som gikk på skoler influert av strømmingene. Skolehygienen fremstod som både mål og middel for å holde skolebarna sunne og friske. Pedagogikken var i utvikling og skolefolks italesetting av problemer og tiltak i feltet, bidro til fremvekst av nye tiltak i skolen.

¹²⁸ L. K. B. Tønnessen 2004: 42f. *Norsk utdanningshistorie. En innføring med fokus på grunnskolens utvikling*. Fagbokforlaget, Bergen.

3. MEDISINERES SYN PÅ HELSEPROBLEMER OG LØSNINGER I SKOLEBARNSGRUPPEN 1920-1940

Innføringen av folkeskolen tydeliggjorde barnas sykелighet og skavanker. Med tuberkulosekampen kom et sterkt fokus på forebyggende helsearbeid inn i skolen. De viktigste beskyttelsesmekanismene var renslighet og oppøving av kroppens motstandskraft gjennom fysisk fostring. Medisiners ordskifte fremmet et optimistisk syn på hvordan formålstjenlige hygienetiltak kunne heve barnas slette allmenntilstand. Samtidig kom de mindre gode hjem under lupen. Feriekolonier og instruksjoner til hjemmene fortalte hvordan de skulle stille seg og sine. Man ønsket å bedre befolkningens hygienesans.

I *Nordisk Hygienisk Tidsskrift* ble Osломodellen fra 1919 trukket frem som mer enn et viktig innlegg i skolehygienedebatten. Hovedstadens nye skolehelsereform, med Carl Schiøtz som skolelegesjef, hadde startet med systematiske målinger og veiinger av alle barn. Tallmaterialet fra undersøkelsene ble bearbeidet statistisk, og slik fikk man standarder for barnas vekt og vekst i de ulike årskullene. Disse skulle anvendes i praktisk-hygieniske tiltak. Det "Schiøtzke systemet" skapte en ny standard, og fikk stor gjennomslagskraft.

Dette kapittelet belyser hvordan medisinerne italesatte skolebarnas sykdomsfarer, og hvilke tiltak faggruppen fremholdt for rom, kropp og sinn. Videre ser vi på hvordan profesjonen fremhevet sitt ønske om å forme pedagogikken med basis i medisinsk kunnskap. Hadde medisinerne og skolefolk den samme oppfattelsen av hva som utgjorde formålstjenlige tiltak i feltet?

3. 1 Rommet

Medisinere fikk utover i perioden økt kunnskap om skolebarnas helse. Skolehygienearbeidet var en viktig del av det store folkehelsearbeidet i tiden. Skolelegene vektla at elevene ikke kun måtte utstyres med boklærdom i skolen – barna måtte bli ”livsduelige”. I lys av dette måtte pedagogikken bygges på hygieniske kunnskaper. Hva slags tiltak skisserte medisinere for barnas hverdag i klasserommet, og på hvilken måte hadde medisinere et større fokus enn skolefolk på å forme hjemmene gjennom barna?

Barn og boliger.

I folkehelseprosjektet var det ikke lenger en privatsak hvordan en skjøtten barneoppdragelsen eller eget hjem. Slik grep myndighetenes krav til hygiene inn i den private sfære.¹²⁹ Dette var gamle føringer, men kom først for alvor i gang med C. Schiøtz’ uttalte syn om at de mindre gode hjem måtte endres. En utvidet kontroll med barna handlet slik også om ønsket om å forbedre ”de dårlige hjem”¹³⁰ C. Schiøtz brukte blant annet forekomsten av lus som indikator på husstandens hygienivå.¹³¹ Vicestadslæge i København, Poul Heiberg uttalte seg slik:”(…) det viktigste for Barnet er dog Boligtypen – Antallet af beboelige Værelser i Hjemmet.”¹³² Ett rom og kjøkken var boligformen som dominerte hos fattige familier i byene. Dette skapte usunnhet og sykdom. Fra en foredragsserie om skolebarnshygiene fastslo C. Schiøtz at effekten av de skolehygieniske tiltak ble forringet på grunn av hjemmene: ”(...) næsten unødvendig å tilføie at mangelen på gode resultater ved dagsskolene selvfølgelig skyldes den slette hygienen i hjemmene, hvor jo barnene tilbringer over det halve døgn, dessuten alle helligdager og muligens ferier.”¹³³ P. Heiberg fremhevet ”de ordnede forhold”: ”Blant de biologiske Reaktioener, der indenfor Hygiejnen staar til vor Raadighed, turde den Maade, paa hvilken et Spædbarna reagerer overfor en daarlig Bolig, være en af de fineste og hurtigste virkende.”¹³⁴ Heiberg beskrev hvor dårlig det kunne stå til i noen hjem: ”Væggene i denne Bolig var de nøgne Tagsten, og man naaede op til den ad en Art Hönsestige. Her oppe

¹²⁹ A. Andresen og K. T. Elvbakken 2003: 65. O. Alsvik 1991: 165.

¹³⁰ Sjeff for skolelegevesenet i Kristiania dr. med. C. Schiøtz 1920: 22 ”Barnenes legemsutvikling ved de enkelte Kristianiaskoler.” I *Nordisk Hygienisk Tidsskrift*, bind I.

¹³¹ A. Andresen og K. T. Elvbakken 2003: 65. O. Alsvik 1991: 165.

¹³² Vicestadslæge i København dr. med. P. Heiberg 1927: 49 ”Börn og Boliger.” I *Nordisk Hygienisk Tidsskrift*, bind VIII.

¹³³ C. Schiøtz 1922: 384 ”Er de nuværende samfundshygieniske foranstaltninger for skolebarn effektive?” Fra en foredragsserie om skolebarnshygiene i Stockholm 13.-17. mars. I *Nordisk Hygienisk Tidsskrift*, bind III.

¹³⁴ Vicestadslæge i København dr. med. P. Heiberg 1927: 43 ”Börn og Boliger. Et lille Causerie.” I *Nordisk Hygienisk Tidsskrift*, bind VIII.

under Taget havde altsaa ikke et Par unge Duer, men et par letsindige Menneskebörn bygget deres Rede. Da Efteraaret kom, var Idyllen forbi, barnet begravet, og Forældrene skilt.”¹³⁵ Sunnhetsinspektør I. Utne mente at bolighygiene problemer kunne løses med større grad av offentlig regulering: ”I byerne er sykdom og död hyppigst i de gater og bydeler, hvor boligforholdene er daarligst. Under epidemier rammers disse hardest og anses som farlige arnesteder for de smittsomme sykdommer.”¹³⁶ Medisiner ønsket i lys av dette at hjemmene skulle instrueres, og formes gjennom kultivering av skolebarna. Doktor B. Øverland ga uttrykk for dette: ”Men skal hjemmene bedres, så må det skje gjennom skolen. (...) skolen må opplyse hjemmene; ”helsen må bli nr. 1, undervisningen nr. 2”.”¹³⁷

Klasserommets stand, undervisning og friminutter

Den største sykdomsfaren var de smittsomme sykdommene, i særlig grad tuberkulosen. Sykdommene krevde eksponering av smittestoff og mottakelighet. Skulle de skolehygieniske tiltakene sørge for minst mulig eksponering, måtte klasserommets stand forbedres. Fylkeslege V. Hille omtalte ved *Fylkesmøtet for fysisk opfostring og skolehygiene* i 1924, ansvarsforholdet mellom hjemmene og skolen: ”Det er altså i skolealderen, at dødligheten stiger i en så forferdende grad (...) det er hjemmene, som har hovedskylden, men skolen har også sin del av ansvaret – dels derved at skolelokalene og livet i skolen ikke er som det bör være, dels ved at barna i skolen ikke lærer å leve et hygienisk liv.”¹³⁸ Reservelege dr. Erik Bondo ga uttrykk for at det kunne være vanskelig å vite hvordan skolen skulle forholde seg til barn som fortsatt kunne innebære smitterisiko: ”Da disse Sygdomme næsten (alltid) er stærkt smittsomme og tilmed i deres ganske ukarakteristiske Stadier, staar man ret værgelöst overfor dem, naar de viser sig i Skolerne.”¹³⁹ (...) Skolens Folk udfører her et vigtigt Pionerarbejde.”¹⁴⁰ Skolehygieniske tiltak var avgjørende for å holde smittestoff under kontroll.¹⁴¹

Både medisinerne og skolefolk var opptatt av den dårlige standarden i flere skoler. Doktor B. Øverland skrev at den manglende oppfølgingen av de grunnleggende

¹³⁵ Ibid:1927:43.

¹³⁶ Sundhetsinspektør I. Utne 1924:39 ”Boligers indflydelse paa sykdom og död, særlig ved tuberkulose.” Foredrag ved Norsk Hygienisk Forening 2:det aarsmøte i Bergen 10:de august 1922. I *Nordisk Hygienisk Tidsskrift*, bind V.

¹³⁷ Doktor B. Øverland 1927: 572 ”Hvad skolen kan gjøre for å bedre barnas helse.” I *Skolebladet* nr. 51 Oslo 17. des. 30. årg.

¹³⁸ Fylkeslæge V. Hille 1926: 5 ”Skolehygieniske forhold i Hedmark fylke.” Foredrag under fylkesmøtet for fysisk opfostring og skolehygiene i Elverum 6. og 7. desember 1924. I *Nordisk Hygienisk Tidsskrift*, bind VII.

¹³⁹ Reservelege ved Blegdamshospitalet dr. E. Bondo 1927: 169 ”Skolen og de smittsomme Sygdomme.” Foredrag i Foreningen til Skolehygienens Fremme 22. april 1927. I *Nordisk Hygienisk Tidsskrift*, bind VIII.

¹⁴⁰ Ibid:1927: 172.

¹⁴¹ Ibid:1927: 168.

renholdsbestemmelser var helseskadelig: ”Der syndes på de aller enkleste hygieniske bud (...). Og det bærer uten tvil hovedskylden for så særdeles mange skole elevers mindre gode eller slette allmentilstand og motstandskraft.”¹⁴² Dette var en svært uheldig form for ”sparepolitikk”.¹⁴³ Blant annet ga skitne og innestengte klasserom dårlig konsentrasjon, Doktor B. Øverland berettet i *Skolebladet* hvordan hodepine og andre skolesykdommer ofte hadde sin årsak i ”den kvalme skoleluften”.¹⁴⁴ Dårlig luft ga ikke bare dårlig læring, den kunne medføre sykelighet. Øverland fremholdt Fridtjof Nansen som eksempel på hva den friske luft kunne utrette: ”Nansen har fortalt så vidt jeg erindrer, at forkjølelse forekom ikke på hans Nordpolsferd. Der var kulde nok ganske visst, men der var ren frisk luft. – Gid våre barn i skolen kunde få lære å sette pris på frisk luft og bli mindre redd for det de kaller trekk.”¹⁴⁵ En del hygieniske tiltak ble oppfattet av skolefolk som forstyrrende i undervisningen. C. Schiøtz fant dette lite hensiktsmessig,¹⁴⁶ og uttrykte at lærerne måtte få undervise i fred: ”(...) hvilket ingen bör fortenke dem i.”¹⁴⁷ Herunder anså skolelegesjefen og flere med ham at det ville være en fordel å ”befri” normalklassene fra usunne barn, dette ville tjene både undervisnings- og hygienehensyn.¹⁴⁸ Den danske skoleoverlegen Gustav Jörgensen mente dette kunne oppnås med en spesialskole for svakelige barn: ”(...) fordi det hygiejniske og det pædagogiske Arbejde her danner en helhed; og her vil der sikkert lettere naas et resultat end i Specialklasserne, fordi man her kan ansætte Personale med særlig Interesse og særlig kendskab til dette ganske specielle Arbejde, der ikke mindst kræver Evne til at vække Börnenes egen Interesse og til Samarbeide med Hjemmene.”¹⁴⁹

Skolelegesjefen fant at motviljen mot hygieniske tiltak hang sammen med at flere skolefolk og skoleleger enda ikke var godt nok opplyst i skolehygienens effekt. Begge faggrupper behøvde mer hygienisk utdanning. Da C. Schiøtz ga ut boken *Skolealderen. Utviklingsforhold, sykdomsforhold og hygiene* i 1927, sa han noe om kunnskapsunderskuddet i feltet blant leger og lærere. I boken beskrev han hvordan det på et av landets møter for skoledirektører i 1923 fremkom direkte klager over legenes mangelfulle innsikt og interesse

¹⁴² Doktor B. Øverland 1927: 596 ”Hvad skolen kan gjøre for å bedre barnas helse.” I *Skolebladet* nr. 49 Oslo 3. des. 30. årg.

¹⁴³ Ibid:1927: 572.

¹⁴⁴ Ibid:1927: 597.

¹⁴⁵ Ibid:1927: 598.

¹⁴⁶ Sjef for skolelegevesenet i Kristiania dr. med. C. Schiøtz 1920: 27 ”Barnenes legemsutvikling ved de enkelte Kristianiaskoler.” I *Nordisk Hygienisk Tidsskrift*, bind I.

¹⁴⁷ C. Schiøtz 1922: 379 ”Er de nuværende samfundshygieniske foranstaltninger for skolebarn effektive?” Fra en foredragsserie om skolebarnshygiene i Stockholm 13.-17. mars. I *Nordisk Hygienisk Tidsskrift*, bind III.

¹⁴⁸ Ibid:1922: 379.

¹⁴⁹ Skole-Overlæge, dr. med. G. Jörgensen 1927: 294 ”Nye Veje i Skolehygiejnen.” Første foredrag på det 8. hygiejniske Møde i Odense 1.-2. sept. 1927. I *Nordisk Hygienisk Tidsskrift*, bind VIII.

for skolens og skolealderens hygiene. Lignende klager ble også ytret ved et fylkeslegemøte i 1922. Skolelegesjefen fremhevet hvordan han hadde mottatt en rekke forespørsler fra kolleger vedrørende skolealderen og organisasjonen av hygienisk tilsyn. C. Schiøtz nevnte også at han hadde fått oppfordringer fra nordmenn og naboland, til å utgi skolehygieniske veiledninger, bygget på Osloerfaringen.¹⁵⁰ Dette speiler et behov for kunnskap om barns helse i tiden. Samtidig kan vi anta at boken bidro til å spre nødvendig kunnskap om skolehelsefeltet for leger og lærere. Boken høstet god kritikk i *Nordisk Hygienisk Tidsskrift* der den ble omtalt som et viktig bidrag til alle Nordens leger.¹⁵¹ Oppfordringene til å skrive boken, samt omtalen av den vitnet om Schiøtz sentrale rolle i skolehelsefeltet.

Både skolefolk og medisinere var kritiske til de lange skoledagene, undervisningen burde ikke gå over hva hygienikerne satte som maksimalgrense. C. Schiøtz var klar i sin tale: ”Atter tilbake til totalarbeidsdagen. Et spørsmål til Dere selv mine damer og herrer i skolekommisjoner: Hvor mange timers koncentrert, godt åndelig arbeide kan De selv prestere som gjennomsnitt pr. dag? Kan De prestere 8? Neppe. (Nogen få undtas.)”¹⁵²

Skolelegesjefen fant det provoserende at noen lærere fortsatte undervisningen i friminuttene. På denne måten stjal de nødvendige pauser fra skolebarna: ”Hva angår friminuttene, vil vi først påtale den forargelige sak at en del nidkjære og livsfjerne lærere tillater sig å bruke en del av friminuttet til fortsatt undervisning. Så verdifull anser de denne undervisning, vel å merke når den ydes av dem selv. Dette må forbydes, og skolebestyrerne må ta ansvar for at slikt ikke på nogen som helst måte tåles.”¹⁵³ Elevene trengte pauser, både for å fremme konsentrasjonen og for å minske slitasjen: ”Under 10 minutter bør et friminutt ikke vare. Et enkelt bør vare lenger, helst 20. Dette er avsett til mellemfrokost¹⁵⁴ (...) den tretthet som øker i løpet av formiddagen, [vil] gunstig motvirkes ved den lengre pause noget ut i arbeidet.”¹⁵⁵ Feriene var i det skolehygieniske perspektivet også en viktig pause for barna. Den kunne benyttes strategisk slik at elevene fikk tilstrekkelig med hvile og fysisk fostring. C. Schiøtz fremholdt at feriene kunne utnyttes for å styrke ”den fysiske opdragelse”.¹⁵⁶ Men feriens varighet og årstid var avgjørende for best mulig restitusjon og oppbygging av barnas

¹⁵⁰ C. Schiøtz 1927: 11f.

¹⁵¹ ”Bokanmeldelse” 1928: 52ff. I *Nordisk Hygienisk Tidsskrift*, bind IX.

¹⁵² C. Schiøtz 1927: 223.

¹⁵³ Ibid:1927: 219.

¹⁵⁴ Ibid:1927: 219.

¹⁵⁵ Ibid:1927: 221.

¹⁵⁶ C. Schiøtz 1922: 380 ”Er de nuværende samfundshygieniske foranstaltninger for skolebarn effektive?” Fra en foredragsserie om skolebarnshygiene i Stockholm 13.-17. mars. I *Nordisk Hygienisk Tidsskrift*, bind III.

kropper. Dermed måtte feriene plasseres i tråd med hygienisk-pedagogiske ideer: ”Hygienen og pedagogikken må være det bestemmende.”¹⁵⁷

På denne måten fremhevet medisinernes ordskifte at elevene ikke kunne få fullt utbytte av den hygieniske kunnskapen dersom det ikke skjedde en hygienisk oppgradering - også utover det enkelte klasserom.

Hygienekongresser, særklasser og friluftsskoler

Norske skolehygienikere ønsket nasjonale tiltak i tråd med Oslomodellen. C. Schiøtz holdt foredrag flere steder i landet. Dette styrket modellens stilling, og vi kan anta at det øket den generelle interessen for skolehelsetiltak blant skolefolk og medisinerere. Skolelegesjefen var kjent for sin karismatiske opptreden og gode formidlingsevner. Han tok blant annet tidlig i bruk tekniske virkemidler som lysbilder, og levendegjorde slik sitt budskap. Han var en viktig meningsytrer utenfor landegrensene, blant annet i de nordiske og europeiske kongressene. Disse ble arenaer for utveksling av kunnskap, og dermed innsikt i andre lands reformer. Medisinerens ordskifte rundt skolebarnas helseproblemer i *Nordisk Hygienisk Tidsskrift* var slik en del av det nordiske debattrommet omkring barnehelse spørsmålet. Landene hadde flere av de samme satsingsfelt og perspektiver, og det Schiøtzke systemet ble omtalt i positive ordelag på kongressene. Den danske skoleoverlegen, Jörgensen sa: ”(...) i Europa er mig bekendt Norge det eneste Land der har indført saadanne Særklasser – men ogsaa herfra foreligger der opmuntrende Resultater. Men selvfølgelig findes der en Del Børn, som det heller ikke gennem Specialklasserne lykkes at bringe paa Fode og som derfor maa henvise til Svagbørnskolonier, Døgnfriluftsskoler eller Børnesanatorier, hvor der saa godt som altid opnaas gode Resultater.”¹⁵⁸ C. Schiøtz trakk frem de *Nordiske kongressene* som et fremskritt, da de tok for seg skolebarn og ungdoms utviklingsforhold, samt helse som helhet. De *Internasjonale kongressene i skolehygiene*, som brøt sammen ved første verdenskrig, hadde primært omhandlet skolebygninger, inventar og undervisningshygiene.¹⁵⁹

Jörgensen hadde tatt i bruk de Schiøtzke tabellene i Københavns kommuneskoler: ”Der er udarbejdet Tabeller over norske Skolebørns Vægt-Højdeforhold, som vi nu benytter (...).”¹⁶⁰ Han, som C. Schiøtz, fremhevet viktigheten av slike tiltak for barn som avvek fra

¹⁵⁷ C. Schiøtz 1927: 221.

¹⁵⁸ Skole-Overlæge, dr. med. G. Jörgensen 1927: 287 ”Nye Veje i Skolehygiejnen.” Første foredrag på det 8. hygiejniske Møde i Odense 1.-2. sept. 1927. I *Nordisk Hygienisk Tidsskrift*, bind VIII.

¹⁵⁹ Dr. med. C. Schiøtz 1926: 429ff. ”Personlig inntrykk fra den nettopp holdte 4de nordiske kongress for legemlig opfostring og skolehygiene.” Fra *Aftenposten*. I *Skolebladet* nr. 18 Oslo 18. sept. 29. årg.

¹⁶⁰ Skole-Overlæge, dr. med. G. Jörgensen 1927: 288 ”Nye Veje i Skolehygiejnen.” Første foredrag på det 8. hygiejniske Møde i Odense 1.-2. sept. 1927. I *Nordisk Hygienisk Tidsskrift*, bind VIII.

gjennomsnittsverdiene: "(...) thi saadanne Börn skal först og fremmest bringes paa Fode igjen i legemlig henseende; saa vil de ofte være i Stand til at följ med i Normalklassen."¹⁶¹ C. Schiøtz erfaringer fra ernæringsklasser i Oslo, ble omtalt på kongressen i 1927: "Dr. Schiøtz siger nemlig: Det har for Skolelægevæsenet været et ganske usædvanlig tungt Besvær at arbejde bare med det ubetydelige Antal – nemlig fire – Specialklasser, vi nu har i Oslo. Forældrene har i det store og hele været taknemlige. Börnene har ogsaa gennemgaaende været interesserte."¹⁶² Skoleoverlegen fremhevet sin opplevelse av at det også i Danmark var et problem med manglende interesse blant "skolens folk"¹⁶³: "(...) thi heller ikke hos os kan det siges, at en almen Forstaaelse af det hygiejniske Arbeidet som første Fundament for Skolens Arbejde er trængt igennem (...)."¹⁶⁴

Skolelegesjef Schiøtz henviste til den gode hygieniske effekten av ordnede internatskoler for usunne barn og hjem, ved en foredragsserie i Stockholm: "(...) [barna] följes av store bedringer i helsen og almenbefinnende. Vi vil ogsaa nevne betydningen av at foreldrene når de får barnene hjem, får se hvordan deres barn kan se ut når de blir ordentlig stelt."¹⁶⁵ C. Schiøtz fremhevet det målbevisste arbeidet som foregikk i de Nordiske landene, Frankrike, Tyskland, England og USA: "Alt arbeide for harmonisk fysisk utvikling [tjener] i aller høieste grad direkte (...) undervisningsmottagelighet og skole fremgang (...)."¹⁶⁶ Slik ble det skolehygieniske arbeidet italesatt som selve grunnlaget for ungdommens sunnhet, og folkets fremtid.

C. Schiøtz hadde en sentral posisjon i den norske skolehelsedebatten, og fikk gjennomslagskraft gjennom sitt lederskap i *Landsnevnden for idrett*. Organisasjonen ble et redskap for innføringen av helsepolitiske tiltak i skolen. På et rådsmøte i *Nasjonalforeningen mot tuberkulose* i 1924, samlet foreningen seg rundt skolelegesjefens forslag om å kreve at alle barn måtte få legeundersøkelse minst en gang i løpet av skoletiden. Foreningen stemte for landsdekkende utbygging av skolebarnsundersøkelser basert på den "Schiøtzke metodikken".¹⁶⁷

¹⁶¹ Ibid:1927: 288.

¹⁶² Ibid:1927: 291.

¹⁶³ Ibid:1927: 291.

¹⁶⁴ Ibid:1927: 294.

¹⁶⁵ C. Schiøtz 1922: 385 "Er de nuværende samfundshygieniske foranstaltninger for skolebarn effektive?" Fra en foredragsserie om skolebarnshygiene i Stockholm 13.-17. mars. I *Nordisk Hygienisk Tidsskrift*, bind III.

¹⁶⁶ Dr. med. C. Schiøtz 1923: 101 "Den fysiske opdragelse i barneskolen." En uttalelse. I *Skolebladet* nr. 7 Kristiania 17. febr. 26. aarg.

¹⁶⁷ O. Alsvik 1991: 187.

Ulikheter i skolehelsefeltet

At skolebarna på bygda skulle ha bedre helsetilstand enn byskolebarna var en myte.

Fylkeslege V. Hille omtalte tilstanden på landsbygda slik:

”I overensstemmelse med det danske vers: ”Hvorfor er landmanden sund og sterk, og bymanden svekket og bleget? Landet er Vorherres verk, Byen det er vort eget,” har man lullet sig ind i den forestilling, at forholdene på landsbygden var så meget bedre end i byene. For på landet hadde man da overflod på de tre ting, (...) Frisk luft, rent vand og sund mat.(...) men det sørgelige er, at man ikke slipper den friske luft ind, ikke altid er så nøje med, at vandet er rent og i høi grad missbruker næringsmidlene.”¹⁶⁸

Fylkeslegens uttalelser kom ved *Fylkesmötet for fysisk opfostring og skolehygiene* i Elverum, 1924, der han greiet ut om de skolehygieniske forhold i Hedmark fylke. Han anså at det i byene ble gjort mye mer for skolebarnas helsetilstand gjennom skolehygieniske tiltak i form av: ”(...) skolelæger, skolepeiersker, skolebarnundersökelser, skolebad, tandpleie, varm mat i skoletiden, gymnastikk, idrett og lek (...) barna får sin undervisning i rum, som fylder hygienes krav. På landsbygden er alt dette så at si helt motsat – ganske spesielt for skolens vedkommende.”¹⁶⁹ Før møtet hadde man foretatt undersøkelser, og materialet hadde blitt bearbeidet av C. Schiøtz for å fastslå helsetilstanden blant fylkets skolebarn: ”(...) [skolelegesjefen] fant at der var 59 %, som der var noe å bemerke ved og at størsteparten av disse trengte veiledning, hjelp eller direkte lægebehandling.”¹⁷⁰

¹⁶⁸ Fylkeslæge V. Hille 1926: 2 ”Skolehygieniske forhold i Hedmark fylke.” Foredrag ved fylkesmötet for fysisk opfostring og skolehygiene i Elverum 6. og 7. desember 1924. I *Nordisk Hygienisk Tidsskrift*, bind VII.

¹⁶⁹ Ibid:1926: 2.

¹⁷⁰ Ibid:1926: 2.

3. 2 Barnekroppen

Urenslighetssykdommer, tuberkulose og underernæring kunne ikke lenger skjules. Men loven av 1940 om vaksinasjon for smittsomme sykdommer, ble ikke i verksatt på grunn av okkupasjonen.¹⁷¹ Slik var tuberkulosedødeligheten høy i skolebarnsgruppen, og en bredt anlagt hygiene stod lenge i fremste rekke mellom skolebarna og sykdommer. Skolehygienen var med andre ord en viktig sikkerhetsforanstaltning for sunnhet, foranstaltningene var viktige i en tid da resultatet av smitte ofte ble fatalt. Den fysiske forstringen ble fremhevet i ordskiftet som både idrettssak og forebyggende helsearbeid. På hvilken måte definerte legeblikket barndommen i skolen, og hvordan endret innføringen av helsetiltakene synet på barnekroppene?

”Normalvekst”

Medisinere ønsket å utarbeide tabeller for normalvekst i en gitt befolkning. Dette var ikke uproblematisk ettersom vekstkurver og normalvekst var, og er, relative størrelser. C. Schiøtz ønsket med sine skoleundersøkelser å utarbeide spesielle standarder for det norske barnet.¹⁷² A. L. Seip beskriver jakten på slike standarder som et sentralt trekk i vitenskapeliggjøringen av mellomkrigstidens sosialpolitikk.¹⁷³ Gjennom Oslomodellen utarbeidet skolelegesjefen tabeller over høyde og vekt, og fant gjennom dette en handlingsplan for det skolehygieniske arbeidet. Hans ønske om å basere skolen på læren om de normale livsfunksjoner – i særlig grad vekstfysiologien, innebar å bygge skoleverket på ideen om fysiske og psykiske ulikheter blant barna. Masseundersøkelsene dannet grunnlaget for differensierte standarder,¹⁷⁴ samtidig som de utgjorde en kilde til viktig medisinsk kunnskap om barnas helse:

”Jeg har fullt overblikk over den hygieniske status hos skoleelevene i Kristiania. Man må ikke hemme oss i det planmessige arbeidet som nu er begynt på fagmessig, systematisk vis, som samarbeidet mellem representanter for fysisk opdragelse (idrett m.m.) og fysiologi, respektive hygiene. Det er ytterst påkrevet at det nu får fortsette i fred – et arbeide som nu blir videnskapelig underbygget, dermed efter hvert effektivt og samtidig betryggende for de enkelte årsklasser.”¹⁷⁵

¹⁷¹ A. L. Seip 1994: 426f. *Veiene til velferdsstaten. Norsk sosialpolitikk 1920-75*. Gyldendal, Oslo.

¹⁷² A. Andresen og K. T. Elvbakken 2003: 70. O. Alsvik 1991: 101ff.

¹⁷³ A. L. Seip 1994: 132ff.

¹⁷⁴ O. Alsvik 1991: 182.

¹⁷⁵ Dr. med. C. Schiøtz 1923: 101 ”Den fysiske opdragelse i barneskolen.” En uttalelse. I *Skolebladet* nr. 7 Kristiania 17. febr. 26. aarg.

C. Schiøtz ønsket derfor et tilsvarende tilbud på landsbasis, og helsekortene ble et viktig verktøy i kontrollen av elevene. De var utstyrt med følgende rubrikker i 1923: ”1, Almentilstand (sundhet) bedømt etter utseende. Utmerket, vanlig tilfresstillende, mindre god, slett. 2, Hold (”ernæringstilstand”) (...) fyldig, almindelig for alderen, mager. 3, Modenhet (legemlig utviklingstilstand) Svarende til det midlerer for alderen, svarende til yngre år, eldre år.”¹⁷⁶ Etter hvert ble det også kontrollert om elevene hadde oppsøkt legebehandling dersom skolelegen ga beskjed om dette.¹⁷⁷ Den systematiske innsatsen ga god kunnskap om helseproblemene. O. Alsvik skriver at grunntrekkene i Oslomodellen hadde befestet seg i 1923. Systemet fikk sterkere forankring på landsbasis utover i tidsperioden.¹⁷⁸

I løpet av tyveårene hadde tre faste undersøkelser blitt gjennomført i hovedstaden: undersøkelse av nybegynnere, måling og veiing av samtlige elever i mars; marsrevyene, og undersøkelse ved skolegangs avslutning.¹⁷⁹ A. Schiøtz fremholder hvordan undersøkelsesmetodene ble kombinert med kliniske undersøkelser og subjektiv bedømmelse av leger, lærere og sykepleiere. Slik kunne man med bakgrunn i vitenskapelige funn og observasjoner dele barna inn i grupper, der de svakeste ble plassert i spesialklasser hvor man intensivt gikk inn for å bygge opp elevenes fysiske helse. De obligatoriske masseundersøkelsene ved skolestart ble etter hvert utvidet med flere kontroller i løpet av skoletiden, noen obligatoriske, andre frivillige. Eksempelvis var undersøkelsen for ”valg av livsstilling”, ved skoleavslutning frivillig. Her både frarådet og anbefalte legene yrkesvalg ut fra elevens fysiske helse.¹⁸⁰

I utviklingen av et skolehelsetilbud hadde man gått fra et perspektiv om kun å tette smitteveiene, til å konstatere sykdom. I tillegg ønsket man med Oslomodellen å gi behandling til skolebarnsgruppen. Dette hadde sammenheng med utviklingen i hygien. Dette faller sammen med A. Schiøtz beskrivelse av hvordan hygienefokuset utviklet seg i denne perioden.¹⁸¹ De dominerende sykdommene var synlige for legeblikket, slik utgjorde den subjektive kontrollen en stor del av den Schiøtzke undersøkelsesmetodikken: ”Hver aarsklasse er derpaa efter et bestemt statistisk system inddelt i 3 grupper: 1) ”undervegtige”, 2) ”midlere stadium” (den store majoritet, noget over 70 %), 3) ”overvegtige.”¹⁸²

¹⁷⁶ Dr. med. C. Schiøtz 1923: 185f. ”Om en organisasjon av hygienisk tilsyn med skolebarn i det norske fylker.” Fra Sociale Meddelelser. I *Skolebladet* nr. 13 Kristiania 31. mars 26. aarg.

¹⁷⁷ Ibid:1923: 185f.

¹⁷⁸ O. Alsvik 1991:182f.

¹⁷⁹ A. Andresen og K. T. Elvebakken 2003: 70ff. A. Schiøtz 2003: 251. O. Alsvik 1991:129ff.

¹⁸⁰ A. Schiøtz 2003: 251f.

¹⁸¹ Ibid:2003: 225f.

¹⁸² Sjeff for skolelegevesenet i Kristiania dr. med. C. Schiøtz 1920: 20 ”Barnenes legemsutvikling ved de enkelte Kristianiaskoler.” I *Nordisk Hygienisk Tidsskrift*, bind I.

Skolelegesjefen skrev at resultatene tydeliggjorde den helsemessige verdien av tiltakene: ”Jeg håper nu å ha vist både at det er umaken verdt – også fra lærerstandpunkt – å arbeide for en sund harmonisk legemsutvikling og – NB. Særlig de ynkelige dødlighetsforhold – at landet, respektive fylker og byer har store forpliktelser mot nettopp skolealderen (...)”¹⁸³ Målingen av elevene ga også mulighet for å måle effekten av skolehelsetiltakene. Skolelegesjefen fremhevet at dersom barna i større grad selv kunne følge egne vekt- og høyderesultat ville de, og hjemmene påvirkes: ”For begge parter virker konkurransemomentet – de forskjellige barns forskjellige fremgang – meget ansporende.”¹⁸⁴ Skolelegesjefen så det fruktbare i å spille på barnas konkurranseinstinkt, og han henviste til det pedagogiske element ved offentliggjøringen av kontrollresultatene. Dette måtte brukes mer aktivt i arbeidet: ”(...) [her] ligger selvfølgelig en mektig stimulans. Det psykologiske moment spiller i det hele en overmåte stor rolle ved alle slags fast objektiv kontroll. Det er også bemerket ved tallrike elevers meget store interesse for resultatene av den årlige undersøkelse (marsrevyen) av samtlige skolebarn. Det viste sig også at skolens hygieniske apparat var godt stimulert (...).”¹⁸⁵ Dette perspektivet rundt offentliggjøringen av barnas resultat, faller sammen med A. Andresen og K. T. Elvbakken beskrivelse av helsearbeidet som en offentliggjøring av barnas kropp. På den ene siden ble barnekroppen underkastet legens inspiserende blikk, på den andre ble barna utstilt for klassekameratene i årlige skolebarnundersøkelser. Det store fokuset på den normale kroppen kan ha gjort avvik tyngre å bære, samtidig som det kunne bidra til større åpenhet og alminneliggjøring av kroppen. Legeeksaminasjonen bidro til å heve kravene til den personlige hygien, samtidig som den understreket normalen og fremhevet avvikene.¹⁸⁶

Gjennom kategoriseringen av barna kunne man iverksette formålstjenlige tiltak, som å sette elevene inn under riktig behandlingsregime. Eksempelvis var feriekoloni et botemiddel for undernærte barn. Kontrollen gjorde at syke og usunne barn kunne plasseres i riktig behandlingsregime. Medisineres italesetting av legeeksaminasjonen viser at kontrollen var et uttrykk for nødvendig hjelp og omsorg for skolebarnsgruppen. Helsetiltak og adferdskorrigerer var helseomsorgens praktiske uttrykk. Innlæringen av sunne helsevaner skulle forme barna til sunne og friske mennesker. Selv om intensjonen i overveiende grad var

¹⁸³ Dr. med. C. Schjøtz fra 1923: 171 ”Om en organisasjon av hygienisk tilsyn med skolebarn i det norske fylker.” Fra Sociale Meddelelser. I *Skolebladet* nr. 12 Kristiania 24. mars 26. aarg.

¹⁸⁴ Dr. med. C. Schjøtz 1927: 6 ”Om en fullstendig omlegning av skolebespisningen i Oslo.” I *Nordisk Hygienisk Tidsskrift*, bind VIII.

¹⁸⁵ C. Schjøtz 1922: 382 ”Er de nuværende samfundshygieniske foranstaltninger for skolebarn effektive?” Fra en foredragsserie om skolebarnshygiene i Stockholm 13.-17. mars. I *Nordisk Hygienisk Tidsskrift*, bind III.

¹⁸⁶ A. Andresen og K. T. Elvbakken 2003: 75.

god, kan vi anta at opplevelsen barna hadde av kontrollen som noe positivt eller negativt, fulgte den varierende graden av tiltak og behandlingsregimer barna ble satt under. Slik foregikk de skolehygieniske helsetiltakene hele tiden i en spenning mellom tvang og hjelp.

Slik ble synet på kroppen endret i mellomkrigstiden, barnas kropp ble offentliggjort, herunder bestemte graden av avvik fra det fastsatte gjennomsnittet hva slags tiltak som skulle iverksettes for det enkelte barn. Slik handlet helsetiltakene om hjelp og kontroll. God legemskultur ble en indikator for den samlede individuelle hygien. Et sunt og sterkt legeme ble en forutsetning for å forme en undervisningsmottakelig ånd. En integrert oppdragelse av kroppen skulle tjene både helse- og skolepolitiske mål.

Kjernen i Oslomodellens tiltak ble utbredt på landsbasis før andre verdenskrig. Mot slutten av 30-tallet pekte alt tallmaterialet i samme retning. Skolebarna var med C. Schiøtz ord; friskere, sterkere større og renere.¹⁸⁷ For skolebarna handlet etableringen av helsekontroller, og skolehygieniske tiltak om frihet fra sykdom A. Schiøtz beskriver hvordan folkehelsearbeidet var et vellykket prosjekt, med tanke på at resultatene kom relativt raskt og var synlige. Folk lyttet til ekspertenes råd og endret sine holdninger og livsstil. Hjemmene fikk færre barn, stelte dem bedre, spiste mer næringsrik mat, mosjonerte oftere og vasket seg selv, sine barn og sine hus bedre.¹⁸⁸ I 1932 ble Schiøtz professor i Hygiene.¹⁸⁹ A. Schiøtz beskriver hvordan innføringen av skolehelsearbeidet i første rekke skapte en interessekonflikt blant skolefolk og medisinerere, og at formen på, og graden av, helsearbeid forble et diskusjonstema til rundt 1930-tallet.¹⁹⁰ Diskusjonen uttrykkes i C. Schiøtz beskrivelse fra 1922 om at skolens folk stilte seg negative til hygienetiltak som forstyrret undervisningen, eksempelvis havresuppe og melkedrikking. Schiøtz hadde forståelse for dette, og ønsket at normalskolen måtte befri seg fra elever som i første rekke behøvde ”hygienisk omsorg”.¹⁹¹

Slett allmenntilstand og legemsøvelser

Ordsiftet viser at C. Schiøtz og andre medisinerere var bekymret for skolebarnas usunnhet. Schiøtz oversatte termen ”malnutrition”, fra den engelskspråklige hygienedebatten, til ”slett almentilstand”, for å gi en best mulig beskrivelse av elevene som lå under det ”harmoniske gjennomsnittet” i vekt. Disse barna ville i særlig grad respondere bra på tilpasset hygienisk

¹⁸⁷ A. Schiøtz 2003: 254ff.

¹⁸⁸ Ibid:2003: 270ff.

¹⁸⁹ Ibid:2003: 226ff.

¹⁹⁰ Ibid:2003: 121ff.

¹⁹¹ C. Schiøtz 1922: 379 ”Er de nuværende samfundshygieniske foranstaltninger for skolebarn effektive?” Fra en foredragsserie om skolebarnshygiene i Stockholm 13.-17. mars. I *Nordisk Hygienisk Tidsskrift*, bind III.

omsorg.¹⁹² Kategorien ”slet almentilstand” ble brukt av den danske skoleoverlegen Jörgensen, som beskrev følgende symptomer: ”Hovedpine, Træthed, Appetitløshed og forskellige andre Almensymptomer. Undersøger man Barnet, finder man et blegt og slapt Barn med slet udviklet Muskulatur og daarlig Holdning: Hovedet holdes fremadbøjet, Skulderbladenen stikker ud, Rygen er rund og Underlivet fremstaaende, og vejer og maaler man Barnet, finder man, at Vægten i Forhold til Højden ligger mer eller mindre under Normen.”¹⁹³ Den slette allmentilstanden var et produkt av flere elementer; feil kost, for lite søvn, mangelfull personlig hygiene og kroppskultur, samt for lite frisk luft.

Den utbredte usunnheten gjorde naturlig nok elevene til et lett bytte for smittsomme sykdommer. Men den var også til hinder for skolens arbeid: ”(...) af Hensyn til Skolens Arbejde er der Grund til at søge disse Börn bragt paa Fode; thi de bliver paa Grund af deres slette Almentilstand hurtig trætte; de følger derfor daarligt med og sinker derved den övrige Del af Klassen ofte havner de i Hjælpe- og Værneklasser, hvor de slet ikke hörer hjemme (...).”¹⁹⁴ Bekymringen for den dårlige skolebarnshelsen falt sammen med en tendens i mange europeiske stater i tiden. A. Andresen forteller at det i Europa, i forbindelse med første verdenskrig, ble gjort viktige reformer for en bedre barnehelse. Dette hadde bakgrunn i tanken om at friske barn var forutsetningen for en frisk, voksen befolkning. En frisk befolkning var både et konkurransefortrinn internasjonalt, samtidig som opprustningen barnekroppen var avgjørende for befolkningens helse i seg selv. Dette synet fortsatte i mellomkrigstiden.¹⁹⁵

Det var regionale ulikheter i helsetilbudet barna fikk. I tidsskriftene ser vi at flere medisinere ga uttrykk for et ønske om en nasjonal standardisering av arbeidet. Doktor B. Øverland sa det slik: ”Vårt mål er, at hvert eneste barn i Norges land skal lægeundersøkes, når det begynner i skolen og når det slutter på skolen, - og at alle de barn, som læreren, (...) eller foreldrene finner ønskelig, skal undersøkes regelmessig av skolelægen. Først da vil vi virkelig ha håp om, at den norske ungdom, når den er ferdig med skolen, ikke skal ha en større dødelighet en alle – eller i alle de fleste andre land.”¹⁹⁶ Skoleoverlege Jörgensen uttrykte i et foredrag at man også i Danmark ønsket å begrense den dårlige allmentilstanden ved skolehelsetiltak: ”(...) en obligatorisk Undersøgelse af og stadig Kontrol med samtlige Skolebörns legemlige Udvikling, og en særlig Kontrol med og Forsorg for de Börn, der er

¹⁹² O. Alsvik 1991:133.

¹⁹³ Skole-Overlæge, dr. med. G. Jörgensen 1927: 285 ”Nye Veje i Skolehygiejnen.” Første foredrag på det 8. hygiejniske Møde i Odense 1.-2. sept. 1927. I *Nordisk Hygienisk Tidsskrift*, bind VIII.

¹⁹⁴ Ibid:1927: 288.

¹⁹⁵ A. Andresen 2006: 44f.

¹⁹⁶ Doktor B. Øverland 1927: 596 ”Hvad skolen kan gjøre for å bedre barnas helse.” I *Skolebladet* nr. 51 Oslo 17. des. 30. årg.

undervægtige og i det hele taget frembyder Symptomer paa det (...) Skolelægeschefen i Oslo, Dr. Carl Schiøtz, har oversat ved ”Slet Almentilstand”, hva der ogsaa efter min Mening er et særdeles rammende Udtryk.”¹⁹⁷

Skolelegesjefen så de ulike fylkenes grad av helsekontroll i sammenheng med elevenes sportslige og åndelige ytelser.¹⁹⁸ Han understreket på denne måten hvordan legems- og åndsutvikling hang sammen. Barn på tvangsskoler, med ordnede internat, utviklet seg raskt i positiv retning: ”(...) begynner barna under de enkle, fornuftige ordnede forhold i internatene å utvikle seg så godt, at de distanserer de beste folkeskolers materiale, barna fra de beste strøk.”¹⁹⁹ Dersom de usunne barna, eller ”de fysiske undermålerne”, fikk riktige miljøforhold, ville naturens egne ”reparatoriske krefter” slippe til. På denne måten ville helsetilstanden bedre seg. Skolelegesjefen anskueliggjorde dette med friluftsskolene: ”De fleste barn man tar ut til friluftsskole er jo fysiske undermålere. Kommer en fysisk undermåler under rasjonelle, tilstrekkelig effektive forhold, så setter som nevnt naturen sine reparatoriske krefter inn (...).”²⁰⁰ C. Schiøtz fant uttrykk for sammenhengen mellom kropp og ånd i sine undersøkelser av skoler: ”Det skader ikke at minde om at hjernen er en del av legemet.”²⁰¹

Legemlig og åndelig trening hang slik uløselig sammen. Dette var et felles syn blant både skolefolk og medisinere. Det var også en av hygienens sentrale læresetninger. Balansen mellom det åndelige og det kroppslige speiles i L. H. Schmidt og J. E. Kristensen beskrivelse av hvordan legemsøvelser ble et uttrykk for et forebyggende helsearbeid gjennom herdingen av kroppen. Øvelsene var samtidig en befriende renselse av kroppen. Kroppen var tankens bolig, og en ren tanke krevde en ren kropp. Systematiske legemsøvelser besørget trening, sunnhet, og herding.²⁰² På denne måten fremstod god legemskultur som et tegn på den samlede individuelle hygien. Et sunt og sterkt legeme ble en forutsetning for å forme en undervisningsmottakelig ånd. Slik skulle en integrert oppdragelse av kroppen tjene både helse- og skolepolitiske mål.

Med en manglende nasjonal enhetlig organisering av helsearbeidet for skolebarna var det store ulikheter i helsetilbudet skolene kunne gi. I tidsskriftene tok medisinere til orde for å

¹⁹⁷ Skole-Overlæge, dr. med. G. Jørgensen 1927: 284 ”Nye Veje i Skolehygiejnen.” Første foredrag på det 8. hygiejniske Møde i Odense 1.-2. sept. 1927. I *Nordisk Hygienisk Tidsskrift*, bind VIII.

¹⁹⁸ Dr. med. C. Schiøtz 1923: 169 ”Om en organisasjon av hygienisk tilsyn med skolebarn i det norske fylker.” Fra *Sociale Meddelelser*. I *Skolebladet* nr. 12 Kristiania 24. mars 26. aarg.

¹⁹⁹ *Ibid*:1923: 171.

²⁰⁰ C. Schiøtz 1922: 383 ”Er de nuværende samfundshygieniske foranstaltninger for skolebarn effektive?” Fra en foredragsserie om skolebarnshygiene i Stockholm 13.-17. mars. I *Nordisk Hygienisk Tidsskrift*, bind III.

²⁰¹ Sjef for skolelegevesenet i Kristiania dr. med. C. Schiøtz 1920: 22 ”Barnenes legemsutvikling ved de enkelte Kristianiaskoler.” I *Nordisk Hygienisk Tidsskrift*, bind I.

²⁰² L. H. Schmidt og J. E. Kristensen 2004: 184ff.

heve den nasjonale standarden. Først ved innføring av en felles standard for elevene kunne folkehelsen løftes helhetlig opp. Dette belyser A. Schiøtz i sin fremheving av at de store omveltningene som hadde funnet sted i samfunnet, og gjennombruddene som spesielt preget medisinsk vitenskap – krevde både en omorganisering av skolehelsetiltakene og en endring av de virkemidler som ble tatt i bruk. Karl Evangs kritiske innstilling til det offentlige sunnhetsapparatet ble avgjørende. Som formann for *Socialistiske Lægers Forening* hadde han utredet spørsmålet om en omorganisering av den sentrale medisinaladministrasjon, og i 1938 fremla han en sterkt kritisk innstilling. Det var vel og bra at private organisasjoner hadde tatt hånd om en rekke viktige oppgaver, med eller uten statlig støtte. Med de lokale myndigheters ansvarstagen, for flere oppgaver som primært burde være organisert og finansiert fra sentralt hold, hadde avstedkommet fragmentering og lite rasjonell organisering. Dette hadde også bidratt til stor ulikhet mellom rike og fattige kommuner. Omorganisering og modernisering av den sentrale medisinaladministrasjon, var nødvendig, men først etter andre verdenskrig bød muligheten seg.²⁰³

Søvn, ernæring og skolebespising

Tidskriftsdebatten fremhevet sammenhengen mellom barnas helsetilstand og riktig mengde søvn, friluftsliv og ernæring. Dette hang sammen med tidens optimistiske tro på at positiv miljøpåvirkning kunne utrette mye for barnas helse. H. Fröderberg uttalte dette om søvnens rolle i hygien: ”Det levande livet ter sig såsom retning och reaktion, en växelverkan mellan den levande individen och omvärden, mellan jaget och icke-jaget, så som de gamle filosoferna skulle uttryckt det.”²⁰⁴ P. Heiberg skrev at hjemmene måtte inspiseres og lys og luft slippes til i stue og soverom. Syke barn måtte ikke ligge i mørke og tette soverom: ”(...) lider et barn stærkt ved i flere uger at ligge i et halvmørkt værelse – tænk bare paa, hvorledes en grøn Bladplante ser ut efter et længre Ophold i et halvmørkt Rum.”²⁰⁵ Fröderberg problematiserte både søvnmengden og omgivelsene søvnen burde foregå i: ”Att 8 timmars sömn vore den lämpligaste dosen har nästan ingått i det allmänna medvetande.”²⁰⁶ (...) Betydliga störningar i sömnfunktionen förorsakas av dolig och forskämd luft, av för hög eller för låg temperatur.”²⁰⁷

²⁰³ A. Schiøtz 2003: 201.

²⁰⁴ H. Fröderberg 1926: 217 ”Något om sömnens allmänna och specialla hygien.” I *Nordisk Hygienisk Tidskrift*, bind VII.

²⁰⁵ Vicedægle i København dr. med. P. Heiberg 1927: 55 ”Börn og Boliger. Et lille Causerie.” I *Nordisk Hygienisk Tidskrift*, bind VIII.

²⁰⁶ H. Fröderberg 1926: 219 ”Något om sömnens allmänna och specialla hygien.” I *Nordisk Hygienisk Tidskrift*, bind VII.

²⁰⁷ Ibid:1926: 222.

Frisk luft var nøkkelen til god søvn og hvile, men luftkvaliteten ble forringet av de små og uventilerte boligene. Fröderberg poengterte flere familiers uskikk med å bruke kun et rom så vel dag som natt. Tilstanden var ikke bedre på landsbygden. Vinduene ble sjelden eller aldri åpnet, dermed fikk man dårlige inneforhold. Luften der barn og voksne sov var ikke ideell, og hvilens kvalitet ble deretter. Likevel fikk folkene på landsbygden noe frisk luft gjennom sitt utarbeid: ”Lyckligtvis kompenseras dessa missförhållanden genom det sunda hårdande utelivet om dagarna.”²⁰⁸ Søvnens viktige rolle i det hygieniske regnskapet ble fremhevet av G. Jörgensen: ”(...) ½ -1 Times hvil i liggende Stilling straks efter Skoletid og helst for aabne Vinduer, og derefter Motion i frisk Luft – en Faktor af stor Betydning, ikke mindst som Stimulans for Appetiten.”²⁰⁹ Doktor Øverland skrev: ”(...) mange er underærnert pga for lite søvn enn forlite mat.”²¹⁰ C. Schiøtz fremholdt nok søvn som selve utgangspunktet for elevenes arbeidskapasitet, appetitt, sykdomsmotstand og fordøyelse.²¹¹

Det var den samlede hygien, riktig mengde søvn, friluftsliv og ernæring som var avgjørende for å unngå slett allmenntilstand.²¹² Jörgensen fremholdt hjemmenes utilstrekkelige kost: ”Kosten indeholdt ikke tilstrækkelige Mængder af alle de Stoffer, som er nødvendige for en normal Opbygning af Organismen; det skrotede navnlig paa Æggehvite-stoffer og Vitaminer, idet Börnene kun fik ringe Mængder Mælk og Grøntsager, derimod rigelig med Kaffe (...)”²¹³ Skoleoverlege Jörgensen mente også at situasjonen i københavnske arbeiderhjem var kritisk, med tanke på skolebarnas kost: ”(...) thi længere Tids Brug af en underlödige Kost vil uvægerligt undergrave Sundhedstilstanden i disse Lag af Befolkningen, ikke mindst for Börnenes Vedkommende.”²¹⁴ Skoleoverlegen fant at den dårlige kosten i flere hjem var hovedårsaken til barnas slette allmenntilstand.²¹⁵ Dette aktualiserte viktigheten av at man fikk innført et skikkelig måltid i skolen. Den daværende skolematen var ikke formålstjenelig, i følge C. Schiøtz. I *Nordisk Hygienisk Tidsskrift* fremkom det at innholdet og organiseringen av skolematordningene flere steder ikke hadde

²⁰⁸ Ibid:1926: 222.

²⁰⁹ Skole-Overlæge, dr. med. G. Jörgensen 1927: 291 ”Nye Veje i Skolehygiejnen.” Første foredrag på det 8. hygiejniske Møde i Odense 1.-2. sept. 1927. I *Nordisk Hygienisk Tidsskrift*, bind VIII.

²¹⁰ Doktor B. Øverland 1927: 596 ”Hvad skolen kan gjøre for å bedre barnas helse.” I *Skolebladet* nr. 51 Oslo 17. des. 30. årg.

²¹¹ Dr. med. C. Schiøtz 1927: 5 ”Om en fullstendig omlegning av skolebespisningen i Oslo.” I *Nordisk Hygienisk Tidsskrift*, bind VIII.

²¹² C. Schiøtz 1922: 293 ”Er de nuværende samfundshygieniske foranstaltninger for skolebarn effektive?” Fra en foredragsserie om skolebarnshygiene i Stockholm 13.-17. mars. I *Nordisk Hygienisk Tidsskrift*, bind III.

²¹³ Skole-Overlæge, dr. med. G. Jörgensen 1927: 284 og 285 ”Nye Veje i Skolehygiejnen.” Første foredrag på det 8. hygiejniske Møde i Odense 1.-2. sept. 1927. I *Nordisk Hygienisk Tidsskrift*, bind VIII.

²¹⁴ Skole-Overlæge, dr. med. G. Jörgensen 1933: 363 ”Kosten i københavnske Arbejderhjem under Krisen med særlig Henblik paa Skolebørnenes Kost.” I *Nordisk Hygienisk Tidsskrift*, utgitt som Festskrift.

²¹⁵ Ibid:1933: 368.

ønskelig hygienisk effekt. Skolelegesjefen mente man behøvde mer systematisk tilnærming til barnas kosthold. Alle de viktige næringsstoffene måtte bli representert i riktig mengde. Skolelegesjefen tok det daværende skolemåltidet opp til kritisk analyse. Midlene som ble brukt på måltidet kunne utnyttes bedre til andre skolehygieniske formål: "(...) man må komme bort fra den ukontrollerte skolebarnsforpleining. Der kastes sikkerlig bort tusener, som meget vel trenges til virkelig effektive foranstaltninger."²¹⁶ Bispisningen i sin daværende form var utilstrekkelig:

"Sammenlignet med hva der ydes til undervisning er bevilgninger til forebyggende, hygienisk omsorg minimale. (...) Er barnet ikke friskt og velutviklet, så kan det hende, ja det er endog sannsynlig at et middagsmåltid er en ganske utilstrekkelig hygienisk hjelp. Og er det noget den sociale hygiene skal vokte sig for, så er det den (...) ukontrollerte hjelp. Jeg mener altså kort og godt at middagsbispisningen i den nuværende form er feilaktig ordnet."²¹⁷

Maten måtte være kraftig arbeid for kjever og tenner. Dette stod i kontrast til det daværende måltidet, som i praksis var "skjemat". Den ble også omtalt som "sörpemat".²¹⁸ Kjeve og tenner fikk for liten motstand, og dette ble ikke bedre av at hjemmene oppfordret barna til å drikke mens de tygget. C. Schiøtz foreslo et nytt og bedre måltid: "(...) vi foreslår skolemiddagen ombyttet med en skolefrokost, minst likeså kraftig eller rettere sagt betydelig kraftigere enn den nuværende skolemiddag og forövrig tilfresstillende alle nevnte krav som vi har stillet."²¹⁹ Flere skolefolk ønsket også endringer i det bestående skolematsystemet. O. Alsvik beskriver hvordan lærerne uttykte missnøye med hvordan måltidet ble arrangert. Osloskolene gjennomførte middagsordningen i jevne puljer, der barna i stort tempo - gjerne fortsatt med yttertøyet på - hev innpå maten.²²⁰ Skolelegesjefen kommenterte at denne arrangementen ikke utnyttet den pedagogiske muligheten ved måltidet, ettersom bispisningen flere steder i praksis ble utført som en: "(...) "hastverksforing" (endog med fullt utstyr av vinterklær!) (...)." ²²¹ Flere skolefolk følte et kulturelt ubehag både ved synet av de dampende barna, og lukten fra de dampende kjelene. Matlukt fra putrende middagskjeler fylte korridorene, og var til sjenanse for elever og lærere. I følge O. Alsvik fremstod den Schiøtzke

²¹⁶ C. Schiøtz 1922: 291 "Er de nuværende samfundshygieniske foranstaltninger for skolebarn effektive?" Fra en foredragsserie om skolebarnshygiene i Stockholm 13.-17. mars. I *Nordisk Hygienisk Tidsskrift*, bind III.

²¹⁷ Ibid:1922: 379.

²¹⁸ Dr. med. C. Schiøtz 1927: 11 "Om en fullstendig omlegning av skolebispisningen i Oslo." I *Nordisk Hygienisk Tidsskrift*, bind VIII.

²¹⁹ Ibid:1927: 11.

²²⁰ O. Alsvik 1991: 162ff.

²²¹ C. Schiøtz 1927: 255.

skolefrokosten som et kulturelt motbilde. Forkosten kunne i større grad gjennomføres som et kontrollert måltid, med sin tørre mat, som ikke luktet i skolegangene.²²² A. Øxnevad sa det slik i *Skolebladet* i 1923: ”(...) det er ikke i folkeskolens ånd, slik den nu virker med sitt frie skolemateriell og sin øvrige rasjonelle ordning, at der skal være en sådan fattigmansbespisning ved skolen.”²²³

Den nye kunnskapen om mat og ernæring kunne brukes til å effektivisere tiltak i skolehelsefeltet, noe som også C. Schiøtz’ ga uttrykk for med diskusjonen rundt det han omtalte som den ukontrollerte skolebarnsforpleiningen. *Oslofrokosten* ble utviklet i 1925, og ble samme år et tilbud til svakelige elver. Frokosten var basert på vitenskapelige kriterier for næringsrik mat.²²⁴ Frokosten skulle gi elevene et næringsrikt måltid, den skulle og, i motsetning til den daværende bespisningen, inntas tidlig på dagen. Mette elever hadde bedre læringsbetingelser. Lærerne skulle også påse dette måltidet gikk for seg i siviliserte former. Bordskikk handlet også om dannelse.²²⁵

A. Schiøtz beskriver hvordan interessen for barnas kosthold generelt og skolebespisningen spesielt falt sammen med at kosthold og ernæring var en fanesak i folkehelseprogrammet. Ut i fra ernæringsfysiologens nyeste funn, ga man råd og gikk på hjemmebesøk for å instruere familiene i hvordan måltidene skulle settes sammen.²²⁶ De sosialistiske partiene hadde lenge ønsket å fjerne det sosiale stigmaet som festet ved det daværende måltidet, som kun hadde vært et tilbud for de fattige barna. I 1935 innførte Arbeiderpartiet frokost for alle elever i Osloskolen. Frokosten ble i sin ”nye form” frivillig. Likevel knyttet det betingelser til tilbudet, maten var koblet til kravet om å akseptere skolens ordensregler. Elever og foreldre måtte inngå en kontrakt. Slik skulle elevene lære et riktig kosthold samtidig som de lærte å spise på en dannet måte.²²⁷ Skolemåltidet fremstod slik både som en pedagogisk mulighet til å kultivere og sivilisere skolebarnsgruppen, samtidig som det var et uttrykk for hjelp der en tilbød sultne og underernærte barn næringsrik mat.

De fleste kommunene introduserte frokosten, mange i form av *Sigdalsfrokosten*. Denne inneholdt de samme ingrediensene, men barna måtte selv ta med seg maten hjemmefra.

²²² O. Alsvik 1991: 162ff.

²²³ A. Øksnevald 1923: 453 ”Skolebespisningen.” I *Skolebladet* nr. 32 Kristiania 11. aug. 26. aarg.

²²⁴ I. J. Lyngbø 2003: 156ff. *Vitaminer! Kultur og vitenskap i mellomkrigstidens kostholdspropaganda*. Avhandling for dr. art. graden ved UiO, Unipub AS, Oslo.

²²⁵ A. Schiøtz 2003: 253f .

²²⁶ Ibid:2003: 251f.

²²⁷ Ibid:2003: 253f .

De nordiske landene innførte måltidet, og ideen spredte seg internasjonalt. Selv i Australia spiste barna ”the Oslobreakfast.”²²⁸

Medisineres italesetting av ernæringen, søvnen, den fysiske fostringen og den friske luftens effekt på barnas helse, belyser faggruppens sterke tro på hvordan positive miljøendringer kunne snu sykdom og dårlig helse. I ordskiftet fremholdt faggruppen at sunnhet var et produkt av det samlede hygieniske regnskapet. Dette belyser profesjonens syn på at oppdragelse til hygiene i praksis var frigjøring fra sykdom. Troen på omgivelsenes og ernæringens helsebringende kraft belyses også i A. Andresen beskrivelse av at tran og opphold på feriekoloni var standardresepten barna fikk mot litt for dårlige hjem, undervekt og blekhet.²²⁹

Badesak og skolebad

Blant folk flest var bad en sjelden foreteelse, urensligheten var i følge ekspertene en viktig grunn til infeksjonssykdommer som tuberkulose. I badesaken hadde skolebadene en sentral plass. Bading var instrumentelt i etableringen av renslighetssansen hos den enkelte, samtidig som det høynet elevenes generelle hygiene. C. Schiøtz skrev: ”Det bør nu ikke bygges nogen som helst skole på land eller by uten anledning til bad. Det bør innprentes at det er en grov forsømmelse og en stor primitivitet å undlate dette. Men enhver landslæge vet naturligvis at denne primitivitet er der, i større og mindre utstrekning, blant byens ledende.”²³⁰ A. S. Ovenbye sa det slik i et foredrag ved danske ingeniørers hygienisk-tekniske møte: ”Införelsen af Skolebade er dikteret af hygiejniske og æstetiske Hensyn med udpræget pædagogisk Tendens, idet det maa formodes, [at] Eksemplet fra Barneaarene vil bidrage til at højne den almindelige Renlighedsstandard hos Befolkningen.”²³¹ Skolelegesjefen fremholdt at lærerne hadde et ansvar for hvor ofte skolebadene ble brukt. Dersom skolefolk fikk mer kunnskap om badenes hygieniske betydning, antok man at bruken ville øke: ”Hvor lærerne forstår denne saks kulturelle og sanitære betydning, blir søkningen stor; de har ansvaret. Og de har ansvaret alene hvor skolelægeinstitusjonen mangler.”²³² Men skolelegen hadde også et ansvar, legen skulle innprente badingens viktighet i barna: ”(...) skolelægen [kan] utrette adskillig ved

²²⁸ Ibid:2003: 253f .

²²⁹ A. Andresen 2006: 125.

²³⁰ C. Schiøtz 1927: 246.

²³¹ A. S. Overbye 1928: 332 ”Oversigt over hygiejnisk-tekniske Indretninger i Köbenhavns kommunale Skoler.” Samlet og redigert av Ingeiör A. S. Overbye april 1928. Foredrag i Dansk Ingeniörförenings hygiejnisk-tekniske sektion i november 1927. I *Nordisk Hygienisk Tidsskrift*, bind VIII.

²³² C. Schiøtz 1927: 246.

direkte agitasjon”²³³ Tiden man investerte i badingen ville man få igjen i: ”(...) form av velbefinnende, godt humør, og sjelden forkjølelse.”²³⁴ Skolelegesjefen reagerte på at noen fant ”svømmebad” i skolen å være ren luksus. Han så svømmeundervisningen som betydningsfull i seg selv, og som idrettssak. Svømmingen ga trang til bading – som så ville sørge for den naturlige renslighetssansen. En naturlig følge av dette var at en hver form for idrettsundervisning ikke kunne ansees som ferdig før elevene hadde avsluttet dagens øvelser med et bad.²³⁵ Viktigheten av dusj etter idrettsøvelser ble også fremholdt av skolefolk.

A. Schiøtz skriver det var nettopp badingens tosidige karakter som gjorde saken så viktig i det forebyggende helsearbeidet. I forebyggingens tjeneste var det av stor betydning at folk lærte å vaske seg, samtidig som en lærte å kjenne velværet ved det å være ren. Man ønsket seg skolebad og sentralbad med svømmehaller.²³⁶ De tidlige badene hadde ofte for dårlig vannkvalitet. Dette var et problem. Harald Huss skrev at badevannet måtte sjekkes for bakterier og renses. I *Nordisk Hygienisk Tidskrift* fremkom det at folkebad, som skolebad, led under at folk ikke hadde godt nok utviklet ”badekultur” og slik tilførte vannet etterlatenskaper. Dette bidro til helsefarlige bakterier, og forringet naturlig nok den helsemessige gevinsten. Infeksjonsfaren var i slike tilfeller stor:

”Man finner det icke motsvara den nutidiga hygienens önskemål, när badvattnet uti simhallar, altså inomhusbassänger, är alltför rikt på sådana bakterier, vilka indicera närvaron av mera avsevärda mängder fekala föroreningar. Man är av den åsikten, att infektionsfaran här kan vara stor. På grund härav har man börjat alt mera innse vikten av att det vatten som serveras uti inom husbassängerna, är av god beskaffenhet i bakteriologisk hänseende, och att samsättningen i simhallsvattnet är tillfredsställande, så att föroreningsgraden ej överskrider måttet för vad som kan anses tillåtligt. (...) Förbättringar i detta avseende böra därför på alt sätt främjas.”²³⁷

Huss skrev videre at vannet ikke behøvde å være like rent som drikkevann, men samtidig heller ikke så skittent at: ”(...) en ”kallsup” kan innebära fara för den badandes hälsa.”²³⁸ Han ønsket, sammen med flere medisinere, bygging av sentrale bad der vannet ble filtrert og rensset med klor for å unngå bakterier.²³⁹

²³³ Ibid:1927: 247.

²³⁴ Ibid:1927: 250.

²³⁵ Ibid:1927: 246.

²³⁶ A. Schiøtz 2003: 260.

²³⁷ H. Huss 1924: 453 ”Undersökningar av vattnet i kallbadhusen inom Stockholm och i dess närmaste omgivning.” Fra Stockholms Hälsovårdsnämnds Biologiska Laboratorium. I *Nordisk Hygienisk Tidskrift*, bind V.

²³⁸ Ibid:1924: 452.

²³⁹ Ibid:1924: 452f.

Urenslighetssykdommer var et problem, og fordret en hygienisk ordning av skolebadenes fasiliteter: ”Afkledningsrommet må kunne spyles med slange. I dusjrummet må er også være skillevegger, hva der ubetinget er mest tiltalende. Uten skillevegger i avklædningsrommet får man vanskelig de større piker til å bade, da de generer sig gjensidig for meget for hverandre.²⁴⁰ (...) Det blir selvsagt dusjapparater som blir det vanlige. Særskilte kummer til fotvask er anlagt somme steder. Fotvask kan derved utføres mens en annen samling barn er under dusjen.”²⁴¹

Med dette bakteppet var det svært vanskelig for skolebarna å bli fritatt fra badingen. C. Schiøtz ønsket at selv medbrakte attester skulle ansees betenkelige: ”Hvor man har overveiende sikkerhet for at elven bader ofte nok hjemme (attest hjemmefra som man mener å kunne stole på) bør naturligvis eleven kunne fritas for skolebadning. Imidlertid skal man ofte betrakte denne salgs attestasjoner med stor skepsis.”²⁴² Elevene badet på langt nær nok hjemme: ”Har man sikkerhet for eller mistanke om at en elev er direkte skitten, og der er læge ved skolen, bør denne rådspørres om ikke eleven skal bade på skolen. Lægen får ta ansvar herfor dersom sykdom som kunde medføre risiko er utelukket (f. eks. bronkitt). En enkelt elev må ikke på grunn av urenslighet forpøste klasseluften.”²⁴³ Skolelegesjefen fant at badingen for lett ble gjort til syndebukk av foreldrene, i forhold til overføring av utøi til barnas klær. Smitten var vanskelig å bevise, men kunne unngås ved egne avkledningsrom og grundig rengjøring av lokalene.²⁴⁴ I *Nordisk Hygienisk Tidsskrift* omtalte medisinerne at noen skolebad fikk badevannet missfarget av alger, på grunn av de overnevnte uhygieniske forhold. Dermed klaget foreldrene på at barnas tøy ble misfarget, og ødelagt. Skolelegene i hovedstaden sendte helseforskrifter til hjemmene, og disse var utstyrt med en egen rubrikk der man oppfordret til deltakelse i skolebadningen. Gottfrid Törnell ønsket samtidig med svømmeundervisning, varme og kalde bad tilpasset årstiden: ”En fordran som borde uppställas är att varje skolbarn erhöill varma bad under den kallare årstiden, kalla under sommaren, där sådant är möjligt, samt simundervisning.”²⁴⁵

Bruken av vann og såpe ble satt i sammenheng med graden av dannelsen. Dette fokuset tilførte en ekstra dimensjon i skillet mellom samfunnslagene. Det var først og fremst i de øvre lag folk fikk kunnskap og mulighet til å følge de nye renslighets- og hygienenormene.

²⁴⁰ C. Schiøtz 1927: 247.

²⁴¹ Ibid:1927: 249.

²⁴² Ibid:1927: 248.

²⁴³ Ibid:1927: 247.

²⁴⁴ Ibid:1927: 248.

²⁴⁵ G. Törnell 1922: 164 ”Socialhygieniska åtgärder vid folkskolorna i Sveriges städer.” I *Nordisk Hygienisk Tidsskrift*, bind III.

Ukentlige bad av hele kroppen ble vanskelig å gjennomføre for de ubemidlede hjem. Axel Strøm mente en kunne måle boligkvaliteten ut i fra det tilgjengelig sanitærutstyret.²⁴⁶ I forhold til tuberkuloseutbredelsen sa han det slik: ”Personer som bor i dårlige boligstrøk er i regelen mindre velhavende, deres ernæring er mindre god, arbeidet tyngre og mindre sunt, rensligheten mindre (...).”²⁴⁷ Innretninger som bad, springvann og vannklosett ble først tilgjengelig for den bemidlede delen av befolkningen. Det var forskjeller på by og land. For majoriteten av befolkningen bød det dermed på store utfordringer å oppfylle renslighetskravene.²⁴⁸ Formannen i den danske Sundhedsstyrelsen, J. Frandsen kommenterte at skillet mellom folk kom til uttrykk i den enkeltes helsetilstand:

”Den velstillede kan på mangfoldige Maader væрге sig og Familien mod truende Farer, den ikke velstillede, der maa tage Vilkaarene og Arbejdet, som dette i og for seg rummer Fare for²⁴⁹ Helbredet, udsættes for en gangske anden Risiko for Sykdom og Invaliditet, saavel som hans Børn kan komme til at savne den nödvendige Pleje og hensigtsmæssig Ernæring – hvilket bl.a. afspejler sig i langt større Spædbarnsdödlighed i disse Klasser end i de ökonomiske bedrestillede Klasser ”²⁵⁰

A. Schiøtz skriver at badebevegelsen var et uttrykk for tidens interesse i barn og unges fysiologiske utvikling. Gjennom bad skulle selve trangen til bad og renslighet oppøves i tidlig alder.²⁵¹ Rensligheten stod i sunnhetens tjeneste, det rene var det sunne og det normale. En ren kropp fremstod uten uordentligheter, og deres tegn; smuss.²⁵² Slik var rensligheten en indikator for dannelse, og et mulig uttrykk for sosial tilhørighet. Sammenhengen mellom renslighet og dannelse fremkommer i L. H. Schmidt og J. E. Kristensen beskrivelse av at bruken av såpe og vann ble en indikator på den enkeltes og samfunnets utvikling, der siviliseringsgraden hang sammen med renslighetsnivået. Slik fremstod rensligheten som et oppdragelsesprosjekt.²⁵³

Skolebadingen fungerte, C. Schiøtz skrev: ”(...) her behandler vi en kulturfaktor av rang. Det er utvilsomt at innførelse av skolebanding har hevet hjemmenes sans for renslighet, stimulert elevenes egen sans for den, medført hyppigere bytning av undertøi – elevene generet

²⁴⁶ A. Ström 1939: 159 ”En undersökelse av de tuberkulöses boligforhold i Oslo.” Fra Oslo helseråds avdeling for bolighygiene. I *Nordisk Hygienisk Tidsskrift*, bind XX.

²⁴⁷ Ibid:1939: 155.

²⁴⁸ A. Schiøtz 2003: 61f.

²⁴⁹ Formand for Sundhedsstyrelsen dr. med. J. Frandsen 1929: 292 ”Hygiejne og Sociallovgivning” I *Nordisk Hygienisk Tidsskrift*, bind X.

²⁵⁰ Ibid:1929: 293.

²⁵¹ A. Schiøtz 2003: 59f.

²⁵² L. H. Schmidt og J. E. Kristensen 2004: 90.

²⁵³ Ibid:2004: 89f.

sig for hver andre, og hjemmene får en viss ambisjon om de ikke hadde den før – samt bedret klasseluften (...).”²⁵⁴ På denne måten bidro skolebadene til den nødvendige renslighet, fysisk fostring, og en stimulering av den enkeltes hygienesans.

3. 3 Barnesinnet

Det fremkommer et skille mellom medisineres og skolefolks fokus på barnesinnet i denne perioden. Den ”psykologiserte forståelsen” av sinnet, som også gjenspeiles i skolefolks ordskifte, var ikke i like stor grad medisineres fokus. Ut i fra medisineres italesetting av feltet fremkom primært et oppdragelsesperspektiv. Vi kan se dette i sammenheng med folkehelseprosjektets fokus på barnas oppdragelse til sunne voksenpersoner. Dersom den enkelte tok opp i seg hygienesansen, fikk bevegelsen en referent i den enkelte, som igjen bidro til legitimeringen av dannelsesprosjektet. Slik fremstod denne dimensjonen av barnas helse som oppdragelse til sunnhet. På hvilken måte ønsket medisinerne å feste sunnhetsforståelsen hos barna, og hvordan italesatte faggruppen viktigheten av denne?

Kontrollen med skolebarna og hjemmene

Gjennom skolebarnas tilegning av hygienekunnskap kom hjemmene innen rekkevidde. Dette perspektivet fremgikk også i Fylkeslege Hilles foredrag i 1926: ”(...) en sterk – folks slegt, en god folkehelse gjennom ungdommens sunde og harmoniske oppdragelse (...) gjennom skolen opdrages også hjemmene. Resultatet vil også for skolens vedkommende bli fremgang i kunnskapstilegnelse, i karakterutvikling og videre vekst av den åndelige kultur.”²⁵⁵ I ordskiftet var korrigeringen av hjemmene et sentralt moment. Medisinere fremholdt at man behøvde mer aktive kontroller. Skoleoverlege Jörgensen skisserte former for oppfølging og kontroll, etter amerikansk mønster: ”(...) lykkes det derimod ikke at paavise nogen bestemt Sykdom hos Barnet, tilkaldes Moderen, som saa anmodes om skriftlig at give en omhyggelig Redegørelse for Barnets Liv og Færd i 48 paa hinanden følgende Timer (...).”²⁵⁶ Slike registreringer av barnets hverdag, kunne avsløre de feil som ble gjort. Og slik kunne en få barnet friskt. I redegjørelsen måtte hjemmet stå til rette for barnets hverdag, og følge opp foreskrevne endringer. Følgende opplysninger skulle registreres hos legen:

²⁵⁴ C. Schiøtz 1927: 246.

²⁵⁵ Fylkeslæge V. Hille 1926: 6 ”Skolehygieniske forhold i Hedmark fylke.” Foredrag ved fylkesmötet for fysisk opfostring og skolehygiene i Elverum 6. og 7. desember 1924. I *Nordisk Hygienisk Tidsskrift*, bind VII.

²⁵⁶ Skole-Overlæge, dr. med. G. Jörgensen 1927: 286 ”Nye Veje i Skolehygiejnen.” Første foredrag på det 8. hygiejniske Möde i Odense 1.-2. sept. 1927. I *Nordisk Hygienisk Tidsskrift*, bind VIII.

”(…) hva Barnet har spist; endvidere om Klokkeslet for Opstaaen og Sengetid; om Skolevejens Længde, om den Tid der medgaar til Skolearbejde, til Undervisning i Dans, Musikk og eventuelt Erhvervsarbejde; endelig Oplysninger om, hvorvidt og hvorlænge Barnet kommer i Luften daglig, om det sover for aabne Vinduer, om Boligens størrelse og Beboernes Antal. Moderen faar paa Basis af denne Redegørelse at vide, hva der bör ændres i Barnets levevis, og Barnet stilles under Skolelægens og Skolesygepleierskens Kontrol, skal bl. a. Möde til Vejning og Maaling hver Uge.”²⁵⁷

Man kunne også opprette særlige klasser for de usunne elevene: ”(…) i disse Klasser faar Börnene en efter deres Tilstand afpasset Undervisning, passende Hvile i fri Luft og passende Kost. (…) Skolelægen; han gennemgaar Resultaterne; udmærker paa forskellig Maade de Börn, som er taget paa i Vægt, og Sörger ved at udspörge Forældrene om, hvorvidt der er ”Syndet” mod de givne Paabud (…).”²⁵⁸ Jörgensen anså at slike tiltak stimulerte både barn og hjem til å gjøre seg flid med hygienen. Dersom eleven ankom skolen uflidd, pekte dette tilbake på forholdene i hjemmet. Som L. H. Schmidt og J. E. Kristensen skriver var den personlige rensligheten og reguleringen av kroppens natur, en plikt både for egen – og andres del, og dermed ikke kun et privat anliggende. Hygienen var et spørsmål om dannelse og kultur.²⁵⁹ Etableringen av hygienesansen fordret en forming av barnesinnet, og her spilte atferdskorrigeren en viktig rolle. Den ytre fremstillingen av kroppen ble et spill på den indre foredlingen, selve dannelsen. Dersom en fremstod på et vis som viste at en ikke til det fulle hadde tatt opp i seg de hygieniske normene, kunne en heller ikke anses som et dannet eller ”skikkelig” menneske. Det moralske aspektet ved hygienen gjorde at en skitten kropp fremstod som noe skammelig, noe som måtte korrigeres. Slik ble dannelsen knyttet sammen med ansvaret for egen sunnhet.²⁶⁰

Det å være uflidd var ansett som skammelig, og avstedkom reaksjoner. Skolebarna fremstod som eksempler på hjemmets hygieniske stand. Slik ble uflidde barn ansett å komme fra mindre gode hjem. Kontrollen fra lærer og skolelege besørget at uregelmessigheter ble notert. Eksempelvis kunne elevene få instruksjoner med seg hjem dersom det ble oppdaget lus. Medisineres ordskifte skisserte vilje til utstrakt kontroll med hjemmene. Det var ikke lenger en privatsak hvordan en valgte å stelle sitt hjem og sin kropp, men derimot et samfunnsanliggende og en samfunnsplikt. Individet hadde ikke kun et sunnhetsansvar for sin egen del, men et ansvar for samfunnskroppens sunnhet. På denne måten rommet hygien

²⁵⁷ Ibid:1927: 286.

²⁵⁸ Ibid:1927: 286.

²⁵⁹ L. H. Schmidt og J. E. Kristensen 2004: 95ff.

²⁶⁰ Ibid: 2004: 146f. og 208ff.

både et individualiseringsaspekt og et kollektivt aspekt. Ved hjelp av positive og negative sanksjoner ble elevene korrigert. Skolen fremstod gjennom lærerens og legens eksaminasjon både som formidler og kontrollør av barn og hjem. Skolehygiene ble middel og mål for å få bukt med den utbredte usunnheten. I medisinerens italesetting av skolehelsefeltet skulle hygiene så å si ”produsere” friske og dannede skolebarn, og derigjennom forme og foredle hjemmene. I ordsiftet fremtrådte medisinerens utgangspunkt for kontrollen med barna som en helsehjelp. Kontrollene var primært en positiv konstatering av eventuelle sykdomstegn eller underernæring, og ikke et middel for å stemple avvikerne.²⁶¹

”En sundt utseende gentleman”

I ordsiftet uttrykte medisinerne at de ønsket å endre og forme lærerens rolle slik at skolen kunne bli den fremste formidler av hygiene. Skolefolk hadde både den viktige oppgaven, og muligheten, til å plante et viktig hygienisk rammeverk hos det enkelte barn. Doktor Øverland ga uttrykk for at hygiene måtte komme i høysetet, særlig med tanke på de smittsomme sykdommer: ”La oss huske, at prof. Frølich nylig har sagt: ”Kampplassen mot tuberkulosen bør i stor utstrekning bli skolen.” – Det er i skolebarnsalderen de første tegn på tuberkulosen melder seg.”²⁶² Øverland fant at folkeskolen i for stor grad kun var kunnskapssmeddelende: ”Dessverre må det visstnok sies, at hensynet har været tatt langt mer for å utvikle en sund sjel, enn en sund kropp.”²⁶³ Fylkeslege Hille ønsket endring til fordel for større innslag av fysisk fostring og hygieneopplæring i skolen: ”Ti det er ganske riktig, hva Dr. Schiötz har sagt: Det nyter ikke stort å kunne Rhinens bifloder i 14-årsalderen og så dø 16 år gammel av tuberkulose.”²⁶⁴ (...) Skolen skal derfor ikke alene være en kunnskapsgivende anstalt, men den skal først og fremst utdanne sunde, friske og kraftige samfunnsborgere.”²⁶⁵

Denne debatten foregikk også nabolandene, og *Det 8. hygiejniske Möde* i Odense problematiserte at skolefolk ikke var interessert, eller utdannet nok i hygiene til å drifte sin viktige del av hygienearbeidet. Skoleoverlege Jörgensen sa: ”Ganske vist har jeg af og til hört anerkennende Ord om Skolelægearbeidet – men langt oftere hörer jeg den Udtalelse: det hele er jo kun en Ordning paa Papiret, uden praktiske Resultater, og for ganske nylig udtalte en Skoleleder sig til mig paa fölgende aabenhjærtige Maade: ”Jeg anser Skolelægen for den mest

²⁶¹ C. Schiötz 1922: 382 ”Er de nuværende samfundshygiejniske foranstaltninger for skolebarn effektive?” Fra en foredragsserie om skolebarnshygiene i Stockholm 13.-17. mars. I *Nordisk Hygiejniske Tidsskrift*, bind III.

²⁶² Doktor B. Øverland 1927: 599 ”Hvad skolen kan gjøre for å bedre barnas helse.” I *Skolebladet* nr. 51 Oslo 17. des. 30. årg.

²⁶³ Ibid:1927: 571.

²⁶⁴ Fylkeslege V. Hille 1926: 17 ”Skolehygiejniske forhold i Hedmark fylke.” Foredrag ved fylkesmötet for fysisk opfostring og skolehygiene i Elverum 6. og 7. desember 1924. I *Nordisk Hygiejniske Tidsskrift*, bind VII.

²⁶⁵ Ibid: 1926: 17.

overflödige Person ved min Skole” – tydeligere kan det jo ikke siges.”²⁶⁶ Skepsisen ble problematisert av den danske legen: ”Skolehygiejnen er blevet Skolbarnshygiejne og dermed en socialhygiejnisk Faktor af allerstørste Betydning; thi intet Steds er der saa rig Lejlighed til etorstilet, forebyggende Arbejde til Fremme af en opvoksende Ungdoms Sundhed, fordi Skolen samler hele landets Ungdom indenfor sine Mure.”²⁶⁷ Skolegangen måtte dermed sørge for at ble ”livsduelige”: ”Læreruddannelsen er saa forkert og ensidig indstilet paa Bogundervisning med en nærmes suveræn Indolens ligeoverfor Spørgsmaalet om Börnene lever op og bliver livsduelige.”²⁶⁸

Medisinere ønsket at skolefolks mangelfulle hygieneinnsikt måtte oppgraderes. C. Schiøtz ville at lærerne skulle bevisstgjøres og utdannes i skolehygiene: ”(...) lærerne må forstå hvilke planter de har å være gartnerer for (...)”²⁶⁹ Øverland mente en ikke kunne forvente en oppgradering skolefolks rolle med mindre lærerutdannelsen tok mer hygienekunnskap opp i seg, og læreren tok sin rolle som hygienisk forbilde på alvor: ”Men det sier sig selv, at skal en lærer med fynd og klem kunne preke mot spyttsvineriet, så må han ikke selv tilhøre spyttesvinene.”²⁷⁰ Øverland ønsket på lik linje med C. Schiøtz at læreren skulle fremstå som et forbilde som skolebarna kunne strekke seg etter, som en ”sundt utseende gentleman”:

”(...) når han [Schiøtz] i sin lærebok sier; Helselæren må praktiseres på barna fra morgen til aften fra aften til morgen. Og læreren må gå i spissen. Ikke som en prekende sundhetsapostel. Men som en sundt utseende gentleman, munter og arbeidsglad, gjennomført renslig og appetittelig, han skal være et eksempel, – han skal gripe aktivt inn med handling, når der syndes mot helselæren av elever eller vaktmester, rengjøringskoner eller andre, som har endog det aller minste med vår skoleungdomshelse å gjøre.”²⁷¹

En måtte få opp øyene for viktigheten av det skolehygieniske arbeidet, da det forebyggende folkehelsearbeidet var grunnlaget for ungdommens sunnhet og folkets fremtid:

²⁶⁶ Skole-Overlæge, dr. med. G. Jörgensen 1927: 296 ”Nye Veje i Skolehygiejnen.” Første foredrag på Det 8. hygiejniske Möde i Odense 1.-2. sept. 1927. I *Nordisk Hygienisk Tidsskrift*, bind VIII.

²⁶⁷ Ibid:1927: 283.

²⁶⁸ Ibid:1927: 294.

²⁶⁹ C. Schiøtz 1927: 217.

²⁷⁰ Doktor B. Øverland 1927: 573 ”Hvad skolen kan gjøre for å bedre barnas helse.” I *Skolebladet* nr. 51 Oslo 17. des. 30. årg.

²⁷¹ Ibid:1927: 600.

”Arbejdet, som ligger mig allerhøjeste Grad paa Sinde, fordi det er et Arbejde, som skal og maa göres af hensyn til den opvoksende Ungdoms Sundhed og derigennem for hele vort Folks Fremtid; thi Tilværelseskampen Verden over er nu om Stunder mer intens end nogensinde og kræver at Folkets Vej skal före fremad, den højeste Indsats ikke alene af intellektuell men ogsaa af fysisk Styrke; det er derfor vor Pligt i saa høj Grad som mulig at udruste den opvoksende Ungdom med vaaben, den maa have i Hænde for at have udsigt til at naa frem i første Rekke – og efter Evne bidrage hertil er den ledende Tanke i Skolelægenes Arbejde.”²⁷²

Medisineres fremstilling av lærerrollen viste at de ønsket at denne skulle formes etter hva deres faggruppe fant hygieniske formålstjenlig. Denne viljen til å definere skolefolks arbeidsdag kan nok ha utgjort noe av kimen til gnisningene i utføringen av de hygieniske tiltakene i skolen. Samtidig var ønsket om at læreren skulle fremstå som et hygienisk forbilde også forankret blant skolefolk.

Flere lærere talte det skolehygieniske arbeidets sak: ”Til en begyndelse vil jeg uttale min store glæde over at dette mötet er kommet i stand og spesielt over, at intiativet er tatt av lærerstanden. For nu kan vi ha det håp, at det over måde viktige spørsmål om en bedre skolehygiene og en mer gjennomfört fysisk opfostring av skolebarna er kommet i det rette spor og vil skyte den rette fart.”²⁷³ C. Schiøtz omtalte at det fantes motforestillinger hos både skolefolk og medisinere. Han uttrykte samtidig glede over det stigende antall lærere som så nytten i tiltakene: ”Denne leir av lærere vi nu omtaler, forstår at hjernen er en del av legemet – man skulde tro det var en banal sannhet.”²⁷⁴

Hygienesansen

”Det er vanskelig for ikke å si umulig å få en forandring i den nulevende generasjon av de voksnes uhygieniske vaner og levesett og det gjelder derfor²⁷⁵ å opdrage den nye slekt til et hygienisk liv mer i overensstemmelse med tidens synsmåter.”²⁷⁶ Hedmarks fylkeslege, V. Hille synliggjorde medisinerens håp om en mentalitetsendring gjennom det skolehygieniske arbeidet. C. Aug. Ljunggrens ”(...) erfarenheter beträffande skolradioföredrag i hälsolära”²⁷⁷

²⁷² Skole-Overlæge, dr. med. G. Jörgensen 1927: 297 ”Nye Veje i Skolehygiejnen.” Første foredrag på Det 8. hygiejniske Möde i Odense 1.-2. sept. 1927. I *Nordisk Hygienisk Tidsskrift*, bind VIII.

²⁷³ Fylkeslæge V. Hille 1926: 1 ”Skolehygieniske forhold i Hedmark fylke. Foredrag ved fylkesmötet for fysisk opfostring og skolehygiene i Elverum 6. og 7. desember 1924. I *Nordisk Hygienisk Tidsskrift*, bind VII.

²⁷⁴ Dr. med. C. Schiøtz 1923: 169 ”Om en organisasjon av hygienisk tilsyn med skolebarn i det norske fylker.” Fra Sociale Meddelelser. I *Skolebladet* nr. 12 Kristiania 24. mars 26. aarg.

²⁷⁵ Fylkeslæge V. Hille 1926: 6 ”Skolehygieniske forhold i Hedmark fylke.” Foredrag ved fylkesmötet for fysisk opfostring og skolehygiene i Elverum 6. og 7. desember 1924. I *Nordisk Hygienisk Tidsskrift*, bind VII.

²⁷⁶ Ibid: 1926: 7.

²⁷⁷ C. Aug. Ljunggren 1932: 273 ”Några erfarenheter beträffande skolradioföredrag i hälsolära.” I *Nordisk Hygienisk Tidsskrift*, utgitt som festskrift, bind XIII.

fra 1932, uttrykte Ljunggren at hygienesans og lærdom var viktigere for en nasjon enn en hel arme av skoleleger: ”Barnens oppfostran till hygieniska levnadsvanor betraktas numera som det medst betydelsesfulla i skolans hälsoarbete. Prof. Schiötz kallar det nyligen ”kronan på verket”²⁷⁸ Omtalen av hygienesansen viste hvordan medisinere så etableringen av hygienesansen hos den enkelte som grunnleggende for folkehelseprosjektet generelt og skolebarna spesielt. Kropp og sinn var to sider av samme sak. Vanskjøttingen av den ene delen rammet utviklingen av den andre.²⁷⁹

Hygienen var et viktig botemiddel mot sykdom og smitte. Smittefrykten var berettiget med bakgrunn i periodens høye tuberkulosedødelighet. Reservelege E. Bondo uttrykte seg slik ved et foredrag i *Foreningen for Skolehygieinens Fremme* i 1927: ”Smittefrygt findes i Nutiden stærkt udbredt (...) Denne Frygt har dog sin naturlige Begrundelse i, at man föler sig staaende – til en vis Grad hjælpelös – overfor en Fare, som man ved paa mange Maader kan snige sig ind i Hjemmene og göre Ulykker, og som man mangler Midler og Kendskab til at modarbejde.”²⁸⁰ Sunnheten og sunnvanene fremstod som et moralsk program, der man viste aktelse for seg selv og for samfunnskroppen gjennom gode vaner.²⁸¹ I ordskiftet ser vi hvordan den reelle smittefaren, i fellesskap med sammenkoblingen av hygiene og dannelsesbidro til å legitimere korrigeringen av elevene og hjemmene. Atferdskorrigeringen ut i fra et fastlagt hygienisk rammeverk fulgte barnet gjennom alle aspekt av skoledagen, og gjorde eksaminasjonen til en del av et makritual som stadig ble videreutviklet. Det som på den ene siden ga barna rettigheter og beskyttelse, kunne på den andre siden brukes mot dem til å utdefinere dem fra det ”normale” samfunnet. Feilene eller manglene kunne slik føre dem inn i den offentlige sosialpolitikken, og dermed var de ikke sidestilt med de andre.²⁸²

²⁷⁸ Ibid:1932: 273.

²⁷⁹ L. H. Schmidt og J. E. Kristensen 2004: 188ff.

²⁸⁰ Reservelege ved Blegdamshospitalet dr. E. Bondo 1927:157 ”Skolen og de smittsomme Sygdomme.” Foredrag i Foreningen til Skolehygienens Fremme 22. april 1927. I *Nordisk Hygienisk Tidsskrift*, bind VIII.

²⁸¹ Ibid:2004: 184ff.

²⁸² A. Andresen 2006: 40f.

3. 4 OPPSUMMERING DEL I

Innføringen av folkeskolen synliggjorde skolebarnsgruppens helseproblemer. Tuberkulose, underernæring og urenslighetssykdommer utgjorde kjernen av problemene, og var synlige med det blotte øyet. Tuberkulosen var i særlig grad barnas svøpe. De viktigste midlene i tuberkulosekampen var lenge hygieniske tiltak. Skolefolk og medisinerere kom sammen i kampen mot sykdom, og skolehygienen ble både mål og middel for å holde barna friske – likevel var det en viss grad av interessekonflikt mellom lærer og skolelege med tanke på skolehelsearbeidets innhold.

Lærernes syn på barnas helse gjennomgikk et skifte tidlig i perioden. I ordsiftet fremkom det at skolefolk ikke i utgangspunktet hadde ansett barnas helse som deres sak. Usunne og syke barn hadde hovedsaklig vært ansett som et forstyrrende element i timen. Slik hadde faggruppens fokus primært vært den tapte opplæringen. Utover på 1920-tallet fremstod helsefremmende arbeid som viktig. Skolehygienisk arbeid skulle styrke motstandskraften, gjennom opplæring til renslighet, rett ernæring og fysisk fostring. Begge faggrupper ga uttrykk for viktigheten av at læreren måtte bevisstgjøres i sin rolle som hygienisk eksempel. Det ble uttrykt at læreren skulle fremstå som en ”hygienes gentleman”. Slik skulle barna formes til gode og samfunnsnyttige mennesker. God disiplin var en forutsetning for innlæring av sunne vaner. Slett oppførsel medførte sanksjoner, eksempelvis dersom barna var bråkete eller skitne. I ordsiftet fremkom det at lærerne selv mente de hadde god kunnskap om barna, de så seg kompetente til å undervise i gymnastikk. Ordsiftet belyser særlig medisineres kritikk mot det de kalte manglende interesse fra skolens folk. Skolefolks tidsskrift viser ikke tilsvarende kritikk av medisinerere, annet enn skepsis til tiltak som forstyrret og grep inn i undervisningen, samt at såkalt ”pedagogisk ukyndige” uttalte seg om skolens gjøren og laden. Gnisninger mellom profesjonene kommer også til uttrykk gjennom forskningslitteraturen, samt gjennom *Nordisk Hygienisk Tidsskrift*.

Usunne og syke barn utgjorde et undervisningsproblem. Tidsskriftdebatten problematiserte at denne gruppen ikke kunne følge undervisningen i samme grad som andre. Lærerne anså at syke og mindre dannede barn kunne utgjøre en smittefare. En fryktet åndelig besmittelse. Begge tidsskrifter speiler hvordan den nasjonale og nordeuropeiske skolehygienediskursen virket styrende for hva faggruppene så for seg som velegnete tiltak i perioden.

Skolefolk og medisinerere fremholdt flere hjemms dårlige innvirkning på barna. Dette handlet om slett oppdragelse og mangelfull hygienesans. I *Nordisk Hygienisk Tidsskrift* skrev medisinerere at dårlige hjem manifesterte seg i barnekroppene. C. Schiøtz brukte merkelappen ”slet almentilstand” på flere av disse skolebarna. Det var problematisk at hjemmene ikke sørget for godt kosthold og høy hygienisk standard. Overbefolkede og fuktige boliger skapte usunne barn. C. Schiøtz og andre anså at ordnede internatskoler kunne veie opp for bedrøvelige hjemmeforhold. Naturens restituerende krefter ville få skikk på helsen, dersom barna ble kultivert i ordnede omgivelser. Begge faggrupper talte også for et mer formålstjenlig skolemåltid.

I skolen ble barna eksaminert av læreren og skolelegen. Eksaminasjonen ga kunnskap og kontroll med gruppen. Hos skolelegen ble kroppene målt og veiet, og kroppstype bestemt ut i fra et gjennomsnitt. Det var legens blikk som fastslo barnas hold. Gjennom oppslag av idrettsprestasjoner og andre kroppslige mål, ønsket man dessuten å vekke elevenes konkurranseinstinkt. Barneoppdragelsen og barnekroppen ble italesatt som en sak for det offentlige, og ikke lenger behandlet som en privatsak. Både lærer og skolelege ønsket opplæring av slette hjem. Medisinerere var minst like opptatt av å korrigere hjemmene, som skolefolk. Medisinerere kom inn i hjemmene til folk og definerte hvordan de skulle skjøtte seg og sine. Faggruppen ønsket at skolens gjøren og laden skulle bygges på et hygienisk fundament, der medisinsk kunnskap skulle utgjøre rammeverket både for helsearbeid og undervisning.

Tidsperioden var preget av at man var på utkikk etter hensiktsmessige tiltak i feltet. Hygieneprosjektet handlet om investering i fremtiden og nasjonens styrke. Barna skulle formes gjennom hygieniske krav og tiltak for rommet, kroppen og sinnet. Man manglet kunnskap og midler, og ulikhetene var store mellom by og land. Det tok tid før de brede lag av skoleleger og lærere anerkjente viktigheten av systematiske helsetiltak. Marsrevyene fremskaffet nødvendig kunnskap, og ut i fra tabellmateriale kunne virkningen av hygieniske foretak tallfestes. Osломodellens universelle utforming satte en ny standard, og tydeliggjorde behovet for større satsing på området. Nordiske medisinerere fremhevet det ”Schiøtzke systemet” som et eksempel til etterfølgelse. Osломodellen ble dermed mer enn et viktig innlegg i debatten rundt helsetiltak – den ble normgivende. Resten av landet innførte elementer av hovedstadens skolehelsekontroll, men et manglende nasjonalt lovverk, og ulik kommunal økonomi, førte til regionale ulikheter. Før krigen brøt ut hadde barnas helse blitt målbart bedre.

Tidsskriftdebatten speilet dobbeltheten i skolehygieneprosjektet. Det sunne var også det moralsk riktige. Hygienen omhandlet kultivering av kropp og sinn, hvor det ene fordret det andre. Begge faggrupper fremhevet viktigheten av balanse i treningen av kropp og sinn. Folkehelseprosjektet ansvarliggjorde enkeltindividet for egen helse, samtidig som det påførte den enkelte et moralsk ansvar for kollektivet – en sunnhetsforpliktelse overfor samfunnskroppen. Det rene var det presentable, offentliggjøringen av barnas kropper gjorde renslighet til en iscenesettelse av kroppen. Renslighet handlet slik om dannelse og sunnhet. Dersom barnet kom ustelt på skolen, markerte det at det ikke hadde tatt opp i seg sansen for hygienen, herunder selve dannelsen. Graden av presentabelhet ble satt i sammenheng med andres reaksjoner, og barnets vandel i skolen indikerte kvaliteten på hjemmet det kom i fra. Manglende oppfølging av kravene medførte korrigerende. Skolebarna ble disiplinert gjennom lærernes og skolelegens eksaminasjon, henholdsvis i klasserommet og i helsekontrollen.

I skolen var det fokus på testing av evner og utskilling av avvikere fra normalskolen. Medisinere fremholdt et annet syn på barnesinnet enn skolefolk i mellomkrigstiden. I ordskiftet italesatte profesjonen i større grad oppdragelsen av barna til sunne voksne mennesker. Skolefolk forholdt seg mer til en ”psykologiserte forståelse” av barnesinnet, herunder skolemodenhet og evner. Skolefolk ønsket at deres faggruppe skulle løftes opp ved at arbeidet i skolen skulle bygges på et vitenskapelig grunnlag. Det ble uttrykt i *Norsk Skuleblad* at pedagogisk forskning ville styrke lærerens stilling.

Skolehelsetiltakene handlet om kontroll og hjelp. Det som innebar hjelp mot sykdom for de fleste, hadde formentlig en negativ gjengklang av kontroll for de som ble stemplet som avvikere, og skilt ut fra normalskolen. Periodens syn på hygiene og dannelse som to sider av samme sak, samles i faggruppens økende fokus på balanse i treningen av ånd og kropp. Slik skulle barna få en sunn sjel i et sunt legeme.

Del II
1940-1957

Sofienberg skole. Album, Sofienberg skole 50-år 1932-1942.²⁸³

²⁸³ Oslo Byarkiv A-40041_U002_092.tif.

4. SKOLEFOLKS SYN PÅ HELSEPROBLEMER OG LØSNINGER I SKOLEBARNSGRUPPEN 1940 – 1957

Etterkrigstidens nye hovedoppgaver for skolehelsetjenesten var i første rekke *pirquetprøver* og *vaksiner*. De nye hjelpemidlene avkrevde en organisering av skolehelsetjenester i alle kommuner, samtidig som en stadig voksende kontroll over tuberkulosen på 1950- tallet åpnet for behandlingen av andre helseproblemer. I tidsskriftene gikk ordskiftet rundt barnas skolemodenhet og sjelelige evner, og ved slutten av 1940-årene kom de første skolepsykologiske kontorene.²⁸⁴ Barnas mentale helseproblem var ikke synlig på kroppene i samme grad som de tidligere kjerneproblemene. Avsløringen av disse krevde en ny faggruppe, psykologene. På denne måten kom også det mentale aspektet inn i forarbeidet til loven om den obligatoriske skolehelsetjenesten, som ble innført i 1957.

Dette kapitlet belyser de helseproblemer og løsninger skolefolk fremhevet for rom, kropp, og sinn, og på hvilke områder etterkrigstidens ordskifte skilte seg fra mellomkrigstidens. Det rettes fokus mot hvordan krigen innvirket på faggruppens italesetting av barn og barndom, og i hvilken grad det mentalhygieniske fokuset avstedkom en perspektivutvidelse i synet på barnehelse.

²⁸⁴ ”Virksomheten ved Skolepsykologisk kontor i Oslo i skoleåret 1949-50.” 1950: 965 I *Norsk Skuleblad* nr. 46 Oslo 18. nov. 14. årg.

4. 1 Rommet

Gjennom tidsskriftene uttrykte skolefolk ønske om en folkeskole som kunne inspirere til kunnskap gjennom skolefilm, boksamlinger, kunst, bildeillustrasjoner og radio. Slik skulle elevene erfare landets kulturarv med egne sanser. Undervisningstankene fra forrige periode gjorde seg mer gjeldende. Samarbeid blant Nordens skolefolk, med konferanser, idrettsstevner og lærerutveksling, ble vektlagt. Hvordan påvirket krigen undervisningen, og i hvilken grad gjaldt de samme hygieniske problemstillinger i etterkrigstiden som i forrige periode?

Krig og undervisning

Det var vanskelig å skaffe undervisningslokale i bystrøk under krigen.²⁸⁵ Skoleinspektør J. Kolrud beskrev skoleforholdene i Bergen under okkupasjonen: ”Sjølve skoletilhøva var også sers vanskelig både i byen og i bystrøket i Laksevåg og Fana. I Fana hvor vi har 15 skoler, var de 3 byskolene rekvirert praktisk talt igjennom hele krigstiden til bruk for tyskerne, enten til kaserne eller sjukehus. Flere av landsskolene var også tatt fra tid til annen (...).”²⁸⁶

Skoleinspektøren berettet hvordan det i Bergen ble leid rom for skoleklassene på mange steder både i og utenfor skolekretsen. Ofte kunne en bare undervise annen hver dag, og skoletiden ble gjerne redusert med tre til fire timer per uke.

Krigen satte sine spor på bygningene, det ble vanskelig å drive skoler. Formannen i *Noregs Lærerlag* Kåre Norum beskrev i 1949 hvordan skolene etter krigen flere steder manglet både materiell og lærere. Oppbyggingen gikk ujevnt frem over landet:

”Der hvor krigens spor ikke var dypere enn at de i det vesentlige er helet, kan det vel sies at 1949 var et jevnt godt arbeidsår for skolen. Den lider fremdeles under mangelen på materiell, og situasjonen når det gjelder skolehus, er alt annet enn tilfredsstillende. Disse forhold hemmer utvilsomt skolen sterkt når det gjelder å gi det kunnskapsmål den skulle gi (...) der hvor krigens spor ennå ikke er legt, arbeider skolen under uhyre vanskelige forhold. Dertil kommer at på grunn av lærermangelen vil den ujevne fordeling av lærerkreftene ramme disse stedene uforholdsmessig sterkt.”²⁸⁷

Skikkelige undervisningsbygg var viktig for kvaliteten på barnas undervisning. Lektor T. Sirevåg uttalte i 1948 at bygningene og det som hørte til, skapte selve skolen. Han

²⁸⁵ ”Et problem” 1941: 269. I *Norsk Skuleblad* nr. 18. Oslo 3. mai 8. årg.

²⁸⁶ Skoleinspektør J. Kolrud 1948: 62 ”Har krigs- og okkupasjonstida merket vår ungdom og våre barn?” I *Norsk Pedagogisk Tidsskrift* nr. 2.

²⁸⁷ Formann K. Norum 1950: 1 ”Enighet og gjensidig tillit er vår styrke sier formannen i Norges Lærerlag.” I *Norsk Skuleblad* nr. 1. Oslo 7. jan. 14. årg.

understreket poenget med Winston Churchills ord: ”(...) vi skaper våre bygnader, og etterpå skaper dei oss.”²⁸⁸ Det var ikke nok bare med vakre skoler, elevene behøvde: ”(...) skuleanlegg som gjev spelerom for aktivitet og ikkje leier naturleg menneskeleg trang ”under jorda”. ”²⁸⁹ Lektoren ønsket at folkeskolen skulle kunne tilby alle skolebarn inspirasjon gjennom aktiviteter som skolefilm, boksamlinger, kunst, bildeillustrasjoner og ikke minst radio: ”(...) [utstyr] som kan gje d e i m a n g e høve til å røyne med egne sansar noko av den store kultur arven vår”²⁹⁰ I 1951 beskrev *Norsk Skuleblad* hvordan det var underskudd på klasserom. I Oslo og Bergen måtte en enten øke elevtallene per klasserom, eller drive utstrakt ambulering og ettermiddagsundervisning.²⁹¹ En annen artikkel i samme årgang beskrev hvordan skolebyggningsmangelen ble konstatert i 1948. Mangelen var imidlertid ikke noe nytt, den hadde blitt påpekt på 1930-tallet og tidligere: ”Det er soleis gamle synder vi sonar no.”²⁹²

På 1950-tallet ønsket man endringer i det etablerte skolehygieniske arbeidet. Assistentlege Elsa A. Johanning beskrev i 1954 helsedepartementets forslag til endring av skolelegeordningen. I forslaget hadde læreren en mer fremtredende plass. Johanning fremhevet at det skolehygieniske arbeidet hadde et videre omfang enn selve helsekontrollen. En viktig helseoppgave var å følge opp elevenes fysiske miljø. En måtte forebygge ulykker og varige men. Dette fordret økt fokus på hygieniske inspeksjoner av skolene, elevene måtte få tilpassede skolemøbler, samtidig måtte toaletter og gymsaler inspiseres slik at de holdt mål.²⁹³ Johanning ønsket at mer skolehygienisk fagkunnskap skulle tilknyttes det pedagogiske arbeidet, og at skolelegen skulle fungere som rådgiver for skolestyrene. Slik ønsket hun at barnas helse hele tiden skulle komme i fokus ved avgjørelser som hadde med helsespørsmål å gjøre.²⁹⁴

Klasserommene behøvde kontroll, S. L fremhevet i 1941 hvordan lysforholdene i klasserommene var dårlige: ”(...) belysningen i en altfor stor del av våre klasserom mildest talt må karakteriseres som slette (...).”²⁹⁵ Samtidig skrev dr. Marck, skolens spesiallege i ortopedi, i *Norsk Skuleblad* samme år at rundt 20 prosent av barna hadde ryggskjevhet. Dette var en sammensatt sak å løse: ”(...) kan likegjærne komme av stillingen på pulten som av de

²⁸⁸ Lektor T. Sirevåg 1948: 7 ”Skulen – ei innviing i ålmenkultur.” I *Norsk Pedagogisk Tidsskrift* nr.1.

²⁸⁹ Ibid:1948: 7.

²⁹⁰ Ibid:1948: 7.

²⁹¹ ”Framtidsperspektiver i to av landets største skolekommuner.” 1951: 81 I *Norsk Skuleblad* nr. 5. Oslo 3. febr. 15. årg.

²⁹² ”Bygging av skular.” 1951: 83. I *Norsk Skuleblad* nr. 5. Oslo 3. febr. 15. årg.

²⁹³ Assistentlege E. A. Johanning, Helsedirektoratet 1954: 101 ”Forslag til ny skolelegeordning.” Foredrag fra bladet Liv og Helse. I *Norsk Skuleblad* nr. 6. Oslo 6. febr. 18. årg.

²⁹⁴ Ibid:1954: 101.

²⁹⁵ S. L. 1941: 554 ”Skolebelysningen.” I *Norsk Skuleblad* nr. 36 Oslo 6. sept. 8. årg.

tunge skoleveskene.”²⁹⁶ Viktigheten med kontroll av skolelokalene ble omtalt av *Noregs Lærerlags* observatør, lærer K. Trulsrud ved *Den tredje nordiske skolelegekongress*, i Oslo 1954.²⁹⁷ Dette var første gang lærerorganisasjonene fikk innbydelse til å sende hver sin observatør til en skolelegekongress, vi kan se invitasjonen i lys av et bedre samarbeidsklima, samt at et velfungerende skolehelsearbeid behøvde et tettere samarbeid mellom de to faggruppene. Hovedtema for kongressen var den praktiske gjennomføringen av skolelegearbeidet. På kongressen ble det fremhevet at læreren måtte melde fra dersom det ble observert slette hygieniske tilstander, som trekkfulle klasserom, uhygieniske toaletter og dårlige lysforhold. Man anså det umulig for læreren å undervise i hygiene dersom de manglet ”anskuelsesmidler” og muligheter til å praktisere teori i skolen. Pult- og stolhøyde ble også omtalt.²⁹⁸ På linje med Johannings forslag, fremførte kongressen at skolelegene måtte ta jevnlig befaringer for å avdekke slike forhold. Men man ønsket også forbedring av andre forhold som ville gjøre hverdagen triveligere, man mente deriblant at kunst ville ha en positiv effekt på elevene. For eksempel ble det fremholdt at kunst var bra for nervøse barn, med forbehold om at for sterke farger kunne virke mot sin hensikt. Lærer Trulsrud beskrev hvordan kongressen anbefalte ”friluftundervisning” generelt, og for de nervøse barn spesielt. Det ble presisert at ”gjennomlys” i skolestuen ville gi gode arbeidsforhold for skolebarna.²⁹⁹

Fortsatt var det mangler ved skolens møbler. Lærer R. Oftedal beskrev i 1956 hvordan skolemøblene flere steder var antikvariske. I tillegg satt elevene daglig på for høye eller for lave stoler. Selv om dette for en stor del var blitt bedre, var det fortsatt mangler, og det ville ta tid før kampen mot helseskadelige sitteforhold i skolen var vunnet. Oftedal eksemplifiserte problemet slik: ”En stor og langvaksen sjuåring hadde teke til på skulen men lika seg ikkje der. Mori kjende ansvaret sitt og slo fylgje med sonen sin til skulen ein dag. Ho kom inn i skulestova og såg snart kva som var i vegen: Guten hennar fekk ikkje rom nok i pulten.”³⁰⁰

Karakterdannelse gjennom sang, musikk og sløyd

Oppdragelse og karakterdannelse fremstod som et sentralt hygieneaspekt. Flere mente at skolen enda ikke var alt den burde være i forhold til karakterdannelsen. Med tanke på krigen og de nazistiske idealer som flere hadde latt seg overbevise av, fremstod karakterdannelsen i

²⁹⁶ ”Ca. 20 pst. av skolebarna” 1941: 790. I *Norsk Skuleblad* nr. 51 Oslo 20. des. 8. årg.

²⁹⁷ Lærer K. Trulsrud, observatør for Norges Lærarlag 1954: 758 ”Den 3. nordiske skolelegekongress i Oslo 2. og 3. juli 1954.” I *Norsk Skuleblad* nr. 35. Oslo 18. årg.

²⁹⁸ Ibid:1954: 759.

²⁹⁹ Ibid:1954: 759.

³⁰⁰ R. Oftedal 1956: 390 ”Skulemøblane fører ofte til ryggskade og andre reinsningsfeil. Opplæring i rett muskelbruk.” I *Norsk Skuleblad* nr. 17. Oslo 28. april 20.årg.

skolen som en motvekt mot farlige samfunnstendenser. J. A skrev i 1946: "(...) det faktum at både jøssinger og nazister er utgått fra samme skole (...) viser at det er karakteren som er avgjørende, ikke kunnskap og miljø. Skolen må ta sitt ansvar, vi har sviktet i karakterdannelsen."³⁰¹ O. Bjørang kommenterte skolen og karakterdannelsen i 1950, han fremholdt skolens delte oppgave; den skulle besørge både kunnskapsmeddelelsen, være oppdragende og karakterdannende. Oppgaven var sentral da hjemmene ofte sviktet sin oppdragende rolle. Artikkelen stilte et åpent spørsmål om skolen lyktes i å være karakterdannede. Svaret ga Bjørang selv: "(...) ikke i den grad den burde være det."³⁰²

Magister O. Laukli greiet ut om hvordan sang og musikk hadde en sentral plass i skolebarnas karakterdannelse: han fremhevet også kunstartenes heldige effekt på de andre fagene; musikk kvikket opp og ga avveksling i arbeidet, samtidig fremmet den personlighetsutviklingen gjennom å disiplinere, utviklet følelsene, beroliget stidslysten samt oppøvd konsentrasjonen og oppmerksomheten. Kunststartene hjalp barnet til å uttrykke det som rørte seg i "dets indre". Viktigheten av kunstformene hadde skiftet gjennom tidene: "Skaldekunsten var høgt i ære. Skaldene kvad om høvdingenes storverk. De egget og ildnet kjempene til dåd, og Snorresagaen gir mange eksempler på at kampene tok til under sang."³⁰³ Martin Luther ville også pleie sangen: "(...) en lærer må kunne synge, ellers holder jeg ham ikke for noe tess."³⁰⁴ I de grundtvigske folkehøyskolene var sangen sentral: "Grundtvig så på folkesangen som det fruktbarste dannelsesmiddel fordi den skapte glede og dermed lærerhug."³⁰⁵ Slik fant magister Laukli denne undervisningen instrumentell i oppdragelsen til demokrati og sosial følelse, ved å samle elevene om felles oppgaver og interesser: "En skulle tro at ingen skole i dag har råd til å overse slike argumenter."³⁰⁶ Magisterens beskrivelse bygget på praktisk erfaring, det var fortsatt lite vitenskapelig basert kunnskap om feltet: "(...) den praktiske pedagogikk må ennå for det meste støtte seg til alminnelig praktiske erfaringer uten å kunne bygge på vitenskapelig grunnlag (...)."³⁰⁷ Han beskrev hvordan oppstarten av skolekonserter i Oslo i 1948, hadde iverksatt lovende tiltak for sang og musikk. Konsertene ville gjøre elevene kjent med god musikk, samt lære dem til å lytte på musikken. Der læreplanene før andre verdenskrig holdt seg til det tekniske ved sangen, krevde de nye planene nå at barna skulle ledes til skapende gjenopplevelse av sang og musikk: "Dette siste

³⁰¹ J. A. 1946: 217 "Skolen og oppdragelsen". I *Norsk Skuleblad* nr. 14-15 Oslo 13. april. 10. årg.

³⁰² O. Bjørang 1950: 629 "Er skolen hva den skal være, karakterdannede?" I *Norsk Skuleblad* nr. 31. Oslo 5. aug. 14. årg.

³⁰³ Magister O. Laukli 1948: 171 "Sang og musikk i oppdragelsen." I *Norsk Pedagogisk Tidsskrift* nr. 4.

³⁰⁴ Ibid:1948: 172.

³⁰⁵ Ibid:1948: 173.

³⁰⁶ Ibid:1948: 184.

³⁰⁷ Ibid:1948: 168.

området har vært forsømt i vårt land (...).³⁰⁸ R. S. Jacobsen skrev i 1957 at skolefolk, psykologer og psykiatere var av den oppfatning at små barn hadde størst behov for sang og musikk.³⁰⁹ Jacobsen viste til eksperimenter som tilsa at alle mennesker kunne få sans for musikk dersom de fikk rett opplæring i barneårene. Undervisningen måtte derfor komme i gang tidlig i folkeskolen – slik var ikke datidens ordning: ”(...) må en så ikke få lov å si at det må være den bakvendte visa å begynne folkeskolen sang- og musikk opplæring i 4. og 5. klasse. (...) Det er ikke vanskelig å forstå hvorfor sangtimene i de store klassene ofte blir bort i mot et mareritt både for lærer og elever (...).”³¹⁰

Lærer A. E. Aasland beskrev hvordan sløydundervisningen var viktig med tanke på både oppdragelses- og selvhjelpsaspektet. Faget gjorde elevene selvhjulpne, noe foreldrene ofte ikke klarte å sørge for: ”(...) skolen må i stadig større utstrekning ta på seg det som tidligere foreldrene i de fleste heimene var i stand til: å førebu barna manuelt for livet (...).”³¹¹ Sløydsaken gikk igjen fra 30-tallet i *Norsk Skuleblad*. Nye undervisningsmtoder i sløydfaget gjorde det til et oppdragelsesfag. I følge lærer Aasland var det ikke slik i vårt naboland. Fra en studiereise i Sverige kunne han berette: ”Den pedagogiske skolering som gjør sløydundervisning til mer enn et rent nyttefag, nemlig til et oppsedningsfag (...) som hos oss har revolusjonert sløydundervisningen, har ikke vunnet gehør i noen større monn i større svenske byer.”³¹² De svenske lærerne ble utdannet i sløyd ved feriekurs, samtidig var det vanlig at en håndverker uten pedagogisk utdanning ledet de svenske sløydtimene: ”Undervisningsmessig sett tror jeg imidlertid å kunne slå fast at vårt land, særlig da de sløydlærere som er utdannet ved Staten Sløyd – og Tegneskole og ved kurser holdt i dennes ånd, stort sett bygger mere på barnet og dets skapende krefter, og at vår sløydundervisning derfor står mere i samsvar med den psykologiske viten som i stadig større grad setter sitt preg på formingen av nyere pedagogikk.”³¹³

De gamle kultiveringsfagene sløyd og musikk fikk fornyet sin posisjon som karakterdannende fag, ettersom foreldrene ikke slik som før var i stand til å gjøre elevene manuelt selvhjulpne. Viktigheten av kultivering og karakterdannelsen belyses i A. Schiøtz beskrivelse av at det overordnede mål før okkupasjonen, innen ledende kretser av vitenskap, kultur, og politikk, var at landet måtte bli en kulturnasjon. Dette omhandlet statens ansvar for

³⁰⁸ Ibid:1948: 180.

³⁰⁹ R. S. Jacobsen 1957: 236 ”Den bakvendte visa.” I *Norsk Skuleblad* nr. 8. Oslo 23. febr. 21. årg.

³¹⁰ Ibid:1957: 236.

³¹¹ Lærer A. E. Aasland 1950: 85 ”Studiereise til Sverige høsten 1949.” I *Norsk Skuleblad* nr. 5. Oslo 4. febr. 14. årg.

³¹² Ibid:1950: 85.

³¹³ Ibid:1950: 86.

befolkningsutviklingen. Denne måtte styres i retning av en frisk, ren, mett, mentalt veltilpasset befolkning med et visst nivå av åndelig dannelses. Virkemidlene ble basert på sosialhygieniske grunnprinsipp.³¹⁴ Dette var et særlig fokus før andre verdenskrig, men fortsatte som et sentralt element i skolefolks italesettelse av skolen.

Pedagogisk forskning, leirskole og skolefilm

Foreningen Norden, stiftet i 1919, jobbet for samarbeid, skolemedlemskap og barneutveksling mellom landene. O. Heiberg anså at foreningen var av stor betydning: "Alle har vi på en eller annen måte hatt føling med det, og vi har sett Nordens tanker og ideer gripe om seg og sette preg på folkemeningen: Bjørnsons ord i fedrelandssangen: "Nå står tre brødre sammen" holder på å vokse seg fram til virkelighet."³¹⁵ Formannen i *Norsk Lærarlag*, K. Norum sa det slik: "Av pedagogiske begivenheter i 1953 tør vi vel regne det 16. nordiske skolemøtet som den mest fremtredende."³¹⁶ Nordiske skoleidrettsstevne ble avholdt for å øke "mellomfolkelig forståelse"³¹⁷, og skolefolk møttes på internasjonale kongresser,³¹⁸ skolemøter, samt drev lærerutveksling. Ved et sommerkurs i Ljugskile, hevdet en "deltaker" at Norge hadde kommet lengst mot idealet om enhetsskolen. Men det var: "(...) tydelige tegn på at det både i Danmark og Sverige går i samme retning (...)."³¹⁹ Landene styrte mot den samme pedagogiske kurs, blant annet i den stigende interessen for psykologi.³²⁰ Faggruppen uttrykte at den norske skolen hadde vist vei for det svenske forslaget om 9-årig enhetsskole.³²¹ I ordskiftet fremkom det at skolefolk også var imponert over det grundige forarbeidet som var gjort, dette var pedagogisk forskning som burde inspirere alle skolefolk.³²² E. Slaattos artikkel fra 1950 illustrerer behovet for pedagogisk forskning. Han beskrev at han var i tvil om keivhendte barn skulle få skrive med venstre hånd, eller om dette skulle avlæres. I følge Slaatto var ikke temaet godt nok belyst, og på tross av nyere forskning var det ingen entydige retningslinjer å gå etter. Dette var bekymringsfullt, da foreldrene ofte bad om råd: "Men like til det siste har

³¹⁴ A. Schiøtz 2003: 224f.

³¹⁵ O. Heiberg 1950: 366 "Foreningen Norden. Skolemedlemskap og barneutveksling." I *Norsk Skuleblad* nr. 18. Oslo 6. mai 14. årg.

³¹⁶ K. Norum 1954: 1 "Medlemstallet stiger jevnt, sier formannen i Norges Lærarlag." I *Norsk Skuleblad* nr. 1. Oslo 2. jan. 18. årg.

³¹⁷ S. Østby 1950: 538 "Det 3. nordiske skoleidrettsstevne ble avholdt i Oslo i tida 1. til 6. juni i år." I *Norsk Skuleblad* nr. 26. Oslo 1. juli 14. årg.

³¹⁸ "Det internasjonale Lærarforbund. Kongressen i Amsterdam 31. juli – 5. august 1950." 1950: 709ff. I *Norsk Skuleblad* nr. 35. Oslo 2. sept. 14. årg.

³¹⁹ "Deltaker" 1950: 646 "Nordisk samarbeid mellom lærerorganisasjonene. Sommerkurset i Ljugskile 23. – 29. juli." I *Norsk Skuleblad* nr. 32. Oslo 12. aug. 14. årg.

³²⁰ Ibid: 1950: 646.

³²¹ Lektor M. Strømnes 1950: 965 "Nye drag i nordisk pedagogikk." I *Norsk Skuleblad* nr. 46. Oslo 18. nov. 14. årg.

³²² Lærer T. Øysang 1950: 233 "Den svenske skolereformen." I *Norsk Skuleblad* nr. 12. Oslo 25. mars 14. årg.

det vært få faktiske opplysninger å bygge på for læreren. Konklusjonen har derfor ofte blitt forskjellig.”³²³

L. Kielland beskrev hvordan leirskolesaken hadde kommet inn i skolen da *Norges Lærerlag* og *Landslaget for Norske Ungdomsherberger* åpnet muligheten for å drive planmessig leirskoleundervisning: ”Leirskolesaken er ikke så godt kjent her i landet, og leirskoleundervisningen er ikke så meget nyttet.”³²⁴ Andre land hadde tradisjon for undervisningsformen: ”Leirskoleundervisningen er blitt en anerkjent undervisningsmåte, og dansk skole har meget gode erfaringer fra denne form for aktivitets pedagogikk.”³²⁵ Ved å reise på leirskole kunne skolebarna i praksis jobbe med sine oppgaver ”i det virkelige liv” og ikke bare gjennom bøker. *Norges Lærerlag* holdt blant annet kurs for leirskoleledere i 1953.³²⁶ På 50-tallet kom aktivitetspedagogikken med leirskole og gruppearbeid inn i skolen. Føringene lå der fra normalplanen av 1939, men disse hadde blitt utsatt på grunn av okkupasjonen.³²⁷ Petter Aasen ser dagens moderne pedagogikk med sine ulike progressive ideer, herunder den utforskende pedagogikken og erfaringspedagogikken, som klare uttrykk for disiplineringen i skolen. Et ekstra moment er at disiplineringen kommer også har klare element av selvdisiplinering. Herunder korrigerer elevene de andre og seg selv gjennom innarbeidede normer og regler. Dette omtaler Aasen også som skjult disiplinering. Vi kan sette Aasens utsagn i sammenheng med de nye pedagogiske tanker som kom inn i skolen i etterkrigstiden. I dette perspektivet sees de nye pedagogiske innslagene som blant annet leirskole og gruppearbeid, i lys av skolens ansvarslæring, som igjen bidro til en usynliggjøringen av den kulturelle reproduksjonen.³²⁸ På denne måten ser vi at disiplineringen ikke ble mindre tilstedeværende, den utspilte seg gjennom nye former.

Formannen i Statens Skolefilmnemnd, A. Dyrhaug uttalte at filmen hadde vist seg å eie en større samlende og suggestiv evne enn noen annen teknisk oppfinnelse, kanskje med unntak av radioen: ”Filmen er ubunden av tid og sted og erstatter mangler ved de menneskelige sanser.”³²⁹ Dette gjorde filmen til et bedre læringsmiddel enn virkeligheten,

³²³ E. Slaatto 1950: 91 ”Bør et keivhendt barn lære å bruke den høgre handa?” I *Norsk Skuleblad* nr. 5. Oslo 4. febr. 14 årg.

³²⁴ L. Kielland 1954: 373 ”Vi drar på Leirskole.” I *Norsk Skuleblad* nr. 19. Oslo 8. mai 18. årg.

³²⁵ *Ibid*:1954: 373.

³²⁶ ”Noregs Lærerlag slår et slag for leirskolen. Et vellykket kurs for leirskoleledere.” 1953: 319 I *Norsk Skuleblad* nr. 19. Oslo 9. mai 17. årg

³²⁷ L. K. B. Tønnessen 2004: 71.

³²⁸ P. Aasen 1992: 59ff. ”Den store innesperringen. Skolens historie i lys av Michel Foucaults sosialiseringsteori.” I P. Aasen, A. O. Telhaug (red.) 1992 *Takten, takten pass på takten. Studier i den offentlige oppdragelses historie*. Ad. Notam Gyldendal, Oslo.

³²⁹ Formannen i Statens Skolefilmnemnd, overlærer A. Dyrhaug 1951: 633 ”Filmens muligheter i skolen.” I *Norsk Skuleblad* nr. 36. Oslo 8. sept. 15. årg.

eksempelvis kunne filmen avspille et hendelsesforløp i sakte kino. Skolefilmen var blitt et viktig element i amerikansk skole: ” Ein heil industri held faktisk på å bli bygd opp bare for å skaffe tilfang til det ein kalle den ”audio-visuelle” undervisning. (...) det har blitt stor forretning og handle med lysbiletapparat og film-prosjektorar.”³³⁰

Skolefolks ordskifte viser at de skolehygieniske tiltakene fortsatt var viktige for skolebarnsgruppen, men den stadig utvidede kontrollen med de smittsomme sykdommene, og opprustingen av skolene avstedkom et perspektivskifte. I ordskiftet ble karakterdannelsen gjennom kulturfagene løftet sterkere frem. Dette faller sammen med A. Schiøtz beskrivelse av at sosialhygien hadde sin kjernetid rundt 1910- til 1940. Perioden var dominert av smittekamp og troen på miljøets helsemessige innvirkning på individet.³³¹ Utover i etterkrigstiden behøvde ikke lenger læreren å kjempe for rene klasserom, de hygieniske standarder var i større grad innarbeidet i skolen. Faggruppens italesetting av alle dimensjoner rundt det gode arbeidsmiljøet i klasserommet viser hvordan etableringen av basale hygienekravene, samt kontrollen med de smittsomme sykdommene, medførte at skolefolk kunne løfte blikket fra skitne gulv, til skolebarnets karakterdannelse, og den helhetlige undervisningen. Det var fortsatt store ulikheter på de enkelte skolebygningene, men tendensen var at skolefolk på slutten av 50-tallet, i større grad kunne fokusere på kultivering av barna, gjennom nye pedagogiske tanker.

En mer spesiell sak som fikk stor oppmerksomhet i *Norsk Skuleblad* i 1950, var at daværende prins Harald hadde fullført sin skolegang. Begivenheten dekket fremsiden, og store deler av bladet. De norske kongebarna hadde gått i den offentlige skolen, og skolefolk mente dette befestet selve enhetsskoletanken. Ekspedisjonssjef dr. Boyesen fremholdt hvordan dette hadde vært et stort håndslag til den norske skolen:

”Dette er en kjensgjerning som har betydning ikke bare for denne skole, men for norsk skole overhodet, og ganske særlig for vår folkeskole (...) Prins Harald har fullført sin skolegang. Begivenheten ser vi som et vakkert uttrykk for Kongehusets forhold til folket, for de kongelige foreldres sant demokratiske syn på skolens plass i vårt samfunn, og for verdsettelse av skolen og lærerstanden. (...) og ikke minst takker jeg for den appell dette var til alle ledd i skoleverket til å yte sitt beste og vise at vår skole var verd en slik tillit (...).”³³²

³³⁰ W. Lewin 1949:15 ”Filmen som undervisningsmiddel.” I *Norsk Pedagogisk Tidskrift* nr. 1.

³³¹ A. Schiøtz 2003: 224ff.

³³² Skolens fagsjef, ekspedisjonssjef dr. Boyesen 1950: 509 ”Norges arveprins i Norges folkeskole, tale holdt ved avslutningen på Smestad skole.” I *Norsk Skuleblad* nr. 25. Oslo 24. juni 14. årg.

4. 2 Kroppen

Fysisk fostring var fortsatt en viktig sak i skolen, og idrettsbevegelsen befestet sin posisjon etter krigen. I ordskiftet var det særlig fokus på svømming og skigåing, det ble i tiden holdt flere kurs for lærere i skiteknikk. Skolefolk tok til orde for orientering i skolegymnastikken. Ble fokuset på å utvikle barnekroppens ferdigheter forsterket i skolen, og tok usunnhet og sykdom like stor plass i faggruppens ordskifte som i forrige periode?

Tuberkulosekamp og vaksine

Skolefolk deltok i kampen mot tuberkulosen. *Norsk Skuleblad* rykket inn en appell om vaksinasjon i 1950: ”Vaksinasjon mot smittsomme sykdommer er utvilsomt en av de største velsignelser som den medisinske forskning har brakt menneskeheten.”³³³ Alt i 1940 ble 10 000 skolebarn skjermbildeundersøkt i Bergen kommune. Og i løpet av få år kom det både bedre muligheter for å oppdage tuberkulosen, samt forebygge den. Men vaksineringsen gikk trådt, ti barn ble vaksinert i Bergen i 1939, i 1940 ble 59 personer vaksinert, men i 1946 steg tallet til 648.³³⁴ Et generelt trekk i tiden var at folk var skeptiske til bruk av vaksine.³³⁵ Først ved *Lov om tuberkulinprøving og vaksinasjon mot tuberkulose* i 1948, ble det fart i saken, og det endelige framstøtet mot tuberkulosen var i gang. Nye tuberkulose tilfeller ble sjeldnere som følge av vaksineringsen. Likevel er det verdt å nevne at det forekom noen få tilfeller av innleggelse med hjemmel i tvangsparagrafen selv i slutten av 1950-årene i Bergen. På 1950-tallet ble hele Bergens befolkning trukket inn i masseundersøkelsene.³³⁶

Skolefolk og medisinere møttes ved den tredje nordiske skolelegekongressen i 1954. Lærerlaget hadde fått invitasjon til å stille med egen observatør på kongressen. Vi ser dette i lys av et ønske om tettere samarbeid mellom lærer og skolelege, men også som et uttrykk for større åpenhet og mer informasjon om det skolehygieniske arbeidet mellom faggruppene. Lærer K. Trulsrud, observatør ved *Den tredje Nordiske Skolelege Kongressen* i 1954, skrev: ”Ved åpningen uttalte kongresskomiteens formann professor dr. med Haakon Natvig bl.a.: skolebarnas helse er i dag bedre enn før.”³³⁷ På kongressen ble det uttrykt at flere skolefolk sammen med skoleleger hadde mye av æren for den helsemessige fremgangen blant barna. Likevel var det fortsatt noen lærere som ikke ville bidra i dette arbeidet. Kongressen ønsket et

³³³ ”Gjør bruk av vaksinasjon!” 1950: 235. I *Norsk Skuleblad* nr. 12. Oslo 25. mars 14. årg.

³³⁴ I. Blom 2003: 187ff. ”Tuberkulosearbeidet.” I K. T. Elvbakken og G. E. Riise (red.) I *Byen og helsearbeidet*. Fagbokforlaget, Bergen.

³³⁵ Den folkelige vaksinemotstanden blir behandlet i neste kapittel.

³³⁶ I. Blom 2003: 187ff.

³³⁷ Lærer K. Trulsrud, observatør for Norges Lærarlag 1954: 758 ”Den 3. nordiske skolelegekongress i Oslo 2. og 3. juli 1954.” I *Norsk Skuleblad* nr. 35. Oslo 28. aug. 18. årg.

utvidet samarbeid, og observatør Trulsrud beskrev kongressens forslag i *Norsk Skuleblad*. Man ønsket regelmessig kontakt mellom skolelegen, helsesøster og lærerpersonalet. Dette kunne gjøres gjennom at helsepersonalet ”holdt spørretime med læreren”, eller legen kunne komme med råd og veiledning på foreldremøter. Trulsrud omtalte hvordan det fra skolelegens side var ønskelig at klasselæreren så vel som barnets mor, var tilstede ved legeundersøkelsen, særlig i første klasse. Læreren burde daglig notere og forta observasjon av elevene, særlig ”NB-barna”, dette var bekymringsbarn som i særlig grad måtte følges opp. Samtidig burde legen gi god informasjon om kosthold, tannpleie, spisevaner og lignende med hele klassen. Karl Evang var på denne kongressen. Han fremholdt at lærere og leger måtte betrakte seg som medarbeidere på samme arbeidsplass når det gjaldt helsearbeidet i skolen. Skolehelsearbeidet var en investering i fremtiden, og på 1950-tallet ble de norske skolebarna vaksinert i sjette eller syvende klasse.³³⁸

Skolehelsearbeidet var selve grunnmuren i folkehelsearbeidet, og med etterkrigstiden kom det ønske om rasjonalisering av arbeidet. Helsedirektør Karl Evang mente også at skolehelsetjenesten måtte tilknyttes helsevesenet – ikke skoleverket.³³⁹ Evang satte assistentlegen Else A. Johanning på saken, og i følge O. Alsvik ble hun den fremste arkitekten bak direktoratets endelige forslag om lov om skolehelsearbeidet.³⁴⁰ Johanning hadde studert *Public Health* i USA, og ønsket å legge skolehelsetjenesten nær et system hun hadde observert i New York.³⁴¹ New York-systemet hadde sløffet all rutinemessig undersøkelse ved skolelegen, bortsett fra nybegynnere. Systemet baserte seg på lærerens iakttagelser av ”NB-barn”. På 1950-tallet var det var sjelden en fant grove ernæringsfeil og urenslighetssykdommer. Dermed var det behov og mulighet for å prioritere skolebarnas sansefeil og mentale helse: ”Tyngdepunktet for interessene i det skolehygieniske arbeidet har skiftet med de åpenbart dominerende problemer.”³⁴² Lærerne hadde spesielle forutsetninger for å finne de syke og svake skolebarna og forslaget ønsket å gi faggruppen en mer fremskutt plass.³⁴³ Johannings synspunkter var ikke nye: ”Carl Schiøtz har for nesten 40 år siden i sterke ordelag hevdet nødvendigheten av et samarbeid mellom skolehygienikerne og pedagogene i alle de funksjoner som hører skolen til, og også behovet for en vidtgående kontakt med

³³⁸ Ibid:1954: 758.

³³⁹ A. Schiøtz 2003: 413ff.

³⁴⁰ O. Alsvik 1991: 238ff.

³⁴¹ A. Andresen og K. T. Elvbakken 2003: 77. Assistentlege E. A. Johanning 1954:97 ”Forslag til ny skolelegeordning.” Gjengivelse av foredrag fra bladet Liv og Helse. I *Norsk Skuleblad* nr. 6 Oslo 6. febr. 18.årg.

³⁴² Assistentlege E. A. Johanning, Helsedirektoratet, 1954: 97 ”Forslag til ny skolelegeordning.” Foredrag fra bladet Liv og Helse. I *Norsk Skuleblad* nr. 6. Oslo 6. febr. 18.årg.

³⁴³ A. Andresen og K. T. Elvbakken 2003:77.

hjemmene.”³⁴⁴ Det lå naturlig til rette for skolen og formidle helsekunnskap, men man behøvde administrative bestemmelser som gjorde skolehygieniske tiltak obligatoriske, ”hygieniske og pedagogiske oppgaver” hang sammen.³⁴⁵ Med bakgrunn i dette fremholdt Johannings det som en viktig skolehygienisk oppgave å bidra til en best mulig utforming av en godt pedagogisk fundert helseopplæring i skolen. Målet måtte være å få flettet inn mest mulig helsekunnskap i alle skolens fag og funksjoner. Slik ble det fremhevet et ønske om en rasjonalisering av det bestående arbeidet. Johanning fremholdt at helsearbeidet behøvde større grad av individualisering, og skisseringen av skolefolks tiltenkte rolle, ville spare både tid og arbeid: ”Ingen barn vokser opp med samme arveanlegg og under identiske livsvilkår. Vi har deri sett et motiv for å tilskynde individualisering i det skolehygieniske arbeid, og å gjøre dette praktisk gjennomførbart ved en rasjonalisering av tiltak som har generelle formål.”³⁴⁶ Forslaget hadde flere fellestrekk med de sentrale poeng fra skolehygienekongressen samme år. Gjennom forslaget kom det til uttrykk at lærerne hadde en viktig rolle i observeringen og korrigeringen av elevenes adferd, og helse.

Røykelast og forplantningslære

Det var avgjørende at barna fikk en god sunnhetsforståelse etablert i skolen. Skolefolk spilte en viktig rolle i forankringen av elevenes sunnhetsforståelse. Røykespørsmålet var høyaktuelt med bakgrunn i den store økningen av lungekreft i perioden. I denne saken var skolefolk viktige forbilder for skolebarna, både gjennom liv og lære. I ordskifte uttrykte skolefolk uenighet i om de var flinke nok til å sette gode eksempler for barna. Det var ikke vilkårlig hvordan man ordla seg når en skulle formidle helsefaren forbundet med lasten. Det var viktig å få barna med – og ikke mot seg. En lærer beskrev at da han var skoleelev hadde han hatt en lærer som prekte så fanatisk mot røyking, at alle guttene i klassen hadde begynt å røyke før året var omme. Det var viktig at læreren tenkte igjennom måten han presenterte faren på. I et skolestyremøte i 1957, hvor barnas røykevaner ble diskutert, ble lærerne konfrontert med at deres røyking indirekte påvirket barna: ”(...) lærerne beskyldt for å være blant de verste til å røyke og indirekte årsak til at mange barn begynner å røyke.”³⁴⁷ *Landsforeningen mot Kreft* nedsatte et utvalg for å ta opp problemet med røyking blant barn og unge. I et utdrag fra en rapport om røykevaner blant skoleelever i 1957 kom det frem at: ”En tiendepart av foreldrene

³⁴⁴ Assistentelege E. A. Johanning, Helsedirektoratet, 1954: 97 ”Forslag til ny skolelegeordning.” Foredrag fra bladet Liv og Helse. I *Norsk Skuleblad* nr. 6. Oslo 6. febr. 18. årg.

³⁴⁵ Ibid:1954: 98.

³⁴⁶ Ibid:1954: 98.

³⁴⁷ ”Er lærerne blandt de verste til å røyke?” 1957: 61. I *Norsk Skuleblad* nr. 5. Oslo 9. febr. 21. årg.

har latt barna smake på en sigarett da de var små (...).³⁴⁸ Det var behov for et holdningsarbeid mot røyk også i hjemmene, men en kunne heller ikke undervurdere innvirkningen kameratenes holdning til røyk hadde på elevene.³⁴⁹

Det skapte kraftig debatt at skolefolk på landsbasis skulle undervise i *forplantningslære*, som en del av helselæren. B. Ribsskog beskrev hvordan faget hadde blitt innført i noen byer, mot store protester. Noen Osloskoler innførte faget, i 1936. faget ble innført for alle hovedstadens folkeskoler i 1939. Men ingen lærere ble påtvunget denne undervisningen mot sin vilje: ”Der hvor en lærer helst ønsket å slippe, har læreren bare byttet med en annen lærer som har villet ta på seg slikt arbeid.”³⁵⁰ *Norsk Skuleblad* skrev at det i landsfolkeskolen ikke var enkelt for skolefolk å komme unna slik undervisning. Men det var hele tiden et uttalt mål for flere skolefolk at elevene skulle få saklig og korrekt kunnskap, og at en i syvende klasse gjennomgikk temaet i sammenheng under helselæren, i hele den norske folkeskolen.³⁵¹ At en sentralt ønsket dette innført som obligatorisk fag i folkeskolen avstedkom protester blant skolefolk og foreldre, flere lærere skrev krasse innlegg og ønsket ikke å undervise i det nye faget. Det ble diskutert hvorvidt dette ville føre med seg umoral og usedelighet blant elevene. Flere lærere priste seg lykkelige for at et slikt fag ikke ble undervist i da de gikk på skolen. I *Norsk Skuleblad* kan en lese om lærere som opplevde foredrag som beskrev gjennomføringen av undervisningen, som en gruoppvekkende erfaring. Innlegget fra K. S var ett av flere: ”Etter å ha hørt propagandautsendelsen i radio (...) ble jeg ennå mer overbevist om at dette faget (...) makter jeg ikke å undervise i! (...) Herr Ryens innlegg virket mildest talt sjokkerende på meg. Tror Herr Ryen og likesinnede at all bluferdighet og sjenerteth er utryddet?”³⁵² En kunne også lese beskrivelser av hvordan hjemmene hadde gått til aksjon mot en lærer som ga slik undervisning: ”Foreldra reagerte ved å til skulestreik”.³⁵³ Den omtalte lærer gikk på sin side til rettssak mot foreldrene for å få tilbake jobben. *Norsk Skuleblad* uttrykte håp om at faget kunne komme inn som en naturlig del av biologiundervisningen.³⁵⁴ I tidsskriftene ble det beskrevet hvordan disse diskusjonene gjerne tok form mellom to ytterpunkt; på den ene siden ønsket hygienikere og lærere faget innført ut fra et rent ”teknisk-biologisk” forhold, uten hensyn til om folket var modent for dette, mens

³⁴⁸ ”Utdrag fra rapport om røykevaner blant skoleelever.” 1957: 1019. I *Norsk Skuleblad* nr. 13. Oslo 26. okt. 21. årg.

³⁴⁹ Ibid:1957: 1019.

³⁵⁰ B. Ribsskog 1956: 649 ”Da forplantningslære ble innført ved Oslo folkeskole – og seinere.” I *Norsk Skuleblad* nr. 27. Oslo 7. juni 20. årg

³⁵¹ ”Plan for forplantningslæren.” 1951: 190. I *Norsk Skuleblad* nr. 10. Oslo 10. mars. 15. årg.

³⁵² K. S. 1950: 940 ”Ad forplantningslæren i skolen.” I *Norsk Skuleblad* nr. 45. Oslo 11. nov. 14. årg.

³⁵³ ”Seksualundervisning i skulen” 1949: 443. I *Norsk Skuleblad* nr. 23. Oslo 4. juni 13. årg.

³⁵⁴ Ibid:1949: 443.

den andre siden anså at enhver undervisning om slikt var av det onde. Slike ting måtte overhodet ikke nevnes, det ville ødelegge moralen til nasjonen, faget kunne få farlige følger: ”(...) de merkeligste historier fortelles om ting som skal ha hendt i forbindelse med slik undervisning.”³⁵⁵ Flere foreldre var sterkt bekymret, og *Norsk Skuleblad* oppfordret skolefolk til å velge en middelvei som ikke virket for provoserende: ”Ved en altfor kynisk fremstilling av spørsmålet oppnår en bare å skremme folk.”³⁵⁶ Forplantingslæren ble tross protester innført på landsbasis.

For at barna skulle få innøvd gode helsevaner var det viktig at formidlingen av helselæren ble gjort slik at det stimulerte til helseinteresse, både på egne og andres vegne. Barna hadde behov for å lære seg god hygiene. Under og rett etter krigen kom det igjen et øket hygienefokus. Urenslighetssykdommer som lus og skabb hadde blomstret opp, og helsetilstanden var slik flere steder satt tilbake.³⁵⁷ For å øke helseinteressen ble det avholdt stilkonkurranser, både for lærere og elever. I 1950 ble det holdt en slik konkurranse, der alle lærere i folke- og framhaldsskolen ble invitert til å skrive om hvordan en lærer kunne drive helseopplysning i skolen. Hensikten var å få kartlagt hvordan helseopplysning ble tilrettelagt, under vekslende forhold rundt om i landet: ”Oppgaven gikk ut på å gi en utgreiing om hvordan en nytter de muligheter som lærergjeringen gir til å gi barna den rette forståelse av hva god helse betyr for trivsel og yteevne, og til å få innøvd gode helsevaner.”³⁵⁸ I *Norsk Skuleblad* ble det uttrykt begeistring over slike konkurranser, da de kunne gi viktige impulser og en dytt i riktig retning i dette viktige arbeidet. Det var avgjørende at innlæringene av gode helsevaner ikke ble utsatt til det siste året i folkeskolen, selv om den teoretiske underbygging for helselæren skjedde i 7. klasse, som eget fag med lærebok og faste timer: ”Det er vel neppe noen ansvarlig lærer som kan vente helt til siste skolehalvåret med å innskjerpe barna hvordan de bør og kan verne om helsa si.”³⁵⁹ Innøving av gode helsevaner var, som tidligere nevnt, relevant innen alle fag i skolen. Fokuset var sentralt i både skolefolk og medisineres ordskifte.

Idrettsmerker og fysisk fostring

Gjennom forslag til flere typer gymnastikkøvelser i skolen, befestet idretten sin posisjon i etterkrigstiden. Fysisk fostring skulle gi elevene motstand mot sykdom, samt gi grunnlag for å takle fremtidig arbeidsoppgaver. I 1950 kommenterte formannen for *Landsnevnda* at

³⁵⁵ ”Forplantningslæra.” 1950: 951 I *Norsk Skuleblad* nr. 46 Oslo 18. nov 14. årg.

³⁵⁶ Ibid:1950: 951.

³⁵⁷ Mer om dette momentet og urensligheten som blomstret opp som følge av krigen, i neste kapittel.

³⁵⁸ ”Lærerstandens innsats for bedre folkehelse.” Resultatet av Liv og Helses konkurranse. 1950: 781. I *Norsk Skuleblad* nr. 38. Oslo 23. sept. 14. årg.

³⁵⁹ ”Helselæra.” 1950: 783 I *Norsk Skuleblad* nr. 38. Oslo 23. sept. 14. årg.

idrettsarbeidet i folkeskolen hadde fått langt større bredde enn før krigen. Med alle de lokale idrettsråd som jobbet for saken, samt *Norges Lærerinnerforbunds idrettsråd*, kunne man vinne frem til så å si alle norske gutter og jenter i skolealderen:

”(...) en har vært tro mot den linje som skoleidrettens pionerer – Schjøtz, Kirkhusmo og Hegna – for tredve år siden trakk opp: Få massen med. På den enkelte, uansett fysiske forutsetninger til å sette inn for å styrke helse og viljeliv. Skap et bredt og godt grunnlag. Siden frigjøringen har skoleidrettsarbeidet i folkeskolen fått langt større bredde enn det hadde før krigen. Alle Norges Lærerlags kretser for eksempel har krettsidrettsråd, i alt 34. Under disse arbeider til sammen 550 lokale idrettsråd. Gjennom disse og Norges Lærerinnerforbunds idrettsråd nås praktisk talt alle jenter og gutter i alderen 7-14 år.”³⁶⁰

Den gamle idrettsmodellen fra 1945 ble avløst av en ny, der kravene ble utvidet og justert, og et merke for svømmeferdigheter ble opprettet. I 1946 ble det utdelt 16 462 idrettsmerker for gutter og 8 495 for jenter. I 1948 hadde tallet på idrettsmerker steget betraktelig, til 20 892 for gutter og 17 347 merker for jenter.³⁶¹ Idrettsbevegelsen var i medvind. Men på tross av at saken hadde sympati, var det fortsatt store ulikheter mellom by og land når det gjaldt idrettsfasilitetene. Lærer Hellkås mente Landsskolene kunne oppnå mye uten lokaler. Det var bare og gå ut, og nytte naturen som gymsal: ”Begrepet fysisk fostring er knyttet til alt arbeid som har med skole og oppdragelse og gjøre. Vi forstår at arbeidet med å skape et sunt folk må begynne i tidlig alder (...).”³⁶² Hellkås mente det var viktig at barna lærte å svømme for å unngå drukningsdøden. Samtidig hadde elevene god bruk for å lære elementær bruk av kart og kompass, gjennom orientering, slik at en ikke kom bort på fjellet. Her henviste Hellkås til det som da var en kjent sak fra påsken 1948, hvor tre jenter hadde gått seg vill på fjellet på grunn av tett tåke. Ved rent hell klarte de å ta seg frem til en fjellhytte, og ble således funnet i livet tre døgn senere. Dette understreket viktigheten av at skolebarna tilegnet seg kartkunnskap. Innføring av orientering som fag i skolen ville gi barna både fysisk fostring og grunnleggende kartkunnskap.³⁶³ Hellkås fortalte hvordan han under krigen forsøkte å få i stand slik undervisning: ”(...) kompass var ikke i handelen, og rektangel – og gradteigskart var beslaglagt av tyskerne. Jeg søkte høsten 1940 gjennom skolestyret til Departementet (...). Men søknaden ble avslått av de tyske myndigheter som henviste meg til å drive undervisningen i tilknytning til de Norgeskart skolen rådde over tidligere.” Etter krigen hadde

³⁶⁰ P. A. Hødnebo 1950: 76 ”Fra formannen i Landsnevnda for Skoleidrett.” I *Norsk Skuleblad* nr. 4. Oslo 28. jan 14. årg.

³⁶¹ Ibid:1950: 76.

³⁶² Lærer H. Hellkås 1950: 354 ”Orientering som skolefag.” I *Norsk Skuleblad* nr. 18. Oslo 6. mai 14. årg.

³⁶³ Ibid:1950: 353.

det kommet mer fart i arbeidet med å få orientering inn i skolen.³⁶⁴ Skolefolks fokus på flere øvelser i den fysiske fostringen faller sammen med R. Slagstads beskrivelse av hvordan idrettsbevegelsen ble forsterket i etterkrigstiden. Det skulle ikke bygges nye skolebygg uten at idrettskravene var tilgodesett. Barn fra by og bygd skulle ha samme idrettsmuligheter, herunder ønsket man en storstilt satsing på svømme- og idrettshaller. Med et riktig anlagt friluftsliv skulle det skapes et velferdssamfunn. Samfunnets oppgave ble gjennom systematisk instruksjon å sørge for at idrett ble drevet på et riktig teknisk, hygienisk og helsemessig grunnlag. Den nye og friske ungdommen var i fokus, ledet an av idrettsungdommen.³⁶⁵

Å trene opp alle kroppens ferdigheter ved fysisk fostring var viktig i normalskolen, Trulsrud beskrev hvordan dette var spesielt bra for nervøse barn.³⁶⁶ Skolestyrer Andersen fremhevet nødvendigheten av å få inn kroppsøving, idrett, sport og lek i læreplanene til barn med ”små evner”. Disse hadde ofte noe ”slapt og sløvt over det legemlige utstyret”:

”Kroppsøving, idrett, sport og lek - den fysiske fostring i det hele- bør få stor plass i undervisningsplanen for barn med små evner. Når den åndelige utrustning er liten vil det i mange tilfelle også værere noe slapt og sløvt over det legemlige utstyr. (...) ofte finner en nedsatte kroppsfunksjoner, holdningsfeil og langsom reaksjonsevne hos disse barn (...). Det kan bli misoppfattet som giddeløyse og likegladhet, mens det er evneløyse og fysisk handicap.”³⁶⁷

En mer spesiell sak var debatten blant skolefolk om skytetrening i skolen. Dette kan vi se i lys av idrettens opprinnelige militære overtoner. R. Slagstad skriver at idretten ble institusjonelt demilitarisert og flyttet til sosialdepartementets ansvarsområde i 1929, før dette sorterte den under Forsvarsdepartementet.³⁶⁸ Ordsiftet startet i *Norsk Skuleblad* da *Norges forsvarsforening* i 1954 anmodet om å gjeninnføre skyteøvelser i skolene. Begrunnelsen var både å øke skyteferdighetene for de vernepliktige, samt opparbeide den nødvendige respekt og varsomhet ved behandling av skytevåpen, blant annet for å unngå fremtidige vådeskudd. En rekke skolefolk talte i mot dette, mens andre sammenlignet skyteøvelser med den nyttige oppøvingen av andre kroppsferdigheter, som svømming og orientering.³⁶⁹ R. Ålvik reagerte kraftig på forslaget. Han fant grunn til å sammenligne det med idealiseringen av soldatlivet

³⁶⁴ Ibid:1950: 353.

³⁶⁵ R. Slagstad 2001: 395ff.

³⁶⁶ Lærer K. Trulsrud, observatør for Norges Lærarlag 1954: 759 ”Den 3. nordiske skolelegekongress i Oslo 2. og 3. juli 1954.” I *Norsk Skuleblad* nr. 35. Oslo 28. aug. 18. årg.

³⁶⁷ Skolestyrer B. H. Andersen 1954: 298 ”Fysisk fostring av evneveike skolebarn.” I *Norsk Skuleblad* nr. 15-16. Oslo 10. apr. 18. årg.

³⁶⁸ R. Slagstad 2001: 396f.

³⁶⁹ Generalsekretær J. Beichman 1954: 185f. ”Skyte Øvelser i Skolene.” I *Norsk Skuleblad* nr. 10. Oslo 6. mars 18. årg.

som kjennetegnet Hitlers Tyskland og Mussolinis Italia: ”Skytevåpen og pang-pang! I folkeskulen! Og det skal vi oppleve i vår tid etter alle di harde og lærdomsfylte år med diktatur og fæle krigar! Det er ikkje underleg at dette verkar sjokkerande på så mange skulefolk, foreldre og kulturmenneske.”³⁷⁰ L. Aalmo forholdt seg annerledes til forsvarsforeningens initiativ. Slike øvelser ville lære elevene å behandle skytevåpen med respekt. Han var sterkt uenig i R. Ålvik, og mente Ålvik måtte være i villrede om forslaget: ” (...) fullkommen i villrede om hva skoleskyting i virkeligheten er. Det var så menn ingen opplæring som ”glorifiserte krigshandlingar og krigsvåpen.” Tvert i mot (...).”³⁷¹

Norsk Skuleblad beskrev et forsøk med ”arbeidsgymnastikk”. Forsøket illustrerer godt R. Slagstads poeng om hvordan veien til det gode samfunn skulle gå gjennom en riktig anvendelse av fritiden for den oppvoksende slekt, slik skulle en skape et sunt folk som også følte glede ved arbeidslivet.³⁷² Forsøket ble presentert under årsmøtet i *Landsnemda for Skoleidrett*, der Elverums skogsmester Føyen holdt et foredrag med film om sine forsøk med ”arbeidsgymnastikk” som fortrening til skogsarbeid. Skogsmesteren hadde sammen med dr. B. Tvedt og idrettsinstruktør Kveberg, konstatert ”slem underutvikling” og ”kroppslig forfall” hos yngre og eldre skogsarbeidere:

³⁷⁰ R. Ålvik 1954: 276 ”Skyteøvingar og teikneseriar.” I *Norsk Skuleblad* nr. 14. Oslo 3. april 18. årg.

³⁷¹ L. Aalmo 1954: 521 ”Skyting i folke- og ungdomsskolen, svar på Skyteøvingar og teikneseriar.” I *Norsk Skuleblad* nr. 24. Oslo 12. juni 18. årg.

³⁷² R. Slagstad 2001: 395ff.

”For å bevise verdien av regelmessig og målevisst kroppsøving startet Hr. Føyn for 4 -5 år siden systematisk trening med en flokk gutter i Heraldsbygda ved Elverum. Programmet ble lagt opp med tanke på arbeidsbevegelsene i skogsyrket og tok sikte på å opparbeide ledighet og styrke i bestemte muskelgrupper.³⁷³ Ved overgangen til arbeidslivet var det påfallende hvordan det falt disse guttene lett (...) å tilegne seg den riktige, kraftsparende måte å arbeide på.”³⁷⁴

Landsnemdas årsmøte fant resultatene interessante, men ønsket ikke å anbefale arbeidsgymnastikk for bestemte yrker i folkeskolen, det ville være for ressurskrevende med flere typer arbeidsgym i skolen.

Seilduksbassenget

Normalplanen for folkeskolen tilsa at det skulle være svømmeundervisning ved de skoler som hadde adgang til det. Likevel var svømmeundervisningen forbeholdt et fåtall elever på landsbasis, få skoler hadde tilgang til svømmehall. Med bakgrunn i dette ble det forsøkt med midlertidige og billigere løsninger. Gymnastikkonsulent H. Sandvik presenterte entusiastisk en slik mulighet; nemlig seilduksbassenget. Konsulenten hadde fått anledning til å se nærmere på dette ved et studieopphold i England i 1954: ”Gymnastikkinspeksjonen har i lang tid arbeidd med å løse problemet med svømmeundervisningen, og under et studieopphold i England i fjor sommer fikk en anledning til å følge forsøk med seilduksbasseng.”³⁷⁵ I samarbeid med *Universitetets Hygieniske institutt* og *Statens institutt for folkehelse* ble det tatt bakteriologiske prøver: ”Mottatt med spontan begeistring, og det viste seg hurtig at karet var glimrende egnet for den elementære svømmeopplæringa (...).”³⁷⁶ Seilduksbassenget var ingen erstatning for en tidsmessig svømmehall, gymnastikkonsulenten mente fortsatt at svømmehallene måtte utbygges planmessig. Likevel beskrev han oppglødd hvordan bassenget kunne være en ”revolusjon i svømmeundervisningen”, på grunn av sine gode kvaliteter: ”Bassenget ble demonstrert for skoledirektørmøtet i desember 1953, og vakte stor begeistring. Norges Livredningsselskap er også meget interessert.”³⁷⁷ Samtidig hadde bassenget ideelle

³⁷³ P. Hødnebo 1954: 497 ”Kan timene i kroppsøving i landsfolkeskolen utnyttes bedre og gjøre de unge bedre skikket til arbeidslivet?” I *Norsk Skuleblad* nr. 23. Oslo 5. juni 18 årg.

³⁷⁴ Ibid:1954: 496.

³⁷⁵ Gymnastikkonsulent H. Sandvik 1954: 495 ”Står vi foran en revolusjon i skolens svømmeundervisning?” I *Norsk Skuleblad* nr. 23. Oslo 5. juni 18. årg.

³⁷⁶ Ibid:1954: 495.

³⁷⁷ Ibid:1954: 496.

hygieniske egenskaper: ”Bassenget består av plastikkbelagt seilduk, helt glatt innvendig og utvendig og er lett og hode rent. Duken tåler alle vanlige vaskemidler (...).”³⁷⁸

I 1957 ble den nasjonale skolehelsetjenestene innført med lov, som et ledd i den store innsatsen for å bygge velferdsstaten. Tjenesten skulle bidra til en utjevning av forskjellene mellom de ulike samfunnslag, samt mellom by og land.³⁷⁹

4. 3 Sinnet

Skolefolk fryktet okkupasjonens innvirkning på elevene. Tidsskriftene beskrev at alle som jobbet med barneoppdragelse hadde et særlig fokus på hvordan barna kunne være rammet av sterke hendelser. Ordsiftet fremhever hvordan elevene i større grad ble italesatt som enkeltindivid, med ulike evner og behov. Hadde skolefolk ulike meninger rundt testing av barnas åndsevner, og på hvilken måte problematiserte ordsiftet psykologer i skolen?

Krigens merker og oppdragelse til internasjonal samhørighet

Skoleinspektør J. Kolrud fremhevet at inntrykkene barn og ungdom satt igjen med varierte fra landsdel til landsdel. Innvirkningen hang sammen med hvor mye krigen direkte hadde preget barnas hverdag. Skoleinspektøren fremhevet bombingene av Nordnes i 1940, og bombingene av Laksevåg i 1944: ”(...) det er vanskelig å skjønne at disse voldsomme hendelsene ikke skulle sette merker etter seg hos alle de barna som forskremte satt og hutret i kjellere og andre tilfluktsrom.”³⁸⁰ De voldsomme opplevelsene kom til uttrykk i barnas lek etter krigen.

Inspektøren fortalte om vanskelighetene med å bedømme omfanget av slike skader, men at skolebarna i den første tiden var mer bråkete i sin lek, enn barn før krigen. Det gikk sport i å knuse vinduer i hus eller brakker som stod tomme etter tyskerne, flere brøt seg også inn og ”ville trampe alt ned”: ”De var også sterkt opptatt med å leike krig og med å dømme og straffe. (...) Den hensynsløshet og mangel på respekt for liv og eiendom som preget krigstiden, gikk igjen i leiken.”³⁸¹ Inspektøren beskrev hvordan alle som hadde med barneoppdragelse å gjøre var oppmerksomme på etterkrigssymptomer. Planmessig hjelp ble vektlagt, slik at elevene kunne lære seg at fredstid var det normale, og at freden stilte andre

³⁷⁸ Ibid:1954: 496.

³⁷⁹ Mer om utviklingen frem mot helseloven i 1957, i neste kapittel.

³⁸⁰ Skoleinspektør, J. Kolrud 1948: 61 ”Har krigs- og okkupasjonstida merket vår ungdom og våre barn?” I *Norsk Pedagogisk Tidsskrift* nr. 2.

³⁸¹ Ibid:1948: 62.

krav til menneskene enn den brutale krigen. Skoleinspektør Korud mente stort sett at barna syntes å ha kommet seg bedre gjennom krigen enn fryktet.³⁸²

J. Kolrud og flere med ham, vektla den positive samhørighetsfølelsen krigen hadde ført med seg blant elevene. Denne måtte oppmuntres slik at en fikk bukt med det vonde og nedbrytende krigen hadde medført. Et annet gledelig trekk var: "(...) elevene i byskolen gjennom evakuering fra tid til annen, er blitt mere kjente og heimevante med alt som hører bygdene til. En slipper å forklare så meget om tingene fra arbeidslivet (...) med jordbruk og fiske³⁸³ med skogsarbeid og samferdsel."³⁸⁴ Samhørigheten måtte en forsterke og bygge videre på i fremtidig fredsarbeid. Lektor T. Sirevåg pekte på at krigen hadde medført en motreaksjon som gjorde at skole og oppdragelse hadde kommet i fokus som aldri før i mange land: "Akkurat som krigs- og kriseår i farne tider har ført til sjølvransaking og ny målsetjing for oppsedinga, slik skapte og den krigen vi har nett har opplevd grobotn for ein oppseding renessanse. Krigen er, frå ei side sett, i seg sjølv ein stor skulemeister som får hele nasjonen til å vende seg mot sams mål og tendar ein eld i kvar i ser som brenn etter å nå dette målet."³⁸⁵

Gjennom oppdragelsen kunne en planlegge for fred. Lektor Sirevåg ønsket at skolen skulle brukes aktivt i et planmessig folkedanningsprosjekt. Sosiologisk skolerte lærere skulle være et bolverk mot farlige massepsykoser, og vinne mot fordommer som stengte for samhørighet og harmoni. Skolen hadde tidligere drevet "opplæring", nå krevde tiden en helhetlig oppdragelse. Lektoren ønsket å trekke veksler på oppdragelsesteknikker. Med bakgrunn i K. Mannheim,³⁸⁶ fremhevet lektoren behovet for et sosiologisk helhetssyn i oppdragelsen av generasjonene: "Oppseding er altså berre eit slag teknikk vi har til å påverke menneskelig åtferd og ein av hjelperådene til sosial kontroll."³⁸⁷ Tiden var inne for at samfunnet som helhet løftet i flokk for å realisere en allmennkultur. Kulturen fikk individet til å kjenne solidaritet med andre mennesker: "(...) [oppdragelse til allmennkultur ville] hjelpe små og store til å kjenne glede ved kulturen som lyfter, som t.d. vitskap, religion, politikk, diktning, biletkunst, musikk kan gjere det. (...) å hjelpe dei til å finne menneskelukke i ei utlysing for ulik hug i givnad gjennom ord, tonar, bilete, idrett."³⁸⁸

³⁸² Ibid:1948: 63.

³⁸³ Ibid:1948: 63.

³⁸⁴ Ibid:1948: 64.

³⁸⁵ Lektor T. Sirevåg 1948: 1 "Skulen – ei innviing i ålmenkultur." I *Norsk Pedagogisk Tidsskrift* nr.1.

³⁸⁶ Karl Mannheim (1893-1947) kunnskapssosiolog og overbevisning marxist: fremhevet at all kunnskap står i et avhengighetsforhold til sosiale interesser, han påpeker sannhetens funksjon og tilstedeværelsen av partiske perspektiv. O. Korsnes, H. Andersen og T. Brante (red.)1997: 192 *Sosiologisk Leksikon*. Universitetsforlaget, Oslo.

³⁸⁷ Lektor T. Sirevåg 1948: 3 "Skulen – ei innviing i ålmenkultur." I *Norsk Pedagogisk Tidsskrift* nr.1.

³⁸⁸ Ibid:1948: 6.

Fra flere hold ble det fokusert på at barna måtte oppdras slik at de kunne jobbe for en trygg og varende fred. Både i tiden mellom krigene og etter andre verdenskrig var begrepet *internasjonal oppdragelse* brukt i skolefolks ordskifte. Rektor J. Hovde definisjon på oppdragelsen var: ”(...) summen av alt det arbeid som går ut på å opplysa menneska i kvart land om andre nasjonar slik at di lærer å forstå og respektera kvarandre (...).”³⁸⁹ Faggruppen skrev om internasjonale kongresser og fredssamarbeid i regi av Unesco, både i *Norsk Skuleblad* og *Norsk Pedagogisk Tidsskrift* i perioden. Fredsarbeid gjennom barnlandsbyene, CISV-leirene, ble i denne forbindelse nevnt ved begynnelsen av 1950-tallet. Rektor Hovde fremhevet at alle nasjoner måtte delta i et målbevisst internasjonalt oppdragelsesarbeid. Før krigen ble dette primært drevet i regi av enkeltindividet, og med sporadisk karakter. Hovde håpet en nå ville bygge framtiden på et konstruktivt program, gjennom FN. Ved en slik oppdragelse ville nasjonene forstå hverandre og jobbe for fred: ”(...) kunna tale med kvarandre på ein slik vis at freden sine forsvarsverk kan byggjast opp i det einkilde menneske, som det heiter i konstitusjonen for Unesco (...).”³⁹⁰ Dosent Åse Grunda Skard sa det slik: “Det hastar med alt arbeid for internasjonal samkjensle. Vi lever ikkje i ei verd der freden er trygg og krig er umogelig.”³⁹¹

Det pågår fortsatt en debatt om hvordan de som befant seg i bomberommene ved Holen skole på Laksevåg, fikk sine liv preget av denne opplevelsen. Gjennom blant annet en artikkelserie i *Bergens Tidende* har vi fått vite noe om hvordan de som var elever ved skolen opplevde hendelsen. De tidligere elevene har rettet et erstatningskrav mot myndighetene, og mens denne oppgaven skrives er det endelige ordet i saken ikke sagt. I lys av dette fremstår beskrivelsen fra skoleinspektør J. Kolrud, om krigen og innvirkningen på barna i bomberommene, som svært aktuell.³⁹²

Oppdragelse og disiplin

Konservative skolefolk og flere hjem mente skoledisiplinen ble skadelidende av den nye pedagogikken. Artikler uttrykte bekymring over den manglende disiplin og oppdragelse skolebarna utviste. Noen skolefolk var slik i tvil om det var av det gode å slippe opp på den gamle skoledisiplinen. Mats Berg var en ivrig debattant i *Norsk Skuleblad*, redaksjonen skrev at M. Berg var av de gamle konservative lærere, men at han var ”konservativ på den gode

³⁸⁹ Rektor J. Hovde, *New School of Social Research* N.Y. 1948: 290 “Oppseding til internasjonal samkjensle.” I *Norsk Pedagogisk Tidsskrift* nr. 10.

³⁹⁰ Ibid:1948: 289.

³⁹¹ Dosent Å. G. Skard 1949: 1 ”Eit internasjonalt eksperiment i ny pedagogikk.” I *Norsk Pedagogisk Tidsskrift* nr. 1.

³⁹² Saken er blant annet kommentert i *Bergens Tidende* 12.04.07: 10.

måten”. Berg hevdet at læreren var for snill med elevene: ”Det er gått sørgelig tilbake med disiplinen i våre skoler.”³⁹³ Elevene behøvde fast disiplin, særlig dersom det ikke var tak i barna fra før: ”Støy og uro i klassen er skolens fiende nummer en.”³⁹⁴ Berg skrev hvordan det ofte stod klager i avisene over den manglende disiplinen, flere mente barna ikke lenger hadde respekt lenger for noe eller noen, og foreldre klaget på at lærerne var for milde. J. S. Vårdal var også blant de skolefolk som ikke var udelt positiv til disse tendensene innen pedagogikken. Han fant ingen hjelp i å studere alskens psykologiske bøker om barneoppdragelse, en kunne ikke lese seg til slik kunnskap, her krevdes erfaring: ”Den beste oppdrager er oftest en mor som stundom ikke en gang vet hva psykologi tyder.”³⁹⁵

Flere talte likevel den nye pedagogikkens sak. *Norsk Skuleblad* skrev i 1947: ”At psykologien har en voksende betydning for ymse felter av menneskelivet, er det ingen tvil om.”³⁹⁶ Man tok imidlertid avstand fra ”den ville psykologi”, fagfeltet måtte benyttes til samfunnets beste, på en kultivert måte.³⁹⁷ Skuleinspektør H. C. Rotli fremhevet i den forbindelse at en oppdragelse på tvers av barnenaturen aldri kunne føre frem. Å tukte et barn til å sitte stille, og presse kunnskaper inn i det ved å kreve mer enn det som var naturlig, ville aldri føre noe godt med seg. Skolebarna måtte få kreve at læreren var real, rettferdig og grei. Elevene ville aldri motiveres for læring dersom de ikke fikk bli glad i det de skulle lære: ”Men verkeleg oppseda er dei fyrst når dei har opplevd verdet av dei etiske krava vi vil få dei til å skjønne, og varande kunnskap og kultur vinn dei i same mon dei vert glade i det dei lærer, og sjølve får auge for det verdifulle å lære.”³⁹⁸ I den gamle oppdragelsen hadde et av de viktigste prinsippene vært at barnet ikke hadde egen vilje. De måtte bare lyde og bøye seg. Nå var dette annerledes, elevene hadde rettigheter og kunne stille krav til læreren: ”(...) vi ser at borna har både sin rett og sine krav å stille. Og det gjer vi vel i å rekne med.”³⁹⁹ Dette faller sammen med A. Andresen beskrivelse av at psykologiske strømminger, som fremholdt at barn skulle vises tillit, og ikke disiplineres hardt til lydighet, kom for fullt i etterkrigstiden. Føringsene lå der fra 1930-tallet, og i etterkrigstiden fokuserte man mer og mer på at elevene, i tråd med oppdragelsesidealet, skulle ha en lykkelig barndom. Strømningene kom til uttrykk ved blant annet *Child Guidance* i USA. Bevegelsen hadde vanskelige, kriminelle og

³⁹³ M. Berg 1950: 601 ”Skolen og disiplinen.” I *Norsk Skuleblad* nr. 29. Oslo 22. juli 14. årg.

³⁹⁴ Ibid:1950: 602. I *Norsk Skuleblad* nr. 29. Oslo 22. juli 14. årg.

³⁹⁵ J. S. Vårdal 1954: 124 ”Sviktende disiplin i skolen?” I *Norsk Skuleblad* nr. 7. Oslo 13. febr. 18. årg.

³⁹⁶ ”Psykologien og vi” 1947: 675. I *Norsk Skuleblad* nr. 33 Oslo 16. aug. 11. årg.

³⁹⁷ Ibid:1947: 676.

³⁹⁸ Skuleinspektør H. C. Rotli 1957: 715 ”Born og lærar (forts.)” I *Norsk Skuleblad* nr. 28-29. Oslo 13. juli. 21 årg.

³⁹⁹ Ibid:1957: 715.

mistilpassede barn på agendaen, og i både USA og England fikk psykologien i nært samarbeid med psykiatrien en selvskreven rolle i en stadig mer profesjonell barneekspertise.⁴⁰⁰

Psykologien fikk innvirkning på pedagogikken, og det var flere syn på de nye strømningene. Skolefolk fant at det var for lett for hjemmet å kritisere skolen og arbeidet som foregikk der. Hjemmene måtte sette seg inn i skolens undervisningsprinsipper før de uttalte seg, i følge Carl E. Wang. I 1956 avfeide han at den moderne barnepsykologien hadde avstedkommet mindre disiplin i skolen. Selve tanken om at den moderne barnepsykologien hadde vanskeliggjort oppdragelsen var en feilslutning, likevel utgjorde denne grunnlaget for kritikk rundt disiplinspørsmålet. Undervisning og oppdragelse var uløselig knyttet sammen: "(...) ingen oppdragelse kan finne sted uten undervisning, og at man heller ikke kan tenke seg noen undervisning uten oppdragelse."⁴⁰¹ I dette arbeidet kunne læreren gjøre en betydelig innsats. Men man måtte i større grad fokuserte på den personlige kontakten mellom skole og hjem. Wang ønsket dialog: "(...) størst betydning har likevel samtalen lærer – far og mor imellom. På denne måten kan våre viktigste oppdragsfaktorer yte hverandre gjensidig hjelp og støtte."⁴⁰² Samarbeid og kommunikasjon var nødvendig for å få bukt med de tilfeldige "syndebukkene" i oppdragsdebatten. Wang beskrev at negative oppfatninger om lærerstanden bygget på: "(...) følelseshets, usaklighet, og halvfordøyde "sannheter".⁴⁰³

Skolefolk uttrykte at foreldrene behøvde mer innsikt i barnas tankeverden: "Foreldre skal oppdras til større forståelse for barnas psyke."⁴⁰⁴ Skoleinspektør Rotli fremhevet hvordan flere foreldre manglet innsikt i egne barns evner. Hjemmene hadde ofte tungt for å skjønne at deres barn ikke var like skoleflike som andres. I slike tilfeller var det nesten umulig å overbevise hjemmene om at de tok feil av barnets evner. Flere hjem var nærmest av den oppfatning at skolen hadde interesse av å gjøre forskjell på elevene: "Eit nederlag for borna kjennes (...) som eit nederlag for dei sjølve; siger og framgang for borna er siger og framgang for foreldra. Vi ser derfor og at foreldre med born som er så reint undermåls at kvar og ein kan sjå det, prøver å løyne eller tolke det bort så langt råd er."⁴⁰⁵ Inspektøren fant at Jens Bjørneboes bok *Jonas* hadde pisket opp stemningen i flere hjem: "(...) legg han [J. Bjørneboes bok] ansvaret og skulda på skulen for det som er skeivt i oppsedinga."⁴⁰⁶ Med

⁴⁰⁰ A. Andresen 2006: 182ff.

⁴⁰¹ C. E. Wang 1956: 149 " "Om Syndebukker" i oppdragsdebatten!" I *Norsk Skuleblad* nr. 7. Oslo 18. febr. 20. årg.

⁴⁰² Ibid:1956: 149.

⁴⁰³ Ibid:1956: 149.

⁴⁰⁴ "Psykologien og vi" 1947: 675. I *Norsk Skuleblad* nr. 33 Oslo 16. aug. 11. årg.

⁴⁰⁵ Skoleinspektør H. C. Rotli 1956: 93 "Karakterar - karakterboka." I *Norsk Skuleblad* nr. 5. Oslo 4. febr. 20. årg.

⁴⁰⁶ Ibid:1956: 92.

bakgrunn i boken mente flere hjem at alle lærere var ”fæle folk”. På denne måten fikk skolen skylden for alt som gikk feil i oppdragelsen. Inspektør Rotli beskrev i en annen artikkel hvordan det til tider ble ført harde ord mot lærerne fra hjemmene. Noen foreldre gikk ut i *Norsk Skuleblad* og angrep læreren for måten de behandlet barna på: ”(...) vi får då jamleg passet vårt dugeligeg påskrivi.”⁴⁰⁷ Det var å forvente at skolen ofte ble sydebukk, likevel var det verdt og merke seg at hjemmenes kritikk, i følge inspektøren, fulgte et visst system. ”De sosialt og moralsk sett minst verdifulle hjemmene” på den ene siden, og ”de overlegne, åndelig friggjorte hjemmene” på den andre; ga ulike former for kritikk: ”Det er vanleg meining at det er fra dei sosialt og moralsk set minst verdifulle heimane vi møter de største vanskane og har mest motbør. (...) Men den hældande, ironiske tonen trur eg nok vi møter mest frå de åndeleg ”firgjorte” og ”overlegne” heimane. For desse er læraren ”mindre mannen”.”⁴⁰⁸

Skolefolk flest mente at foreldrene hadde stor skyld dersom barnet var udisiplinert.⁴⁰⁹ Professor Meyland gjorde i sin artikkel i 1950 rede for hvordan miljøet og hjemmene satte sitt merke på barnet før det startet i skolen. Dette avgjorde mer for barnets negative eller positive personlighetsutvikling enn skolen. Særlig var miljøet avgjørende:

”Eit miljø kan elska fram arbeidsihuge, tenarsinn, sanningskjærleik og vyrndad for intellektuelle, estetiske eller etiske verdiar, og miljøet kan på andre sida gjera barnet slik at det utan motstand fylgjer driftene sine, vert lunefult, vinglete, ja, kanskje kravstort, eigenrådige og tyrannisk. Men anten miljøet tener til oppsedning eller vanseding, verkar det som ved osmose på en skapning som ennå er lett å forma.”⁴¹⁰

Liksom arv ville hjemmet og kameratflokkene være en faktor som innvirket mye sterkere enn skolen, fordi barnets karakter i stor grad allerede hadde befestet seg før skolealderen: ”(...) skulen verkar dessutan berre på barnet sporadisk, ujamnt og i rykk.”⁴¹¹

I skolefolks debatt ble oppdragelsen italessatt med tanke på et forebyggende arbeid. Man ønsket å oppdra hjem som ikke klarte å oppdra egne barn. Skolefolk ville gripe inn før problemene manifesterte seg hos barna. I tiden hadde man en tanke om at udisiplinerte barn lett kunne ende opp på samfunnets skyggeside, som kriminelle. C. E. Wangs artikkel fra i 1957, belyser dette. Wang skriver at det var samfunnet som fikk betale konsekvensene av at

⁴⁰⁷ Skuleinspektør H. C. Rotli 1957: 683 ”Born og lærar.” I *Norsk Skuleblad* nr. 27. Oslo 6. juli. 21. årg.

⁴⁰⁸ Ibid:1957: 683.

⁴⁰⁹ ”Er borna verre no enn før?” 1954: 139f. I *Norsk Skuleblad* nr. 8. Oslo 20. febr. 18. årg.

⁴¹⁰ Professor ved Universitetet i Lausanne L. Meyland 1950: 11 ”Ålmenndaninga i den høgre skulen.” I *Norsk Pedagogisk Tidsskrift* nr.1.

⁴¹¹ Ibid:1950: 11.

hjemmene ikke oppdro barna godt nok, i form av økte bevilgninger til ungdomsanstalter, fengselsvesen og forbedringshjem. Wang anså at samfunnet måtte satse på ulike former for familieopplæring. Han hadde observert en lovende opplæring ved Vassar College i New York. Slike tiltak kunne forhindre at barna ble gjort: ”hjemløse, rotløse og motløse”⁴¹² Wang så familieopplæringen som en form for framtidforskning. Flere burde ha dette i tankene når de diskuterte hjemmenes manglende oppfølging av barn. Gjennom dårlig oppdragelse forsømte hjemmene sitt ansvar for samfunnet: ”(...) ansvar for barna, for samfunnet og for framtida!”⁴¹³ Skolefolks italesetting av barns mentale helse viser at de ønsket forebyggende arbeid i skolen, før skader på barnesinnet hadde befestet seg. På denne måten åpnet faggruppen for en forming av hjemmene.

Pedagogikk og psykologi

I 1950 skrev *Norsk Skuleblad* om arbeidet ved et skolepsykologisk kontor i Oslo. Tidsskriftet fremhevet man ikke lenger kunne hevde at skolepsykologer var et nymotens påfunn som skapte problemer og kompliserte skolearbeidet.⁴¹⁴ I en fellesuttalelse i fra *Norsk Pedagogikk* og *Norsk Psykologiforening* i 1956, ble behovet for psykologassistanse understreket: ”Det er pekt på det sterke behov for råd og hjelp når det gjelder barns følelsesliv og atferd både i og utenfor skolen (...).”⁴¹⁵ Interessen og behovet var økende.⁴¹⁶ Det var blant annet ekspertenes fokus på barnets tilpassningsprosess i skolen som aktualiserte de mentale problemstillingene. Fokuset på skolens og hjemmenes ansvar for elevenes mentale helse fremkom i beskrivelsen av hvordan barnets tilpassning i skolen, hang sammen med forutsetninger hos barnet, skolen og hjemmets ivaretagelse av det.⁴¹⁷ Behandlingen av elevene kunne skje gjennom råd til lærere og foreldre, uttalelser om skolemodenhet, råd om overføring til hjelpeklasse og lignende. Tilgangen til psykologtjeneste var avgjørende, da psykologen kunne kartlegge problemene: ”(...) undersøkelser av evneutrustningen, spesielle fagvasker (f.eks. lese- og skrivevansker), skolemodenhet, språkutvikling, hånddominans, følelsesmessige reaksjoner, atferdsvansker og nervøse symptomer, samt ytterligere

⁴¹² C. E. Wang 1957: 642 ”Praktisk foreldreoppdragelse.” I *Norsk Skuleblad* nr. 25. Oslo 22. juni 21.årg.

⁴¹³ Ibid:1957: 643.

⁴¹⁴ ”Virksomheten ved Skolepsykologisk kontor i Oslo i skoleåret 1949-50.” 1950: 965. I *Norsk Skuleblad* nr. 46. 18. nov. Oslo 14. årg.

⁴¹⁵ For Norsk Pedagogikk, formann S. Rach 1956: 201 ”Utbygging av skolepsykologisk kontor. En fellesuttalelse fra Norsk pedagogikk og Norsk psykologiforening.” I *Norsk Skuleblad* nr. 9. Oslo 3. mars 20. årg.

⁴¹⁶ Ibid:1956: 201.

⁴¹⁷ Ibid:1956: 202.

undersøkelser av hjemmemiljø og skolesituasjon.”⁴¹⁸ De varierende arbeidsoppgavene gjorde det ønskelig med et tverrfaglig team, der ulike spesialister jobbet sammen om oppgavene. Herunder pekte man på spesialister i pedagogikk, psykologi, klinisk psykologi, sosialarbeidere og psykiatere.⁴¹⁹

Psykologien var sentral i den pedagogiske debatten. Magister S. Steensaasen fremhevet hvordan skolerådgivning var et sentralt ”sosialpedagogisk” tiltak, hvis arbeid måtte integreres i skolens virke: ”På dette området har det i det siste skjedd den gledelige utvikling at stadig flere kommuner er gått inn for å få opprettet skolepsykologiske kontorer.”⁴²⁰ Hovedsiktemålet var å bidra til at hver enkelt elev kunne finne seg best mulig til rette i skolen: ”(...) oppnå maksimal utfoldelse og få en harmonisk personlighetsutvikling.”⁴²¹ I skolefolks ordskifte fremkommer det at man ønsket å tilby hjelp til de skolebarna som trengte det. C. E. Wang uttalte at sinnets pleie var lærerens mest sentrale oppgave. Han mente mentalhygienien hørte hjemme i skolen, for både elev og lærer: ”Oppdragelsesmessig sett vil følgelig det mentalhygieniske siktepunktet medvirke til en fullstendig emosjonell vårrengjøring. Ikke minst må det være viktig for klasselæreren og sørge for sin egen mentale helse.”⁴²² Wang var redd noen læreres uheldig virkning på elevene: ”Man må selvfølgelig innrømme at det slett ikke er uvesentlig hvorledes personligheten til lærerne og deres handlinger influerer på barnas psykiske helse. (...) Særlig overfor barn med emosjonelt tilbakestående modningsgrad vil læreren meget lett komme til å skape mentalhygieniske vanskeligheter.”⁴²³ I fokuset på lærerens mentalhygiene ble det rettet forslag om evaluering, på et ”psykologisk-vitenskapelig vis”, ved opptak av elever til lærerskolene. En ønsket metoder for å skille ut søkere med karakteregenskaper som ikke passet for læreryrket. I april 1949 oppnevnte *Kirke- og undervisningsdepartementet* en komité som skulle gi en redegjørelse om psykologisk-vitenskapelige metoder. Da innstillingen forelå i 1950, rådet en til utarbeiding av velfungerende psykologiske hjelpemidler, metoder som var faglig forsvarlige, og som kunne revideres dersom ny og viktig forskning kom til.⁴²⁴

Skolefolks ordskifte belyser at det var debatt om hvilke kvalifikasjoner skolepsykologene skulle ha. I 1956 skrev *Norsk Skuleblad*: ”Fra skolehold er det blitt hevdet

⁴¹⁸ Ibid:1956: 202.

⁴¹⁹ Ibid:1956: 201f.

⁴²⁰ Magister S. Steensaasen 1957: 803 ”Pedagogiske-psykologiske rådgiing i skolen.” I *Norsk Skuleblad* nr. 34. 24. aug. 21. årg.

⁴²¹ Ibid:1957: 803.

⁴²² C. E. Wang 1956: 674 ”Lærerens mentalhygieniske rolle.” I *Norsk Skuleblad* nr. 28. Oslo 14. juli 20. årg.

⁴²³ Ibid:1956: 673.

⁴²⁴ ”Psykologisk-vitenskapelige metoder til hjelp ved opptaking av elever ved lærerskolene.” 1950: 806ff. I *Norsk Skuleblad* nr. 39. Oslo 30. sept. 14. årg.

at spesialutdanninga må bygge på lærereksamen og helst noen praksis i skolen.”⁴²⁵ Dersom psykologen ikke hadde slike kvalifikasjoner, ville lett de råd og forholdsregler som ble gitt bli ”livsfjerne” og upraktiske. Det var viktig at psykologen kjente forholdene innenfra slik at man kunne få i stand formålstjenlige tiltak: ”Det er i dag et enormt behov for skolepsykologer i norsk skole. I praktisk talt alle skoler kan en regne med å finne barn som skaper problemer for læreren. De faller utenfor den normale rammen for barns reaksjoner og framferd.”⁴²⁶

Formannen i *Norsk Pedagogikk*lag P. Rand, uttalte at det var nødvendig med et intimt samarbeid med lærerne i dette arbeidet. Det måtte være et ufravikelig krav at psykologene hadde forhåndskunnskap til skolens arbeids- og samlivsformer, og ikke minst de vansker lærerne stod overfor.⁴²⁷ Flere lærere var av den mening at en universitetseksamen i psykologi ikke var tilstrekkelig for å jobbe som skolepsykolog. Til dette hadde eksamenen et for mangelfullt pensum. Svar på en rekke innlegg rundt kvalifikasjonsspørsmålet, ga formannen i *Norsk psykologiforening*, dr. philos Ø. Skard. Med bakgrunn i skolearbeidets flerfoldighet var ikke psykologutdannelsen i seg selv nok. I utgangspunktet kunne en person umulig være kvalifisert på alle områder, derfor var det plass og behov for folk med forskjellig utdanning. Slik var det ikke grunnlag for å spre tvil om lovligheten eller kompetansen bak psykologtittelen, slik det hadde blitt gjort: ”(...) må de i all anstendighetens navn slutte å spre tvil om lovligheten av denne tittelen (...).”⁴²⁸

Psykologiens innvirkning på pedagogikken og samfunnsutviklingen som helhet, satte barnesinnet i fokus på en ny måte. I ordskiftet fremholdt skolefolk behovet for forebygging og behandling av barns mentale problemer. Skolefolks problematisering av de mindre velfungerende hjem, fremhevet hvordan feil oppdragelse kunne gjøre ubotelig skade på sinnet, og det var vanskelig å endre på mønstre som allerede hadde befestet seg. Dette fokuset på barnas mentale helse var noe nytt i skolen. Tidligere handlet det kun om utskilling fra normalskolen.⁴²⁹ Ordskiftet åpnet dermed opp for en ny profesjon i skoleverket.

Testing av evner

Pedagogikken som fag var i perioden sterkt påvirket av psykologien, særlig testpsykologien. Åsmund Arup Seip skriver hvordan ulike tester ble brukt for å klassifisere skolebarna.

⁴²⁵ ”Skolepsykologene.” 1956: 171. I *Norsk Skuleblad* nr. 8. Oslo 25. febr. 20. årg.

⁴²⁶ Ibid:1956: 171.

⁴²⁷ For styret i Norsk Pedagogikklag, Formann P. Rand 1953: 72 ”Skolepsykologens kvalifikasjoner.” I *Norsk Skuleblad* nr. 5. Oslo 31. jan. 17. årg.

⁴²⁸ Dr. philos Ø. Skard, formann i Norsk psykologiforening 1953: 714 ”Skolepsykologenes kvalifikasjoner en gang til.” I *Norsk Skuleblad* nr. 36. Oslo 5. sept. 17. årg.

⁴²⁹ A. Andresen og K. T. Elvbakken 2003:76f.

Pedagogisk forskningsinstitutt ble trukket med i forsøkene med 9-årig skole.⁴³⁰ Den empiriske testpsykologien ble utviklet og raffinert. Den fikk stor betydning i pedagogiske miljøer og vant allmenn aksept. Den utbedte troen på psykologisk testing fikk betydning for lektorenes syn på skolen, og deres syn på seg selv som yrkesgruppe. Testpsykologien virket inn i synet på elevene, den ledet mot å se evner og anlegg som noe naturgitt. Dermed handlet det kun om ved hvilken alder de forskjellige anlegg modnet, kom til uttrykk, og slik ble målbare. Synet på testpsykologien som redskap for å avdekke, definere og måle barns evner, fikk betydning for synet på differensiering i skolen. Der noen skolefolk så håp om rettferdig fordeling av utdanning gjennom testingen, så andre testingen og linjedelingen den ville avstedkomme som udemokratisk. Man fryktet at testresultat fra første klasse skulle følge elevene til skoleslutt.⁴³¹

Gjennom hele 50-tallet så man for seg en ungdomsskole delt i to linjer. Lektorene fikk troen på at de skulle bli den dominerende faggruppen i realskolen dersom den fikk bestå som en utvalgsskole for de flinke. Det hele foregikk med debatten om intelligens var medfødt eller påvirkelig av miljøet, som bakteppe. Å. A. Seip trekker frem Nic Waal blant de psykologer som fikk størst betydning for pedagogikken i skolen.⁴³² Waal mente intelligens var en langsom prosess. Waals bok om barneoppdragelse fra 1948 ble skrevet med bakgrunn i arbeid med vanskelige barn. Waals erfaring var at mange tilsynelatende uløselige problemer hang sammen med barnas situasjon i hjemmene. Hun nevnte blant annet ”forkjælingens problem”, der foreldrene ga barnet gal kjærlighet: ”(...) blant de vanskelige barna har vi et stort antall som har fått en streng oppdragelse (...) Få foreldre setter imidlertid vanskene i sammenheng med oppdragelsen.”⁴³³

Samordningsnemnda kom med en tilråding for hjelpeskoler og hjelpeklasser i 1950, og en kommentar til denne ble trykket i *Norsk Skuleblad*. Her fremhevet en at Norge hadde kommet tidlig i gang med dette arbeidet, før flere av nabolandene: ”Men framgangen har vore liten dei siste 20-30 år, og storparten av byane har ikkje hjelpeklasseopplæring.”⁴³⁴ Skolene var ulikt ordnet på ulike steder, og de fleste byene manglet opplæringsplaner for hjelpeklassene, dette medførte tilfeldigheter i undervisningen. Forskjellige eller manglende regler for uttak av elever skapte også problem.⁴³⁵ Disse elevene behøvde flere timer i praktiske fag, timeplanene i hjelpeklassene var for lik normalskolen: ”(...) sløyd, handarbeid

⁴³⁰ Niårig folkeskole ble innført i Norge i 1959. I Å. A. Seip 1990: 162. *Lektorene. Profesjon, organisasjon og politikk 1890-1980*. FAFO-rapport 108, Oslo.

⁴³¹ Ibid:1990: 172ff.

⁴³² Ibid:1990: 172ff.

⁴³³ N. Waal 1948: 155 *Vi og smårollingene våre. I det første året*. Tiden Norsk Forlag, Oslo.

⁴³⁴ ”Tilråding VII fra Samordningsnemnda. Hjelpeskolar og hjelpeklassar for folkeskolen.” 1950:136. *Norsk Skuleblad* nr. 7. Oslo 18. febr. 14.årg.

⁴³⁵ Ibid:1950: 137.

og husstell. Det er i dei praktiske faga at desse elevane ofte kan kjenna seg likeverdige med folkeskoleelevane, og det er med praktisk arbeid dei skal greia seg i livet (...) dei praktiske faga må vera ein lekk i ålmenndaninga, og ein må ikkje ta sikte på yrkesopplæring før etter 15-årsalderen.”⁴³⁶ På grunn av de manglende kjørereglene, ble elever ofte feilplassert i hjelpeklasser. ”Psykopater eller miljøskadde born”, ”sinker og åndsveike”, og ”bråkmakere”, ingen av disse skulle være i hjelpeklasser, men ble sendt fordi lærerne ønsket å bli kvitt dem. Resultatet ble en skole som ikke passet for noen av gruppene.⁴³⁷ Det var strid om hvilke utvelgingskriterier som skulle brukes ved hjelpe- og særklasser. K. Mønnestad kom med bemerkninger til samordningsnemndas tilråding. Han ønsket ikke utvelgelse etter absolutte IQ-grenser, det var et pedagogisk spørsmål om barna skulle til hjelpeklasse: ”(...) og det er barnets klasseforstander som best kan avgjøre om det passer der.”⁴³⁸ Dette faller sammen med at A. Andresen og K. T. Elvbakkens fremheving av at systemet for særskoler, for sinker, skolehjem og tvangsskoler i etterkrigstiden var i ferd med å bli omorganisert. Dette hadde å gjøre med at barns mentale helse hadde kommet på dagsorden på en helt annen måte enn før.⁴³⁹

Skolefolk fremholdt at de ønsket kartlegging av barnas mentale helse gjennom en skolepsykologtjeneste. Men de fremholdt viktigheten av at psykologene var gjort kjent med skolens organisasjon.

⁴³⁶ Ibid:1950: 137.

⁴³⁷ ”Tilråding VII fra Samordningsnemnda (forts.)” 1950: 160. I *Norsk Skuleblad* nr. 8. Oslo 25. febr. 14.årg.

⁴³⁸ K. Mønnestad 150:166 ”Noen merknader om Tilråding VII om hjelpskoler og hjelpeklasser for folkeskolen fra Samordningsnemnda for skoleverket.” I *Norsk Skuleblad* nr. 8. Oslo 25. febr. 14. årg.

⁴³⁹ A. Andresen og K. T. Elvbakken 2003: 76f.

Oppsummering

Krigen preget undervisningsforholdene, og satte sine spor i skolebarnsgruppen. De nye pedagogiske føringene så ikke lenger barna som en gruppe, men ønsket å tilrettelegge undervisningen mer mot elevene som enkeltindivid, noe som fordret kartlegging av evner. Som følge av den vellykkede tuberkulosekampen ble barnas kropp friskere. Med innføringen av hygieniske krav i klasserommene, kunne skolefolk løfte blikket fra skitne gulv til å fokusere på den helhetlige karakterdannelsen. På denne måten fremstod skolefolks italesetting av hygienen, som konsentrert rundt elevenes oppdragelse og mentale helse. Slik åpnet kontrollen med de smittsomme sykdommene på 1950-tallet, og de psykologiske føringene for barndom, for et utvidet helsebegrep. I skolefolks ordskifte skjedd det et perspektivskifte i italesettingen av barnas mentale helse. Tidligere handlet dette kun om utskilling, nå ønsket man forebyggende og behandlende tiltak i skolen. Skolefolks ordskifte åpnet for skolepsykologer, som en del av elevenes helsetjeneste.

5. MEDISINERES SYN PÅ HELSEPROBLEMER OG LØSNINGER I SKOLEBARNSGRUPPEN 1940-1957

Under og etter krigen var det et særlig sterkt fokus i *Nordisk Hygienisk Tidsskrift* på helseforringelsen krigen hadde skapt i skolebarnsgruppen. Laurits Stoltenberg, Oslos nye skolelegesjef, betegnet bildet som grått, og fremholdt i 1943 en frykt for at den negative tendensen ville fortsette. Det var også fryktet at krigen hadde skapt et økt antall ”sinnslidende.”

Samtidig med at man på 1950-tallet fikk kontroll med de smittsomme sykdommene, speilet medisineres ordskifte et ønske om utvikling av et kontrollapparat for elevenes mentale hygiene. Med det endrede sykdomspanoramaet mot slutten av perioden, kom et behov for endringer i selve utførelsen av legeeksaminasjonen. Endrede problemer gjorde krav på nye løsninger. Der noen ønsket en videreutvikling av den ”Schiøtzke undersøkelsesmetodikken”, ønsket andre både endring og rasjonalisering av det bestående arbeidet. I forarbeidet til loven av 1957, ble det lagt føringer for et utvidet samarbeid mellom lege og lærer.

Dette kapitlet løfter frem medisineres syn på skolebarnas helse og tiltakene faggruppen fremhevet for rom, kropp, og sinn. På hvilke områder skilte etterkrigstidens ordskifte seg fra mellomkrigstidens, og hvordan innvirket okkupasjonen på profesjonens italesetting av skolebarnas helse?

I hvilken grad var skolefolk og medisinerere på linje i ønsket om reform av det bestående skolehelsetilbudet, og hvordan kom det mentalhygieniske fokuset til uttrykk i ordskiftet?

5. 1 Rommet

Både under og etter krigen bodde mange fortsatt i usunne boliger. Den dårlige bolighygiene hadde negativ innvirkning på helsen, og øket faren for smittsom sykdom. Som tidligere nevnt var de fleste skolebygninger okkupert under krigsårene, og dermed tok man i bruk andre og mindre egnede bygninger. De dårlige arbeidsforholdene fortsatte flere steder også etter krigen, ettersom skolebygningene ble satt i stand og bygget opp i ulikt tempo rundt om i landet. Forholdene medførte at skoledagen flere steder ble en helsemessig belastning for barna. Medisinere problematiserte at skolebadene ikke kunne benyttes, særlig med tanke på at krigen hadde medført en sterk oppblomstring i urenslighetssykdommer.

Usunne boligforhold

Boligbyggingen stoppet opp under krigen på grunn av mangel på materiale. I tillegg rekvirerte tyskerne mange privathus og institusjonsbygninger. Folk ble gjerne stuert sammen med andre i overfylte bolighus, dette var sykdomsfremkallende.⁴⁴⁰ Sjef i Bergens helseråd, Einar Øxnevad fremhevet dette: ”Av de 493 tuberkuløse som i 1949 innførtes i helserådets tuberkuloseregistre bodde 418 i 1-3 værelses leiligheter. Av de 34 tilfeller der det forekom flere syke i en familie, bodde det overveiende antall, nemlig 28, i 1- og 2 – værelsesleiligheter.”⁴⁴¹ Øxnevad henviste til Axel Strøms statistikk for å underbygge sammenhengen mellom sykdom og bolig. Sammenhengen kommer også til uttrykk i I. Bloms beskrivelse av at de dårlige boligforholdene i Bergen, også etter 1945, gjorde folk mer utsatt for tuberkulose.⁴⁴² Øxnevad var altså ikke i tvil om at boligforholdene påvirket helsen: ”Det er rommeligheten, orden og renslighet mer enn noe annet som gjør en bolig trivelig og sund.”⁴⁴³ Uttalelser om at boligen ikke virket inn på helsen, tok utgangspunkt i robuste overskuddsmennesker som utstod selv sterkt usunne forhold: ”Det er gjennomsnittsmenneskene, og enda mer de mindre sterke, de svake og de syke som det er vår oppgave å ta vare på, som skal beskyttes, veiledes og hjelpes til å bevare og bedre sin helse, eventuelt til å blir friske og arbeidsføre.”⁴⁴⁴ Øxnevad anså at en fullgod folkehelse kun var oppnåelig dersom en gjorde en innsats for å heve boligstandarden. Han kom med eksempler:

⁴⁴⁰ A. Schjøtz 2003: 296f.

⁴⁴¹ Sjef i Bergens helseråd, statsfysikus E. Øxnevad 1950: 304 ”Bolig og helse”. I *Nordisk Hygienisk Tidsskrift*, 1950.

⁴⁴² I. Blom 2003: 187ff.

⁴⁴³ Sjef i Bergens helseråd, statsfysikus E. Øxnevad 1950: 309 ”Bolig og helse”. I *Nordisk Hygienisk Tidsskrift*, 1950.

⁴⁴⁴ Ibid:1950: 299.

”En annen fortalte meg, at etter at han og hans familie var flyttet fra en fuktig leilighet i tåkesjøen ved Haukelandsmyren – var deres, og særlig deres 4 år gamle barns sunnhetstilstand blitt en helt annen. Forkjølelse og bronkitt var de fri for. Deres økonomi og levevis var den samme.”⁴⁴⁵ Skolebarn bar preg av dårlige hjemmeforhold: ”En mørk, kald, og fuktig leilighet vil skade selv temmelig robuste mennesker (...). Særlig under trange boligforhold har smitte – fysisk og psykisk – lett for å spre seg.”⁴⁴⁶ Øxnevad understreket at man måtte holde boligen ren, ikke tørke klessvasken inne, eller ”sette stuen på stas”; samtidig som man overbefolket soverommene – feilbruk forringet bolighygiene. Helserrådet i Bergen uttrykte bekymring for de tuberkuløses boligforhold til langt opp i 1950-årene, men da delte ikke lenger de tuberkuløse seng med andre i husstanden.⁴⁴⁷

For å få et best mulig hygienisk inn klima ble nye renholdsmetoder testet. Støvsugeren var blant de nye tekniske hjelpemidler som skulle sørge for at husmoren kunne gjøre arbeidet effektivt og ordentlig. Legen Robert Schleimann gjennomførte en stueluftsanalyse i 1955, han undersøkte hva slags bakterier som fantes i de private hjem. Legen beskrev bakterieinnholdet i luften etter rengjøring av boligen, med henholdsvis ny og gammel metode: ”Undersøkelsen bekrefter støvsugerens betydning i bestræbelserne for at forbedre lufthygiene.”⁴⁴⁸ Legen fant at støvsugeren reduserte antall bakterier i luften mellom 72 og 83 prosent. Dette kan vi se i sammenheng med A. Schiøtz beskrivelse av at det på 1950-tallet ble husmorens ansvar å holde stand mot urenlige forhold. Både i offentlig og privat regi ble det nedlagt et betydelig arbeid for å opplyse og oppmuntre, samt disiplinere husmødre, hjemmene ble utsatt for massiv propaganda.⁴⁴⁹ Slette hygieniske forhold i boliger og skoler ble problematisert ut i fra et sykdomsperspektiv. Tuberkulosen skulle enda en tid forbli skolebarnas svøpe.

Nordisk samarbeid, skolebygninger, undervisning og belysning

De nordiske hygienediskusjonene ble forsøkt opprettholdt på tross av krigen. I 1940 kunne ikke representantene fra de øvrige nordiske land stille ved det 21. årsmøtet i Stockholm.⁴⁵⁰ Men redaktøren i *Nordisk Hygienisk Tidsskrift*, medicinalråd Rolf Bergman, uttrykte i januar 1945, at redaksjonen hadde lyktes i å opprettholde kontakten med både danske og norske

⁴⁴⁵ Ibid:1950: 300.

⁴⁴⁶ Ibid:1950: 302.

⁴⁴⁷ I. Blom 2003: 187ff.

⁴⁴⁸ Lege R. Schleimann, København 1955: 43f. ”Stueluftsanalyse i private hjem.” I *Nordisk Hygienisk Tidsskrift* 1955.

⁴⁴⁹ A. Schiøtz 2003: 410ff.

⁴⁵⁰ Föreningssekretär C. A. Yllner 1941: 11 ”Förhandlignarna vid 21:sta årsmötet med Föreningen för allmän hälsovård 24. november 1940 i Stockholm.” I *Nordisk Hygienisk Tidsskrift*, bind XXII.

hygienikere. Som eksempel nevnte Bergman at professor A. Strøm, på tross av okkupasjonen, var med i tidsskriftsredaksjonen. Bergman så på denne kontakten som et klart uttrykk for det gode skandinaviske samholdet.⁴⁵¹

Ved *Nordisk Hygienisk landsmøte* i 1943 holdt skolelegesjef, Laurits Stoltenberg et foredrag om krigens effekter på skolebarn og skolegang. Han fremhevet hvordan beslagleggingen av skolen vanskeliggjorde skolegangen, undervisningen foregikk flere steder i uegnede lokaler. Man hadde måttet skyve til side vanlige hygieniske krav, og resultatet ble at elevene ofte satt trangt og dårlig. Utilstrekkelig belysning og uheldig inneklimate skapte dårlige arbeidsforhold: ”Garderober til yttertøy mangler på de fleste steder, og de sanitære anlegg er utilfredsstillende. Barna sitter på benker eller stoler beregnet til voksne mennesker, og arbeidsbordene er altfor høye. Oppvarmingen er dårlig, og spesielt er det kaldt langs gulvet i mange lokaler.”⁴⁵² Dette belyses av L. K. B. Tønnesen, som skriver at skolene ved strenge kuldeperioder, måtte stenge under okkupasjonen – elevene fikk såkalt *brennelsferie*.⁴⁵³ Underskuddet på lokaler gjorde at det flere steder var opp til tre skift av elever per dag: ”Skolegangen tar uforholdsmessig på, og den skaper gunstige betingelser for smitteoverføring.”⁴⁵⁴ Stoltenberg beskrev hvordan skolefraværet økte under krigen, skolelegesjefen så en sammenheng mellom graden av fravær og familienes ressurser. Forsømmelsesprosenten var lavest i skolene som rekrutterte fra ubemidlede hjem, disse barna hadde nok ikke råd til å miste skolefrokosten, til tross for at den utover i krigsperioden ikke holdt samme standard som den egentlige Oslofrokosten: ”Det eneste vi har gitt barna har vært tran og kålrot for å sikre vitamintilførsel (...).”⁴⁵⁵

O. Arner og C. A. Yllners dagslysundersøkelse viste at lysforholdene i de fleste skoler var dårlige. En undersøkelse fra *Statens Institut För Folkhälsan* i 1941, tok for seg lysforholdene i den svenske skolen. Man ikke hadde forstått viktigheten av god dagsbelysning, i følge Arner og Yllner. De fant at enkle og viktige gjøremål ble forsømt, samtidig som de fleste forhold kunne forbedres uten større kostnader. Herunder eksempler som å hugge ned trær som skygget for solen, og male klasserommene i lyse farger. Undersøkelsen viste at belysningsproblemet i større grad enn tidligere måtte settes på

⁴⁵¹ Redaktør, medicinalråd R. Bergman, jan. 1945, Stockholm. I *Nordisk Hygienisk Tidsskrift*, bind XXVI.

⁴⁵² Skolelegesjef i Oslo dr. med. L. Stoltenberg 1944: 171 ”Krigsårenes innflytelse på skolebarnas helse og fysiske utvikling i Oslo.” Foredrag ved Norsk Hygienisk Forenings landsmøte 20. nov 1943. I *Nordisk Hygienisk Tidsskrift*, bind XXV.

⁴⁵³ L. K. B. Tønnessen 2004: 60f.

⁴⁵⁴ Skolelegesjef i Oslo dr. med. L. Stoltenberg 1944: 171 ”Krigsårenes innflytelse på skolebarnas helse og fysiske utvikling i Oslo.” Foredrag ved Norsk Hygienisk Forenings landsmøte 20. nov 1943. I *Nordisk Hygienisk Tidsskrift*, bind XXV.

⁴⁵⁵ Ibid:1944: 171.

dagsorden ved hygieniske inspeksjoner. Kontrollene ble feil dersom en brukte en lys og solrik dag som indikator arbeidslyset: "(...) och det är viktt att denna belysning är riktig anbragt, är tillräcklig och att den verkligen tändes när det behöves, även om arbetsplatserna närmast fönstern ha tillräcklig dagsbelysning."⁴⁵⁶ Arner og Yllners undersøkelse av belysningsforholdene i resten av Sverige viste at dette trengte oppfølging. Både skolemyndigheter og hygienikere måtte sette fokus på problemstillingen: "Av første provinsialläkarnas årsberättelser framgår, att även i övriga delar av riket allvaliga brister råda på i frågavarande område."⁴⁵⁷ Det er rimelig å tro at belysningen i de norske klasserommene også var mangelfull flere steder i denne perioden.

5. 2 Kroppen

Selv om skolebarnas tenner nesten var feilfrie og de overvektige ble tynnere, fortalte alle andre indikatorer at befolkningens helse gikk i negativ retning som følge av krigen. Barsedødeligheten og den generelle dødeligheten økte, det samme gjorde epidemier, infeksjonssykdommer og psykiske lidelser.⁴⁵⁸ Man hadde ikke klart å opprettholde 1930-årenes positive helseutvikling. Barnekroppene fremstod med mindre motstandskraft etter krigen, elevene var underernærte, difterien hadde fått et oppsving, og lusa var igjen på offensiven. Det var altså ikke uten grunn Stoltenberg fryktet langvarige negative innvirkninger på barnehelsen. Men på 1950-tallet endret bildet seg.

Hvordan møtte helsetjenesten problemene skapt av krigen, og hvilke nye utfordringer stod man ovenfor i helsefeltet på 1950-tallet? På hvilken måte kom behovet for nytt helselovverk til uttrykk i medisineres ordskifte?

Færre fysiske overskuddstyper, ernæring og skolemåltid

Ernæringen fikk ny aktualitet på grunn av krigen. Det ble tidlig innført rasjonerings, og på grunn av forsyningsmangel måtte folk legge om kostholdet.⁴⁵⁹ L. Stoltenberg uttrykte seg slik ved *Norsk Hygienisk Forenings landsmøte* i 1943: "Selv om det er relativt få barn som en vil gi karakteristikken dårlig og slet almen tilstand, er det ikke tvil om at helhetsbildet er blitt grått. Barna er blitt blekere, slappere, med mindre underhudsfett og dårligere muskulatur enn

⁴⁵⁶ O. Arner og C. A. Yllner 1941: 161 "Om dagsbelysning i folkskolor på Sveriges landsbygd." Fra Statens institut för folkhälsan. I *Nordisk Hygienisk Tidskrift*, bind XXII.

⁴⁵⁷ Ibid:1941: 162.

⁴⁵⁸ A. Schjøtz 2003: 273ff.

⁴⁵⁹ Ibid:2003: 296f.

før krigen. Det er færre fysiske overskuddstyper, flere undermåls og kvaliteten i sin helhet er tydelig nedsatt.”⁴⁶⁰ Høyde og vektmaalinger fra Osloskolene hadde vist en positiv utvikling fra 1920 til 1940. Gjennomsnittshøyden for en sjuåring i 1940 tilsvarte nesten et åtte og et halvt år gammelt barn fra 1920. Tallene fra 1943 viste ikke den samme positive tendensen. Størst var forskjellen i lengdevekst hos jenter i 12-årsalderen og gutter i 13-årsalderen: ”Alt i alt må en si at det ikke alene er inntrått en stans i den tidligere stadig økende lengde vekst, men der er også antydninger til et tilbakeslag.”⁴⁶¹ Gjennomsnittsvekten fulgte det samme mønsteret.

Forstyrrelsene som hadde inntråd i ernæringen og den alminnelige hygienen gjorde at Stoltenberg så pessimistisk på fremtiden. Han fryktet at forringelsen av helsetilstanden ville fortsette på samme negative vis, bare i et raskere tempo: ”Det er med stigende spenning og engstelse man følger krigsårenes innflytelse på ungdommens helse og fysiske utvikling. Livsvilkårene blir jo stadig dårligere, og levestandarden i dag sammenlignet med før krigstidens er så redusert at en vanskelig kan tenke seg at det kan bli uten følger for den oppvoksende slekt.”⁴⁶² Den utlistrekkelige kosten utgjorde et faremoment for barn og unges helse. Statsfysikus Diesen omtalte ernæringssituasjonen på det samme landsmøtet slik: ”Det vil være vanskelig å dekke skolebarns og voksnes kaloribehov idet tilførsel av fet og kullhydrater svikter.”⁴⁶³ Det hadde ikke vært mulig å opprettholde oslofrokostens opprinnelige ernæringsverdi, men man hadde klart å holde i gang årskoloniene og sommerkoloniene. Oppholdene gav imidlertid ikke den samme kiloøkningen som før krigen. ”Svenskekirken” ga et håndslag til de norske barna, og delte daglig ut matporsjoner til barn og ungdommer under atten år i Oslo. Gaver fra Sverige og Danmark gjorde at en kunne servere suppe til skolebarna i hovedstaden.⁴⁶⁴

Etter Stoltenbergs foredrag på landsmøtet ble det et ordskifte mellom de fremmøtte, og Øxnevad beskrev bergensforholdene med utgangspunkt i skolelegesjef Westergårds fremstilling: ”(...) mitt hovedinntrykk er, at våre skolebarn også i år har greiet den store nedgang på så å si alle områder, så väl hva ernæringen angår som alle andre goder de normale tider hadde å by på, rent ut forbausende godt.”⁴⁶⁵ Ernæringssituasjonen hadde også i Bergen blitt verre til tross for ”Svenskemiddager” og landopphold. Disse tiltakene hadde heller ikke ruddet alle barn som behøvde dette, og det stod dårlig til med klær og sko: ”Klærne og ennå

⁴⁶⁰ Skolelegesjef i Oslo dr. med. L. Stoltenberg 1944: 185 ”Krigsårenes innflytelse på skolebarnas helse og fysiske utvikling i Oslo.” Foredrag ved Norsk Hygienisk Forenings landsmøte 20. nov 1943. I *Nordisk Hygienisk Tidsskrift*, bind XXV.

⁴⁶¹ Ibid:1944: 175.

⁴⁶² Ibid:1944: 169.

⁴⁶³ Ibid:1944: 169.

⁴⁶⁴ Ibid:1944: 171.

⁴⁶⁵ ”Ordskite” 1944: 188. I *Nordisk Hygienisk Tidsskrift*, bind XXV.

mer skotøyet er etter hvert blitt mer og mer utslitt og defekt, tross hjemmenes strev med å holde dem i stand.”⁴⁶⁶ I ordskifte deltok også Fylkeslege Sv. Kjølstad fra Buskerud. Kjølstad uttalte seg med bakgrunn i beretninger fra skolelegene i fylket. I byer og industristrøk hadde tallet på undervektige barn øket i et slik omfang – at fylkeslegen mente dette fremstod som en alminnelig regel. Landsbygda for øvrig fremstod, i så måte, som et unntak. På den andre siden hadde det vært nedgang i tallet på nye tuberkulosestilfeller. Fylkeslegen fra Østfold, Harald Bjelke, kunne sammen med Kjølstad melde at det var den ”gamle tuberkulosen” som i større grad en før hadde manifestert seg igjen. Det var diagnosestasjonene som hadde meldt fra om dette.⁴⁶⁷ Skolelegesjef Stoltenberg fremholdt at den eneste gunstige helseeffekt krigen hadde hatt var at tannråten hadde sunket slik at barnas tannhelse var bedre. Dette hadde sammenheng med den begrensede tilgangen til slikkerier.⁴⁶⁸

Sjef for *Det hygieniske institutt* i Oslo, Axel Strøm, mente at erfaringene fra krigen styrket oppfatningen om at kaloriinntaket var avgjørende for helsen. Strøm mente en dansk undersøkelse hadde overvurdert de animalske fettstoffenes betydning, da denne primært hevdet at disse var avgjørende for helsen. Strøm mente det var flere faktorer under krigen som bidro til den nedsatte motstandskraften: ”(...) dårligere kosthold, dårligere boligforhold, dårligere bekledning, uvant tungt arbeid under usunne arbeidsvilkår, sterke psykiske påkjenninger osv.”⁴⁶⁹ Mye tydet på at særlig kostholdet i kombinasjon med de andre variablene var en utløsende faktor. Det var foretatt to kostholdsundersøkelser fra Oslo, den ene av Galtung Hansen, og den andre av Strøm selv. Undersøkelsene hadde stort sett gitt samme resultat. Den minskede kaloritilførsel skyldtes først og fremst svikt i fett-tilførselen. Men lavt inntak av vitaminer og minerlastoffer virket også inn. Her var det store ulikheter mellom husstandene. Men først og fremst var det snakk om underernæring fremfor feilernæring.

Strøm uttalte seg med bakgrunn i de nye kunnskaper man hadde fått om ernæringens innflytelse på kroppens motstandskraft. Slik kunne man forstå ernæringens rolle for kroppens helse. Strøm var enig med Hansen i at kostens samlede egenskaper, både mengde og kvalitet, virket inn på kroppens motstandskraft.⁴⁷⁰ Det samlede kaloriinntaket var altså avgjørende.

⁴⁶⁶ Ibid:1944: 188.

⁴⁶⁷ Ibid:1944: 190.

⁴⁶⁸ Skolelegesjef i Oslo dr. med. L. Stoltenberg 1944: 183 ”Krigsårenes innflytelse på skolebarnas helse og fysiske utvikling i Oslo.” Foredrag ved Norsk Hygienisk forenings landsmøte 20. nov. 1943. I *Nordisk Hygienisk Tidsskrift*, bind XXV.

⁴⁶⁹ Sjef for Universitetets Hygieniske institutt, prof. dr. med. A. Strøm, Oslo 1952: 7 ”Tuberkulosen i Norge under okkupasjonen.” I *Nordisk Hygienisk Tidsskrift* 1952.

⁴⁷⁰ Ibid:1952: 7ff.

Umiddelbart etter frigjøringen steg dette sterkt, til førkrigsverdiene. Dels fordi folk da spiste opp de tilgjengelige kriselagre, samtidig som mattilførselen straks ble bedre.⁴⁷¹

Skolemåltidet nådde toppen av sin utbredelse på 50-tallet, da benyttet halvparten av alle norske skolebarn seg av tilbudet.⁴⁷² A. Andresen og K. T. Elvbakken fremhever at hovedpoenget med det norske skolemåltidet, i første rekke var å gi barna et skikkelig måltid. Og dermed fremstod siviliseringsaspektet som en sideordnet dimensjon av måltidets begrunnelse.⁴⁷³ Slik forsvant måltidet i takt med de underernærte skolebarna. Det offentliges holdning var at utviklingen av etterkrigstidens velferdsstat skulle eliminerte barna som sultet. Det ble i løpet av 1950-årene husmorens oppgave å gi barna korrekte måltid, og lære dem de riktige kostholdsvaner. På landsbasis ble måltidet avvirket i ulik takt i løpet av 1950-årene.⁴⁷⁴

Lus og skabb

Det var viktig at barna lærte seg å være renslige. Skolefolk og medisinerne hadde sterkt fokus på at elevene skulle ha god hygiene. Man ønsket at de skulle etablere vanen med å vaske seg, børste håret og ta på seg rene klær hver morgen. Dette var et tema inntil lusa ble eliminert før krigen. Men lusa kom tilbake under okkupasjonen, og vendte etter dette periodevis tilbake.⁴⁷⁵ Øxnevad fortalte at luseprosenten hadde tiltatt sterkt i Bergen i 1940. Den hadde så gått noe tilbake, bare for å stige høsten 1941. Øxnevad ønsket at legene skulle meldte fra når de kom over nedlusede familier: ”Vi har fått modernisert vår avlusningsanstalt, så jeg vil anbefale legene å melde fra om nedlusede familier, således at de kan komme til behandling.”⁴⁷⁶ Det hendte at frisersalongene meldte fra om lus, men det gjaldt mest på ”spinnesiden”. I Bergen gikk man offensivt tilverks for å bli kvitt luseproblemet: ”Vi har trykt noen tusen veiledninger om avlusning til fordeling i skoler, barnehjem, hoteller, herberger, ruteskip, frisersalonger o.l.”⁴⁷⁷

Legene rapporterte under krigen om de uheldige hygienevirkningene som følge av såperasjoneringen. Mangelen på klær, særlig undertøy, virket også negativ inn.⁴⁷⁸ Stoltenberg

⁴⁷¹ Ibid:1952: 11.

⁴⁷² A. Schjøtz 2003: 419.

⁴⁷³ A. Andresen og K. T. Elvbakken 2006: 55f. ”Food, Morals and Medicine in Norwegian primary Schools 1860-1950s.” I A. Andresen, T. Grønlie og T. Ryymin (red.) *Science, Culture and Politics. European perspectives on medicine, Sickness and Health. Conference proceedings.* Stein Rokkan Centre For Social Studies. UNIFOB AS, Bergen.

⁴⁷⁴ A. Schjøtz 2003: 419.

⁴⁷⁵ A. Andresen og K. T. Elvbakken 2006: 65f.

⁴⁷⁶ Sjef for Bergen helseråd, statsfysikus E. Øxnevad 1943: 257 ”Om sykkelighet og dødelighet spesielt for infeksjonssykdommenes vedkommende i de senere år i Bergen.” Foredrag i Bergen Medisinske Selskap 13. apr. 1943. I *Nordisk Hygienisk Tidsskrift*, bind XXIV.

⁴⁷⁷ Ibid:1943: 257.

⁴⁷⁸ A. Schjøtz 2003: 296f.

fremhevet at mangelen på skotøy gjorde skolebarna til et lett offer for sykdom: ”Vi må regne med at mange av barna går våte eller kolde på bena i hele den klode årstid. Dette nedsetter selvfølgelig motstandsevnen overfor alleslags smittsomme sykdommer (...).”⁴⁷⁹ Stoltenberg pekte på C. Schiøtz’ vellykkete lusekamp i 20-årene. De systematiske undersøkelsene som da ble utført, reduserte plagen. Målingene fra 1920 viste at rundt åtte prosent av skolebarnsgruppen var plaget, i 1937-38 var kun 0,1 prosent av skolebarna lusede. Det energiske avlusningsarbeidet før krigen hadde altså gitt svært gode resultater, men man hadde ikke opprettholdt samme grad av kontroller. Stoltenberg kunne konstaterte at lusa igjen hadde vunnet terreng: ”Da lusene begynte å kjekke seg igjen etter krigen og en måtte regne med muligheten av flekktyfus, innførte vi på ny (...) regelmessig lusekontroll.”⁴⁸⁰ Stoltenberg fremhevet at lusas ”sommeroffensiv” i 1943, ble møtt med en tilsvarende: ”(...) motoffensiv med forsterkede krefter (...).”⁴⁸¹

Skabb hadde vært en meldepliktig sykdom siden 1928. Likevel tiltok problemet fra 1936, da var det 7 121 tilfeller på landsbasis. I 1942 hadde antallet steget til uhyggelige 37 443 tilfeller.⁴⁸² Stoltenberg mente at skabbens utbredelse hang sammen med mangelen på såpe og varmt vann. Masseutbredelsen uttrykte manglende renslighet: ”(...) en indikator på en infektøs smutssykdom.”⁴⁸³ Oppblomstringen av urenslighetssykdommer og krigens merker på barnekroppene gjorde at fokuset på god hygiene fikk en ny giv. Barnas helsetilstand bar preg av krigen, og medisinerne fokuserte på at det måtte gjøres et stort folkehelsearbeid når fredstiden kom. Man skulle bygge opp både skolebygninger og barnekropper.

Badstue, folke- og skolebad

Professor A. Strøm pekte på de siste årenes sterke økning i urenslighetssykdommer, blant annet lus og skabb. Han uttalte i 1944 at når krigen var over måtte et krafttak settes inn for å bekjempe urensligheten. I renslighetsarbeidet var badesaken, som nevnt, instrumentell. Strøm anså at løsningen på renslighetsproblemet og badespørsmålet var todelt; man måtte både satse på å opprette *småbadstuer* etter finsk mønster, samtidig som arbeidet med folke- og skolebad

⁴⁷⁹ Skolelegesjef i Oslo dr. med. L. Stoltenberg 1944: 171 ”Krigsårenes innflytelse på skolebarnas helse og fysiske utvikling i Oslo.” Foredrag ved Norsk Hygienisk Forenings landsmøte 20. nov. 1943. I *Nordisk Hygienisk Tidsskrift*, bind XXV.

⁴⁸⁰ Ibid:1944: 183.

⁴⁸¹ Ibid:1944: 182.

⁴⁸² Sjef for Bergen helseråd, statsfysikus E. Øxnevad 1943: 257 ”Om sykkelighet og dødelighet spesielt for infeksjonssykdommenes vedkommende i de senere år i Bergen.” Foredrag i Bergen Medisinske Selskap 13. apr. 1943. I *Nordisk Hygienisk Tidsskrift*, bind XXIV.

⁴⁸³ Skolelegesjef i Oslo dr. med. L. Stoltenberg 1944: 182 ”Krigsårenes innflytelse på skolebarnas helse og fysiske utvikling i Oslo.” Foredrag ved Norsk Hygienisk Forenings landsmøte 20. nov 1943. I *Nordisk Hygienisk Tidsskrift*, bind XXV.

måtte fortsette.⁴⁸⁴ Strøm mente det viktige badstuearbeidet var forsømt av *Norsk Badeforbund*. I etterkrigstiden var det viktig at forbundet gikk inn for både de små badstuer de store folke- og skolebad: "(...) det må ta på et propagandaarbeid for dem, må yte teknisk veiledning til dem som vil føre opp slike badstuer, og vi må kunne gi bidrag (...) til bygging av dem."⁴⁸⁵ Badstuer ville være enklere for bygdene og sette i stand enn folke- og skolebad, da badstuen ikke ville krevde innlagt vann. Småbadstuer kunne dessuten oppføres på gårder, eller flere gårder kunne gå sammen om en badstue. Ved en slik deling av badet så Strøm for seg konflikter dersom en ikke gjorde avtale om bruken. For de fleste ville nok ønske å nytte badet på lørdagen. En storstilt satsing på småbadstuer ville kunne nå enda større deler av befolkningen, enn tidligere. Strøm ønsket bevilgninger til propaganda i helsetidsskrifter, til hygieneundervisning, og hygieneinformasjon gjennom trygdekassen i forbindelse med urenslighetsproblemet.

I sin artikkel ga Strøm et historisk overblikk over badeforbundets strategi i badesaken. Forbundet hadde valgt å satse på byggingen av folke- og skolebad, med håp om at disse ville skape et senter for badeinteresse: "(...) hvorfra den ville spre seg inn i hjemmene."⁴⁸⁶ *Norsk Folkehjelp* hadde gått inn for å lage bad i leiligheter fremfor folkebad, men professoren mente det ville være bortimot umulig å få utstyrt mange nok leiligheter i overskuelig fremtid. Dermed ville en ikke ha annet enn de offentlige bad å falle tilbake på. Erfaringer fra byene viste at private leilighets- og folkebad ikke utgjorde en motsetning, men fremmet øket bruk av begge deler.⁴⁸⁷ De færreste hadde innlagt vann på denne tiden, og det er hevdet at nordmenn slev så sent som i 1947, gjennomsnittlig badet kun to-tre ganger i året. Først på 1950-tallet kom vannet inn i de private hjem, dette gjorde det lettere å holde kroppen ren og fri for urenslighetssykdommer. Slik kunne de hygieniske påbud lettere følges opp av flere.⁴⁸⁸

Professor Strøms fokus på badstuebadet hadde sammenheng med badets rensende effekt på kroppen: "(...) badstuebadet er et meget virksomt middel mot utøy; i en varm badstue kan en avluse både seg selv og sine klær i løpet av kort tid, noe som finnene har benyttet seg av i høy grad under krigen."⁴⁸⁹ Badet var med andre ord av stor hygienisk verdi, også når det gjaldt den mentale helsen: "(...) det fører med seg et stort velvære hvorved det

⁴⁸⁴ A. Strøm 1944: 81 "Badesak og badstuer." Foredrag fra Landsmøtet i Norsk Hygienisk Forening 8. mai 1943. I *Nordisk Hygienisk Tidsskrift*, bind XXV.

⁴⁸⁵ Ibid:1944: 81.

⁴⁸⁶ Ibid:1944: 78.

⁴⁸⁷ Ibid:1944: 78f.

⁴⁸⁸ A. Schjøtz 2003: 261.

⁴⁸⁹ A. Strøm 1944: 81 "Badesak og badstuer." Foredrag fra Landsmøtet i Norsk Hygienisk Forening 8. mai 1943. I *Nordisk Hygienisk Tidsskrift*, bind XXV.

også mentalhygienisk er av stor verdi.”⁴⁹⁰ På grunn av temperaturvekslingene var badet sterkt herdende for kroppen, det beskyttet mot forkjølelse og revmatiske lidelser. Badstue var videre et effektivt middel mot tretthet i muskulatur, særlig idrettsungdommen hadde i de senere år blitt kjent med dette: ”(...) de har under sine besøk i Finland blitt kjent med den finske badstue som de (...) mener har en del av æren for finnens strålende idrettsprestasjoner, og der med er deres interesse for saken blitt vakt.”⁴⁹¹ Strøm understreket at uvørne badere måtte benytte badstuen med fornuft. I Norge hadde badstuetradisjonen gått i glemmeboken, ettersom småbadstuene hadde forsvunnet fra gårdene på bygda. Nå måtte man starte på nytt, og dersom de badende ikke ble ledet på riktig vei måtte en regne med skader. Strøm nevnte eksempler på feilbruk: ”En annen vanlig feil er at en ikke sørger for å avkjøle seg godt nok til avslutning; en vil da lett komme til å svette etter at en har fått på seg klærne, og Chancen for en forkjølelse er selvsagt tilstede.”⁴⁹²

Stoltenberg kommenterte urenlighetsproblemet ved foredraget i 1943, og fremhevet at mangelen på såpe og varmt vann hadde forringet den personlige hygiene. Skolebadingen ble de fleste steder ikke gjennomført grunnet krigen. Dette ga grobunn for alle slags ”smuttsykdommer”.⁴⁹³ Skolelegesjefen i Bergen, Westergård, uttrykte sin lengsel etter gjenåpningen av skolebadene slik: ”(...) at det til stadighet går nedover kan det ikke være tvil om. Det kan både sees og luktes, og det gir seg også uttrykk i utøysstatistikken.”⁴⁹⁴

Masseundersøkelser, difteri og tuberkulose

Utbruddet av difteriepidemien under krigen demonstrerte behovet for vaksinemiddelet i det nasjonale helsearbeidet. Manglende vaksinstoff og motstand mot vaksiner ble problemer i bekjempelsen av difterien som slo til under okkupasjonen. *Nordisk Hygienisk Tidsskrift* var opptatt av vaksinespørsmålet, blant annet stilte man i tidsskriftet spørsmålet om hvorvidt tuberkuloserammede kunne ta skade av difterivaksiner. Sjef for Bergen helseråd, Øxnevad, uttrykte at det ikke hadde latt seg gjøre å foreta massevaksinasjon av byens befolkning grunnet vaksinemangelen. Øxnevad fremhevet i denne forbindelse hvor mye bedre folkehgienisk arbeid man kunne gjøre dersom det ble satset på forebygging, fremfor å bare redusere epidemienes herjinger: ”I Danmark har en ikke ventet med massevaksinasjon mot

⁴⁹⁰ Ibid:1944: 81.

⁴⁹¹ Ibid:1944: 75.

⁴⁹² Ibid:1944: 78.

⁴⁹³ Skolelegesjef i Oslo dr. med. L. Stoltenberg 1944: 171f. ”Krigsårenes innflytelse på skolebarnas helse og fysiske utvikling i Oslo.” Foredrag ved Norsk Hygienisk forenings landsmøte 20. nov 1943. I *Nordisk Hygienisk Tidsskrift*, bind XXV.

⁴⁹⁴ ”Ordsifte” 1944: 189. I *Nordisk Hygienisk Tidsskrift*, bind XXV.

difteri. Derfor har Kjöbenhavn så å si vært fri for sykdommen.”⁴⁹⁵ Epidemien ble ikke så ille som man fryktet i Bergen, det ble kun påvist 18 tilfeller i 1941: ”Men jeg har den overbevisning at vi kunde sluppet adskillig lettere fra det [hadde vi] fått gått i gang med en omfattende vaksinasjon mot difteri allerede høsten 1941.”⁴⁹⁶

Reidar Th. Mathisen beskrev hvordan Oslo ble hardt rammet. Difterien dukket opp i feriekoloniene sommeren 1941, og barna brakte den med seg hjem. En ny og mottakelig generasjon hadde vokst opp rundt 20 år etter forrige utbrudd. Utover høsten spredte den seg, flest tilfeller opptrådte i skolebarnsgruppen. Sykeligheten avtok for elevene, og Mathisen satte nedgangen i direkte sammenheng med vaksinasjonen av skole og barnehjemsbarn i slutten av 1941.⁴⁹⁷ Diesen fortalte hvordan vaksinemangelen hadde medført at kun viktige grupper av hovedstadens befolkning ble vaksinert, man hadde prioritert skolebarna.⁴⁹⁸ Sunnhetsinspektør Johannes Nissen meldte på sin side om en hundre prosent effektiv vaksinasjon i Trondheim.⁴⁹⁹ Mathisen mente en vanskelig kunne regne ut hvor mye lidelse og bekymring vaksinen hadde spart befolkningen for. Med utgangspunkt i hvor høye sykehusutgiftene kunne ha blitt, var vaksinasjonen, en svært god forretning for Oslo.⁵⁰⁰

Til hinder for vaksinearbeidet var også den folkelige skepsisen. A. L. Seip skriver om hvordan det også blant medisinere ble diskutert hvorvidt man skulle tilføre kroppen gift. Seip belyser hvordan difteriutbruddet innvirket på lovgivning, og vaksinemotstand. Loven om tvungen difterivaksine av 1940, ble først ikke satt iverksatt, men vaksine holdningene endret seg som følge av at difterismitten slo til mot nye barne- og ungdomskull under krigen. Etter difteriutbruddet ble loven tatt i bruk og vaksine ble vanlig.⁵⁰¹

Den samme vaksinemotstand var fremtredende også i tuberkulosekampen. Stadslege Einar Gisholdt berettet i 1950 om hvordan masseundersøkelsen av tuberkulose i Porsgrunn hadde endret flere hjems skepsis til vaksinasjonen. I løpet av to år hadde antallet som nektet å la sine barn vaksinere, avtatt. Helsesøsterens innsats i byen, gjennom samtaler med foreldre og elever, hadde vært avgjørende for denne økningen: ”Av folkeskolens avgangsklasser – 125

⁴⁹⁵ Sjeff for Bergen helseråd, statsfysikus E. Øxnevad 1943: 259 ”Om sykelighet og dødelighet spesielt for infeksjonssykdommenes vedkommende i de senere år i Bergen.” Foredrag i Bergen Medisinske Selskap 13. apr. 1943. I *Nordisk Hygienisk Tidsskrift*, bind XXIV.

⁴⁹⁶ Ibid:1943: 259.

⁴⁹⁷ R. Th. Mathisen, Oslo 1947: 208 ”Difteriepidemien i Oslo 1941-45. Hvordan ville den forløpt uten vaksinasjon?” Fra universitetets Hygieniske institutt. I *Nordisk Hygienisk Tidsskrift*.

⁴⁹⁸ A. Diesen, Oslo 1944: 68 ”Resultater av difterivaksinasjonene i Oslo.” I *Nordisk Hygienisk Tidsskrift*, bind XXV.

⁴⁹⁹ Ibid:1944: 70.

⁵⁰⁰ R. Th. Mathisen, Oslo 1947: 202 ”Difteriepidemien i Oslo 1941-45. Hvordan ville den forløpt uten vaksinasjon?” Fra universitetets Hygieniske institutt. I *Nordisk Hygienisk Tidsskrift*, 1947.

⁵⁰¹ A. L. Seip 1994: 116.

elever er alle vaksinert med unntagelse av 3 elever hvor foreldrene også har hatt spesielle grunner.⁵⁰² I Osloskolene hadde man drevet vaksine av skolebarn fra 1939,⁵⁰³ men selv om sykdommen hadde avtatt, stod viljen mot vaksinen sterkt i befolkningen. Dermed ble dette avgjørende middelet først utnyttet, til det fulle, etter krigen. Dette faller sammen med A. Andresen beskrivelse av den folkelige motstanden som et av hovedproblemene i kampen mot tuberkulosen i etterkrigstiden. Fra 1946 kunne tvangsvaksinering forekomme, men nedgangen i antallet som nektet å la sine barn vaksinere, var et viktig element i bekjempelsen av de smittsomme sykdommene.⁵⁰⁴ Et uttrykk for det samme er I. Bloms beretning av at det først kom fart i vaksinearbeidet med loven om tuberkulinprøving og vaksinasjon mot tuberkulose i 1948.⁵⁰⁵

På denne måten var skjermbildeundersøkelsene lenge viktig i tuberkulosekampen. Lasarettlækaren Haquin Malmros skrev i 1944: "(...) under de seneste åren [har helsearbeidet] passerat en viktig milstolpe, kanskje en vändpunkt i tuberkulosekampen. Vi ha genom skärmbildsapparaturen fått möjlighet att använda röntgen vid massundersökningar."⁵⁰⁶ Gisholdt fremhevet også hvordan slike undersøkelser hadde vært svært nyttige i tuberkulosearbeidet i Porsgrunn. Fotograferingen hadde avdekket smittede slik at disse kunne komme inn under riktig behandlingsregime. Dermed kunne de også reddes fra og bli tuberkuløse pasienter i fremtiden. Stadslegen anså at det lå en utfordring i slikt arbeid, ettersom bildeapparatet var stort og krevde bevilgninger fra stat og kommune. Samtidig satte apparatet høye krav til velviljen blant folk.⁵⁰⁷ A. Schiøtz beskriver hvordan den tyske legen og opphavsmannen til røntgenskjermbildemetodene, professor og SS Obersturmbannführer Hohlfelder, havnet i Bergen under okkupasjonen. Hohlfelder fattet interesse for det norske tuberkulosearbeidet, og tyskerne satte i gang tvungen skjermbildeundersøkelse i 1942. Samtidig realiserte de prosjektet med røntgenbussene. Med dette kom masseundersøkelsene av tuberkulose i gang. Tyskerne var imponert over den norske "maxist-liberalistiske" regjeringens

⁵⁰² Stadslege E. Gisholdt, Porsgrunn 1950: 237 "Resultatet av Skjermbilledfotografering og tuberkulinundersøkelse i en mindre by." I *Nordisk Hygienisk Tidskrift*, 1950.

⁵⁰³ Skolelegesjef i Oslo dr. med. L. Stoltenberg 1944: 183 "Krigsårenes innflytelse på skolebarnas helse og fysiske utvikling i Oslo." Foredrag ved Norsk Hygienisk forenings landsmøte 20. nov 1943. I *Nordisk Hygienisk Tidskrift*, bind XXV.

⁵⁰⁴ A. Andresen 2003: 49 "Helserådet – forebygging i epidemienes tid." I K. T. Elvbakken og G. Riise (red.) *Byen og helsearbeidet*. Fagbokforlaget, Bergen.

⁵⁰⁵ I. Blom 2003: 187ff.

⁵⁰⁶ Lasarettlækare H. Malmros 1944: 36 "Förebyggande tuberkulosvård inom Örebro län." Foredrag ved Föreningens för allmän hälsovård, årsmöte i Örebro 25. sept. 1943. I *Nordisk Hygienisk Tidskrift*, bind XXV.

⁵⁰⁷ Stadslege E. Gisholdt, Porsgrunn 1950: 237 "Resultatet av Skjermbilledfotografering og tuberkulinundersøkelse i en mindre by." I *Nordisk Hygienisk Tidskrift*, 1950.

tuberkulosearbeid.⁵⁰⁸ Øxnevad uttrykte i 1943 at tuberkulosedødeligheten i Bergen var den laveste i byens historie: "(...) det har gått forbausende godt."⁵⁰⁹

Hjemmeulykker

I 1950-årene overtok ulykkene tuberkulosens plass øverst på dødsstatistikken. Kampen mot de smittsomme sykdommene hadde vært helserådernes virkeområde. Men ettersom andre dødsårsaker dominerte i skolebarnsgruppen, ønsket professor H. Natvig at helserådene skulle igangsette forebyggende arbeid, også for det han omtalte som "hjemmeulykker". Ved *Nordisk Hygiene og Stadslegemøte* i 1951 holdt professoren et foredrag om de dominerende ulykkene i barnealderen. Drukningssulykker falt inn under Natvigs forståelse av hjemmeulykker. I 1948 døde det i aldersgruppen 1-14 år; 59 barn av tuberkulose, mens hele 265 barn døde som følge av ulykker. For alle aldersgruppene i barnealderen opp til 14 år, var drukningssulykkene den dominerende dødsårsaken: "En stikkprøvemessig undersøkelse av de nærmere omstendigheter ved 42 av disse drukningssulykker, syntes å vise at drukning i brønner, stamper, tønner, vannpytter og små dammer er hyppigst. Dernest fall utfor kai eller brygge."⁵¹⁰

Det var forskjeller i antallet som druknet blant by- og bygdebarn. Blant skolebarn mellom 10-14 år døde 2 bybarn, mens hele 13 bygdebarn døde som følge av drukning. I USA var kampen mot hjemmeulykker med som en del av det forebyggende helsearbeidet. Natvig mente at man i Norge måtte gjøre det samme. Han tok frem eksempler på hvordan barns liv kunne vært spart dersom land-helserådene hadde ført kontroll med at alle brønner ble forsvarlig tildekket: "(...) jeg har på grunnlag av 1948 materialet beregnet at bare denne ene enkle foranstaltning vil redde ca. 20 barn fra å drukne hvert år."⁵¹¹ By-helserådene kunne gjøre ulykkesforebyggende arbeid ved å kontrollere at nye bestemmelser ble tatt med i boligvedtektene, slik kunne en sette krav til belysning i trappeoppgangene og reparasjon av trapper og terskler.⁵¹² Professor A. Strøm deltok også på stadslegemøtet i 1951. Han holdt et foredrag om helserådernes oppgaver i forbindelse med kontroll av befolkningen, og beskrev hvordan man fortsatt ikke hadde lovregulert flere av helsekontrollene, dette gjaldt både for voksne og skolebarn. Strøm fant det oppsiktsvekkende at man enda ikke hadde fått til en forbedring av lovgivningen og koordinering av helsekontrollene: "(...) og heller ikke for

⁵⁰⁸ A. Schiøtz 2003: 280f.

⁵⁰⁹ Sjeff for Bergen helseråd, statsfysikus E. Øxnevad 1943: 259 "Om sykkelighet og dødelighet spesielt for infeksjonssykdommenes vedkommende i de senere år i Bergen." Foredrag i Bergen Medisinske Selskap 13. apr. 1943. I *Nordisk Hygienisk Tidsskrift*, bind XXIV.

⁵¹⁰ Professor H. Natvig, Oslo 1952: 235 "Helserådernes oppgaver i forbindelse med forebyggelse av ulykker." Foredrag ved Nordisk Hygiene- og Stadslegemøtet i Oslo 1951. I *Nordisk Hygienisk Tidsskrift*, 1952.

⁵¹¹ Ibid:1952: 239.

⁵¹² Ibid:1952: 239.

skolebarnsundersøkelser har vi, i Carl Schiøtz' hjemland, noen lovbestemmelser. De få ordene som står i skolelovene om skoleleger, nevner ikke undersøkelser og helsekontrollen av skolebarna.”⁵¹³

I skolehelsefeltet var det fortsatt store variasjoner på landsbasis. Strøm ønsket lovreguleringer av arbeidsfeltet, samtidig som han ville ha en bedre tilpasset gjennomføring av kontrollene. Slik kunne forskjellene bli utjevnet. Dette handlet både om omfanget, effektiviteten og kvaliteten i arbeidet. Strøm ga et overblikk over årsaker til at kontrollene ble gjennomført og organisert ulikt. Blant annet hadde dette bakgrunn i at den generelle helsekontrollen hadde blitt tatt opp av frivillige organisasjoner og enkeltpersoner. Samtidig hadde ikke lovgivingen fulgt med. Konsekvensen ble at helsekontrollene for skolebarna ble uensartet, samtidig som dette medførte dårlig koordinering mellom de ulike kontrollformene. Herunder var de spesielle kontrollene bedre lovregulert: ”For tuberkuloseundersøkelsene har vi foruten vår almindelige tuberkuloselov, lov om skjermbildefotografering og lov om tuberkulinprøving og BCG-vaksinasjon.”⁵¹⁴ Professor Strøm uttrykte missnøye med det daværende systemet. Han ønsket at helserådene i hver kommune skulle stå sentralt i organiseringen av blant annet skolelegeordningen. Samtidig måtte skolelegen sorterte under helserådet, ikke slik som det daværende systemet, med skolelegen regulert under skolestyret: ”(...) vi er meget utilfreds med den og er fullt klar over at den nåværende situasjon ikke kan fortsette. Vi må frem til en meget mer rasjonell oppbygning av vår helsekontroll.”⁵¹⁵

O. Alsvik argumenterer for at en krets ved *Hygienisk institutt*, blant annet H. Natvig og A. Strøm, ønsket å videreutvikle den ”Schiøtzke metodikken” med helsekontroll av skolebarna. De ønsket på denne måten å utvikle flest mulig objektive og generelle undersøkelsesmetoder. Herunder kunne skolehelsetjenesten ha mye å tjene på de teknikker bedrifhelsetjenesten benyttet seg av. Skolelegen var fortsatt tiltenkt den sentrale rollen i kontrollformen de skisserte.⁵¹⁶ Det var store variasjoner i gjennomføringen av helsearbeidet på landsbasis. Men kjernen i helseloven, som kom i 1957, var allerede etablert de fleste steder i landet; gjennom måling av høyde og vekt. Som følge av nye utfordringene i feltet på 1950-tallet, speilet medisineres ordskifte behov for både endring og rasjonalisering av det bestående tilbudet. Nye problemer krevde nye strategier.

⁵¹³ Professor A. Strøm, Oslo 1952: 243 ”Helserådenes oppgaver i forbindelse med helsekontroll av befolkningen.” Foredrag ved Nordisk Hygiene- og Stadslegemøtet i Oslo 1951. I *Nordisk Hygienisk Tidsskrift*, 1951.

⁵¹⁴ Ibid:1952: 243.

⁵¹⁵ Ibid:1952: 246.

⁵¹⁶ O. Alsvik 1991: 237f.

5. 3 Sinnet

I Ordskiftet kom det frem at medisinerne ønsket et sterkere fokus på forebyggende mentalt helsearbeid i etterkrigstiden. Gjennom faggruppens italssetting av mentalhygienens kom det til syne en mer ”psykologisert” oppfattelse av barnesinnet i ordskiftet. Profesjonen fryktet, vel så mye som skolefolk, at dårlige hjem kunne gjøre ubotelig skade på barnets mentale helse gjennom feilaktig oppdragelse, og fremhevet behovet for kartleggende virksomhet i den forebyggende og behandlende mentalhygienens tjeneste. I medisineres ordskifte var det på lik linje med skolefolk ikke lenger kun snakk om utskilling av uheldige elementer i normalskolen. Medførte medisineres italesetting av mental helse et mer helhetlig syn på barnehelsearbeidet? Hvilken rolle ønsket medisinerne og skolefolk for sine faggrupper i den nasjonale helsetjenesten som var under utarbeiding?

Det mentalhygieniske arbeidet

Ved åpningen av en kongress i 1954 uttalte kongresskomiteens formann professor dr. med. Haakon Natvig at skolebarnas helse var bedre enn før. Tidligere hadde hovedvekten i helsearbeidet ligget på bekjempelsen av smittsomme sykdommer, og urenslighetssykdommer som skabb og lus: ”Alle må kunne glede seg over at legen nå får tid til å konsentrere seg mer om sansedefekter, plattfot, holdningsfeil og andre kroppsslyter. Men dessverre blir det oftest for liten tid til å undersøke sjelelig helse og sosial tilpasning.”⁵¹⁷ Natvig håpet skolelegearbeidet etter hvert ville få et mer mentalhygienisk innhold. Ved et foredrag ordnet av *Föreningen för allmän hälsovård* i 1954 beskrev doktor Malcom Tottie de mentalhygieniske utfordringer i folkehelsearbeidet: ”Området här är enormt och man kanske kan säga att vår arbetsuppgift är lika stor på detta område som kampen mot de smittsamma sjukdomarna var före de stora hygieniska reformerna.”⁵¹⁸ Dette stemte overens med signaler fra statsfysikus A. Diesen ved *Nordisk Hygiene og Stadslege møte* i Oslo 1951. Diesen tok utgangspunkt i tuberkulosekampen – ført gjennom kontroller med befolkningen – og ønsket utbygging av et tilsvarende kontrollapparat for den mentale helsen. Det mentalhygieniske perspektivet måtte inn i det allmenne helsearbeidet, også med tanket på at krigsårene og etterkrigstiden utvilsomt hadde skapt et økt antall ”sinnslidende”. Det offentlige

⁵¹⁷ Lærer K. Trulsrud, observatør for Norges Lærarlag 1954: 758 ”Den 3. nordiske skolelegekongress i Oslo 2. og 3. juli 1954.” I *Norsk Skuleblad* nr. 35. Oslo 28. aug. 18. årg.

⁵¹⁸ Doktor M. Tottie, Stockholm 1954:123 ”Några synpunkter på hälsovårdsupplysning.” Foredrag ved kontaktkonferanse, ordnet av Föreningen för allmän hälsovård Stockholm 3.-4. mars 1954. I *Nordisk Hygienisk Tidskrift*, 1954.

sunnhetsvesenet måtte gi mentalhygienen større oppmerksomhet. Diesen henviste til professor Poul Bonnevie's foredrag for en videre behandling av utfordringene en stod overfor.⁵¹⁹

Professor Bonnevie's foredrag ble holdt ved det samme møtet: "(...) efter min mening [har] de mentalhygiejniske opgaver indtage en fremskudt post."⁵²⁰ Bonnevie mente at mentalhygieniske problemer kunne opptre i alle livsperioder, og at virkningen kunne strekke seg fra normal bekymring og rådvillhet, til å utarte til nevroses og psykoser. Professoren tok utgangspunkt i WHO's sunnhetsforståelse, der menneskenes fysiske, psykiske og sosiale tilpasning til miljøet, var avgjørende for sunnheten. Alle steder som drev med "menneskebehandling" behøvde dermed mentalhygienisk innsikt. Herunder også yrkesgrupper som jobbet blant skolebarna: "(...) læger, lærere, præster, jurister, sygepleiersker osv. bør have psykologisk og mentalhygiejnisk viden og blive på virket til at anvende denne – og gennem disse fagkredse kan principperne nå ud til hele befolkningen."⁵²¹ Det forebyggende hygienearbeidet var avgjørende, for man måtte komme i gang før individets tilpasning var "bristet". Det daværende mentalhygieniske arbeidet hadde i alt for stor grad kommet i gang når problemene allerede var et faktum.

Mentale problemer utfoldet seg i barneoppdragelsen og i sosiale relasjoner. Professor Bonnevie fremholdt hvordan slike problemer kunne oppstå i alle situasjoner der individet måtte balansere sine "livsmål" i forhold til personlige evner og samfunnets krav. Et effektivt forebyggingsarbeid kunne drives gjennom oppretting av institusjoner som tilbød familierådgivning, *child guidance* og observasjon av kriminelle. Man kunne unngå å møte "tilfeller" på behandlingssentrene dersom de fikk hjelp i tide: "Vi møder dem som "vanskelige og uartige" børn, som kriminelle, som prostituerte, som alkoholikere, som neurotikere (...)"⁵²² Kjennskap til alle spekter innen hygienen måtte derfor inn i sosiale institusjoner, og i fagområder som pedagogikk, psykiatri, psykologi og sosiologi.⁵²³

Bonnevie berettet også i sitt foredrag om WHO's oppretting av en *Mental Health Section* – samt at flere universiteter i USA hadde stiftet egne mentalhygieniske institutt. Slike tiltak kunne forebygge tilstander som blant annet "kroniske kriminelle". De fem nordiske landene hadde også stiftet egne mentalhygieniske organisasjoner, som hvert år samlet seg til møte. Han understreket viktigheten av at flere fagkretser jobbet sammen og trakk veksler på

⁵¹⁹ Statsfysikus A. Diesen 1952: 189 "Åpningstale." Forhandlingene ved det Nordiske Hygiene og Stadslegemøtet i Oslo nov. 1951. Redigert av prof. A. Strøm. I *Nordisk Hygienisk Tidsskrift*, 1952.

⁵²⁰ Professor P. Bonnevie, København 1952: 191 "Helserrådene og mentalhygiejnen." Foredrag ved Nordisk Hygiene og Stadslegemøtet i Oslo 1951. I *Nordisk Hygienisk Tidsskrift*, 1952.

⁵²¹ Ibid:1952: 193.

⁵²² Ibid:1952: 195.

⁵²³ Ibid:1952: 194.

hverandres kunnskap i dette arbeidet. Et samarbeid måtte bygge på yrkenes ulike erfaringsmateriale: ” (...) og dernest at lade dette i behandlet form blive tilgjengelig for de andre fagkredse og få disse arbeidsmetoder præget af de mentalhygiejniske principper.”⁵²⁴ Kun slik forsikret man seg om at den hygieniske praksis ikke handlet mot de grunnleggende prinsipper for psykisk sunnhet.⁵²⁵

I E. A. Johannings forslag til omlegging av skolelegeordningen, beskrev hun hvordan det var ønskelig med mer informasjon om elevene, og etterlyste et nytt og mer detaljert skjema ved legekollen: ”En del opplysninger har vi også ment ville være av verdi, blant annet av hensyn til vurderinger av skolemodenheten eller påfallende nevrotiske eller psykopatiske trekk.”⁵²⁶ Johanning ønsket at undersøkelsene av skolebarna burde suppleres med sanseprøve etter *screeningsmetoder* ved hjelp av teknisk utstyr for masseundersøkelser.⁵²⁷ A. Andresen og K. T. Elvbakken fremholder at debatten om screening av skolebarn var gammel. Imidlertid ble ikke dette innført som et fast element i skolen, tross Johannings ønske, i denne perioden.⁵²⁸ Signhild Vallgård skriver at man i Danmark fikk et eget detaljert skjema til kontroll av skolebarnas psyke i 1946, men at det var legen som fylte ut dette. Vallgård fremhever at skjemaet var svært detaljert og spekulerer i at dette handlet om at skolelegen ikke hadde kompetanse på dette feltet.⁵²⁹

I ordskiftet fremkom det at medisineres mentalhygieniske fokus var tett koblet opp mot frykten for at barn blant kunne bli kriminelle og på andre måter havne på ”samfunnets skyggeside” dersom man ikke kom i gang med kartlegging og forebygging.

Forebyggende arbeid og oppdragelse

Flere medisinerere mente at foreldrene trengte mer kunnskap om den skade de kunne påføre egne barn ved feilaktig oppdragelse. Doktor Martti Paloheimo fant at forholdet mellom foreldre og barn var det viktigste innen mentalhygien: ”(...) med tanke på oppfostrans (...) betydelse som främjare av eller broms för en harmonisk utveckling. Att omvandla uppfostran så att den kommer i harmoni med individens utveckling är därför en av den statliga

⁵²⁴ Ibid:1952: 193.

⁵²⁵ Ibid:1952: 194.

⁵²⁶ Assistentelege E. A. Johanning, Helsedirektoratet 1954: 100 ”Forslag til ny skolelegeordning.” Foredrag fra bladet Liv og Helse. I *Norsk Skuleblad* nr. 6. Oslo 6. febr. 18. årg.

⁵²⁷ Ibid:1954: 100.

⁵²⁸ A. Andresen og K. T. Elvbakken 2003: 77.

⁵²⁹ S. Vallgård 2003: 73f. *Folkesundhed som politikk. Danmark og Sverige fra 1930 til i dag*. Aarhus universitetsforlag, Danmark.

mentalhygienens främsta uppgifter och arbetsformer.”⁵³⁰ Den finske doktoren fremhevet at det mentalhygieniske arbeidet var noe som angikk hele befolkningen. Det måtte derfor ikke oppfattes som en slags særskilt avvergingsplan, ledet av psykiatere kun for ”sinnssyke”: ”(...) en hela samhället omfattande sanering med vittgående och komplicerat program, som väsentligen berör oss alla.”⁵³¹ Mentalhygienien måtte oppfattes som et arbeid hvis fremste mål var å hjelpe individenes utvikling til å bli velfungerende samfunnsborgere. Dermed måtte arbeidet inn i skolen, slik at barn ikke ble påført nevroses eller andre mentale skader.⁵³²

Medisineres beskrivelse av barneoppdragelsen som selve nøkkelen til god mental helse, berettiget ønsket om kontroll med hjemmene. Det var lettere å forebygge enn å reparere. Doktor Paloheimo beskrev hvordan enkeltindividet gjennomgikk en lang rekke tilpassnings- og kompromissforsøk før det fant ”sin vei”, denne var en middelvei mellom egne og samfunnets behov. Først når prosessen var fullendt, kunne individet bli et godt tilpasset samfunnsmedlem. Men mye kunne gå galt, og det sjelelige liv risikerte ugjenkallelig forstyrrelse. Nøkkelpersoner i samfunnet måtte derfor få innsikt i ulike faser av den menneskelige utvikling. Slik kunne feilaktig psykisk forløp unngås. En uheldig utvikling var alltid et resultat av tilpassningsproblemer, enten det gjaldt de ytre samfunnsforhold, eller indre psykiske funksjoner. Flere medisinere ga uttrykk for at psykiske forstyrrelser kunne være smittsomme. De kunne blant annet overføres ved overbefolkede leiligheter, dette gjaldt både hysteriske folkebevegelser og nevroses: ”(...) överalt där det finns mänskliga kontakter och förhållanden föreligger fara för en sådan psykisk smitta.”⁵³³ I det forebyggende aspektet lå det et håp om å forhindre varige skader på den oppvoksende slekten. De tette båndene mellom oppdragelse og sunn mental helse, gjorde at medisinere ønsket mentalhygienisk kunnskap i den praktiske pedagogikken. Det fantes individer som kunne øve sterk negativ innvirkning på andre mennesker. Paloheimo fremhevet at det var svært viktig at slik negativ innflytelse ikke måtte forekomme i skolen: ”På samma sätt kan en sträng lärare utöva ett sådant tryck på eleverna, att dessa alt oftare måste föras till psykiatrikern och om det vill sig illa kan en fanatisk söndagsskollärare eller präst i samband med skriftskolan massvis framkalla neuroser eller rent psykosers grundade på skuldkänslor.”⁵³⁴ Dette faller også sammen med fokuset på å innføre testing av lærerskoleelevene, som nevnt i forrige kapittel. Slik skulle personer uegnet til læreryrket lukes ut på et tidligst mulig stadium.

⁵³⁰ Doktor M. Paloheimo, Helsingfors 1952: 322 ”Mentalhygien – En form av allmän hälsovård.” Foredrag ved Nordisk Hygiene- og Stadslegemøtet i Oslo 1951. I *Nordisk Hygienisk Tidskrift*, 1952.

⁵³¹ Ibid:1952: 323.

⁵³² Ibid:1952: 319f.

⁵³³ Ibid:1952: 321.

⁵³⁴ Ibid:1952: 321.

I det mentalhygieniske arbeidet lå det et sterkt ønske om forebygging av permanente skader på den oppvoksende generasjonen. Både medisinere og skolefolk problematiserte på denne måten kartleggingen av mentale problemer med utgangspunkt i at hjelp til enkeltindividet spesielt, også ville komme samfunnet til unnsetning generelt. Å forhindre at barn ble kriminelle og på annet vis fikk problemer som gjorde at de ikke kunne ta vare på seg selv – var også viktig for nasjonen. Som nevnt i forrige kapittel, fremhevet skolefolk også hvordan samfunnet måtte bære kostnadene i form av økede bevilgninger til mellom annet ulike oppdragelsesanstalter. Slik italesatte både skolefolk og medisinere det individuelle mentalhygieniske arbeidet med et sterkt fokus på den kollektive hygien.

Skolehelsearbeidet i endring

Rett etter krigen ble det drevet et storstilt gjenreisingsarbeid for å fremme folkehelsen. I skolehelsearbeidet skulle man med C. Schiøtz ord igjen gjøre skolebarna ”friskere, raskere, større og sterkere”. Relativt tidlig utover på 1950-tallet endret helseforholdene seg til det bedre, og skolehelsetjenesten måtte forholde seg til et nytt sykdomsbilde. Endrede helseproblemer gjorde krav på nye strategier. Etterkrigstidens dominerende helseproblemer fremstod ikke i samme grad som synlige for det blotte øyet. De mentale helseproblemene krevde en kompetanse utenfor legens fagfelt.

Flere medisinere ønsket samarbeid på tvers av fagfelt velkommen, og foreslo samarbeid mellom pedagoger, psykologer og medisinere. Andre ønsket å beholde sin sentrale posisjon i kontrollen av barna. O. Alsvik belyser hvordan skolehelsearbeidet, som følge av disse utfordringene befant seg i en identitetskrise på 1950-tallet. Herunder ga flere medisinere uttrykk for at fagutviklingen i hovedstaden hadde stagnert etter Osломodellens innføring. Krisen omhandlet den subjektive eksaminasjonsmetoden.⁵³⁵ Den ”Schiøtzke metoden”, der skolelegen kombinerte det erfarne og subjektive legeblikket sammen med objektive kroppsmålinger, var preget av uvesentligheter som plasseringen av kroppstype, allmenntilstand, hold, modenhet og holdning. Dette var avleggs på 1950-tallet. Likevel ønsket noen å videreutvikle metoden, med flest mulig objektive og generelle undersøkelsesmetoder, av typen bedrifthelsetjenesten benyttet. H. Natvig fremholdt fortsatt legen som hovedaktør. Helsearbeidet skulle fornyes gjennom flere og mer spesialiserte medisinske undersøkelser, som igjen skulle utrede årsaksforhold og foreskrive løsninger.⁵³⁶ Slik fremstod medisinere

⁵³⁵ O. Alsvik 1991: 237f.

⁵³⁶ Ibid:1991: 237f.

med ulike meninger om retningen skolehelsetjenesten skulle ta, før loven om skolehelsetjenesten ble innført i 1957.

Daværende skolelegesjef i hovedstaden C. J. Baklund, ønsket endring og rasjonalisering av kontrollen. Han fremholdt at legek kontrollene i sin daværende form satt igjen med en kroppslig restproblematikk, der de kun avslørte små avvik som fotfeil og holdningsfeil. Tidligere hadde disse vært overskygget av større helseproblemer. Problemene kunne være viktige i seg selv - men var neppe nok til å holde liv i et stort apparat av kroppslige eksperter. Baklund ønsket dermed å legitimere helsearbeidet gjennom et utvidet helseperspektiv. Han fremhevet behovet for samarbeid mellom flere likestilte aktører, et team med sammensatt kompetanse. Her ble et utvidet samarbeid mellom lærere, psykologer, psykiatere, skolesøstre og skoleleger skissert. Det var særlig ønskelig at kontakten mellom lege og lærer ble bedret, helsekortene hadde i perioder utgjort konfliktstoff mellom profesjonene. Flere skoleleger forsømte å melde fra om sine funn til læreren.⁵³⁷ Baklund ønsket å bygge videre på lærerorganisasjonenes tradisjon for det forebyggende helsearbeidet. Føringerne lå allerede i skolen i form av lærernes helseopplysning, idrettsarbeid og skolebadning. Rent medisinsk var det størst helsegevinst ved forebyggende tiltak, og skolefolk hadde den pedagogiske autoriteten når det gjaldt læring.⁵³⁸

Fokuset på samarbeid mellom lærer og lege lå der allerede gjennom E. A. Johannings forslag til endring av helsetjenestene. De psykologiske kontorene hadde fulgt de mentale avvikene siden krigen, og kontorene hadde på denne måten lagt nye føringer for plassering i sosialhygieniske institusjoner. Det mentale helsefokus drev slik frem et utvidet helsebegrep, og banet vei for psykologene i skolen. A. Schiøtz skriver at det fra *Helsedirektoratets* side kom krav om å trekke inn nye ekspertgrupper i skolehelsefeltet. Disse skulle være profesjonelle og ha andre perspektiver på avvik og normalitet, sunnhet og sykelighet. I første rekke handlet dette om pedagoger og psykologer. Medisinerne skulle dermed ikke lenger sitte alene med den sentrale rollen i feltet. Målsetningen var fortsatt at elevene skulle lære ansvar for egen helse, og leve sunnhetsfremmende. K. Evang plasserte skolehelsetjenesten under helseadministrasjon, og et utvidet helseperspektiv med mer vekt på mentalhygieniske problemstillinger, kom inn i skolen. Den nasjonale loven om skolehelsetjeneste ble vedtatt i 1957, med *loven om obligatorisk helsearbeid i skoler og andre undervisningsinstitusjoner*. Den speilet det endrede helseperspektivet. Men på tross av medisinere og skolefolks ønske om et forebyggende mentalt helsearbeid inkludert i loven, viste det seg vanskelig å få inn en

⁵³⁷ Ibid:1991: 242ff.

⁵³⁸ Ibid:1991: 235ff.

ny faggruppe i tjenesten. Det blir beskrevet at lærerne, som var tiltenkt en sentral rolle i skolehelsearbeidet, falt ut under forarbeidet til loven. Slik var helsesøstrene og distriktslegen i flere kommuner, de eneste fagfolkene til langt opp i 70-årene. Dermed ble det helsepersonellets ansvar å føre det mentalhygieniske arbeidet videre. Undersøkelsene av skolebarna fortsatte som en etablert virksomhet i det offentlige helsearbeidet frem til begynnelsen av 70-tallet, noen steder lengre.⁵³⁹

A. Schiøtz skriver at de skolepsykologiske kontorene, som ble etablert i flere byer utover i etterkrigstiden, etter hvert gikk under navnet pedagogisk-psykologisk rådgivningstjeneste – dette var forløperen til dagens PPT-kontor.⁵⁴⁰

I ordsiftet åpnet faggruppene for mer samarbeid seg imellom, og for andre eksperter i en bredt anlagt skolehelsetjeneste. Men det mentalhygieniske fokuset viste seg mer i tale enn i praktisk reform, i denne oppgavens tidsperiode.

⁵³⁹ A. Schiøtz 2003: 418ff.

⁵⁴⁰ Ibid:2003: 418ff.

5. 4 OPPSUMMERING DEL II

Tidsskriftene tok grundig for seg skader på barnas kropp og sinn under og etter krigen. Medisinere fryktet en akselererende kroppslig tilbakegang, og et stortilt skolehygienisk arbeid kom i stand for å ruste opp skolebygninger og barnekropper. Dette var en del av utviklingen og etableringen av etterkrigstidens velferdsstat.

Bolighygiene fortsatte å være i legenes fokus som den store synderen i forhold til sykdommer i befolkningen. *Nordisk Hygienisk Tidsskrift* og *Norsk Skuleblad* fremhevet viktigheten av at barna lærte seg god hygiene, og fikk tilstrekkelig fysisk fostring i skolen. Sunnhetsforståelsen var grunnleggende og barna ble undervist i helselære. Idrett var viktig, skolefolk fremhevet særlig svømming, skigåing, og orientering som grunnleggende i utviklingen av barnekroppens ferdigheter. I 1950 kunne en lese i *Norsk Skuleblad* at idrettsarbeidet i folkeskolen hadde nådd større bredde enn før krigen. Idrettsarbeidet styrket sin stilling i etterkrigstiden, som en del av det forebyggende helsearbeidet, samt en forberedelse til elevenes fremtidige arbeid. Den negative kroppslige tendensen som etterfulgte krigen ble snudd. Skolebarna ble igjen med C. Schiøtz ord ”friskere, sterkere, større og renere.”

Tilsynelatende ble samarbeidet mellom lege og lærer styrket. Lærerorganisasjonene fikk for første gang en innbydelse til å sende hver sin observatør til den nordiske skolelegekongressen i 1954. Skolefolk mente at barneoppdragelsen skulle ha elementer av ”internasjonal oppdragelse”. Faggruppen var sterkt opptatt av fredsarbeidet og fremholdt at skolen måtte legge til rette for fredlige og gode forhold mellom nasjonene, gjennom å gi barna gode demokratiske verdier. Ved å øke elevenes forståelse for andre folkeslag, ble det lagt varige føringer for fred. *Norsk Skuleblad* løftet entusiastisk frem internasjonalt arbeid ved CISV-leirene for barn av alle nasjonaliteter. Med nye pedagogiske strømninger var eksaminasjonen i klasserommet i endring. Føringene lå der fra normalplanen av 1939, men ble stoppet av krigsutbruddet. På 1950-tallet kom dette inn i skolen. Skolebarna ble ikke lenger ansett som en gruppe, skolefolk uttrykte at de ønsket større grad av individuelt tilpasset læring. Blant de nye tankene var gruppearbeid og leirskole.

Kjernen i helseloven som skulle komme, var allerede innført de fleste steder i landet, med måling og veiing av barna. Kontrollen med tuberkulosen på 1950-tallet endret sykdomspanoramaet i skolebarnsgruppen. Den sterkt kroppsligorienterte legeeksaminasjonen

fremstod som utdatert. Legeblikkets observasjon av barnekroppene, kunne ikke lenger avsløre de dominerende helseproblemene, dette aktualiserte nye problemstillinger i kontrollen. Medisinere ønsket bedre lovverk og en omorganisering av det bestående arbeidet. Med de smittsomme sykdommene under kontroll, kunne man ta tak i problemene. Et utvidet helseperspektiv kom inn i skolen, dette representerte et skifte i feltet fra de ytre, til de indre og mindre synlige mentale problemene.

Medisinere og skolefolk løftet frem de mentalhygieniske problemene i perioden. Begge faggrupper fryktet krigens skader på barnas sinn. Samtidig la psykologiske strømninger føringer for endring i skolens helsearbeid. Skolepsykologiske kontor kom fra slutten av 1940-tallet. Disse kartla variasjoner i barnas skolemodenhet og mentale evner, kontorene representerte nye løsninger på gamle problem. Medisinere og skolefolk fremholdt mentalhygieniske tiltak i form av forebygging og behandling. Dette var nye trekk, tidligere handlet dette om utskilling fra normalskolen.

Enkelte medisinere ønsket ikke umiddelbart å dele sin sentrale rolle i den daværende tjenesten. Utover i perioden fremkom det likevel av ordskiftet at størstedelen av gruppen ønsket samarbeid med andre faggrupper. Profesjonenes ordskifte uttrykte at foreldrene behøvde skolering i oppdragelsesarbeidet. Skolefolk og medisinere kom sammen i synet på at hjemmene måtte ansvarliggjøres for feilslått oppdragelse. I faggruppens mentalhygieniske fokus lå det et sterkt ønske om forebygging av permanente skader på den oppvoksende generasjonen. I tidsskriftdebatten ser vi tydelig at det mentale helsearbeidet engasjerte. Dette hang sammen med tanken om at barn med mentale problemer kunne bli kriminelle voksne. Faggruppene fremhevet hvordan samfunnet måtte bære kostnadene i form av økede bevilgninger til ulike oppdragelsesanstalter. Det individuelle mentalhygieniske arbeidet ble italesatt med et sterkt fokus på hjelp til det kollektive samfunnet. Både medisinere og skolefolk problematiserte på denne måten kartleggingen av mentale problemer med utgangspunkt i at hjelp til enkeltindividet spesielt, også ville komme samfunnet til unnsetning generelt.

Pedagogikken ble påvirket av psykologien. Linjen lå der allerede på 1920-tallet, men kom først til uttrykk i etterkrigstiden. Det var delte meninger om testing av elevenes evner innad i faggruppen. Medisinere uttrykte seg på sin side mer positivt til former for testing. Der noen skolefolk anså at testing og inndelingen av elevene i klasser etter evner ga en rettferdig fordeling av utdanning, mente andre at selve ideen med tilpassede klasser var udemokratisk. En var redd testresultater fra første klasse skulle følge elevene til skoleslutt. Differensieringen av barna gjennom tester, falt sammen med debatten om intelligens. Man diskuterte hvorvidt

denne hang sammen med arv eller miljø. På tross av testpsykologiens innvirkning kom likevel synet på intelligens som en langsom prosess til innvirke mest i skolesammenheng.

I forslagene til skolehelsesloven som skulle komme ble skolefolk forespeilet en aktiv rolle i kontrollen med barna. Fra sentralt hold skisserte man et samarbeid mellom flere ekspertgrupper, og en mer likestilt rolle for lærer og lege i helsearbeidet. Faggruppen hilste et utvidet samarbeid velkommen, de hadde tradisjon for slikt arbeid. Skolefolk synes å ha vært mer positivt innstilt til ideen om psykologer, enn medisinere. Etableringen av de basale hygienekravene i skolen på 1950-tallet, gjorde også at skolefolk rettet mer fokus på elevenes helhetlige karakterdannelse. Dannelsen som var et sentralt moment innen hygienebevegelsen, og kom på denne måten enda mer til syne i skolefolks ordskifte i etterkrigstiden.

Det skolehygieniske rammeverket innebar både hjelp og tvang for elevene. I begge faggruppers ordskifte ble helsefokus primært italesatt som hjelp til syke barn. Utover i etterkrigstiden var det særlig det mentale aspektet ved hygienens som ble fremhevet. Endringene i skolehygienediskursen åpnet for endring av tiltak. Ordskiftet rundt barnas mentale helse var medvirkende i å bringe et utvidet helseperspektiv inn i skolen. Og fokusert på forebyggende og behandlende arbeid bidro på sikt til å åpne opp for andre eksperter i skolen. Dette ga igjen rom for andre synspunkt og definisjoner på sykdom og avvik.

Skolehelsetjenesten fikk sitt lovmessige uttrykk i 1957, og var et ledd i den store innsatsen for å bygge velferdsstaten. Helseloven brakte inn faste rammer for tiltak i utformingen av klasserommet, og i eksaminasjonen av kropp og sinn. Skolefolk fikk til slutt en mindre rolle i reformen, enn hva de først ble forespeilet. På tross av gode intensjoner vedrørende flerfaglig hjelp og støtte, viste det seg i praksis vanskelig å få inn flere eksperter. Faggruppens ordskifte åpnet for en ny profesjon i skolen. Det mentale helsearbeidet kom likevel ikke til uttrykk i praktisk reform, før opprettelsen av PPT-kontorene utover på 1970-tallet.

6. AVSLUTNING

Fokuset på at skolebarna behøvde forebyggende og behandlende helsetiltak, kom for alvor inn i skolen i løpet av mellomkrigstiden. Skolehygieniske tiltak avstedkom renere og sunnere skolebarn, en skolehverdag i sunne former, og en nasjonal helsetjeneste som ble befestet med loven av 1957. På veien frem ble ulike problemer italesatt av skolefolk og medisinere. Denne oppgavens mål har vært å belyse både skolefolks og medisineres problemdefinisjoner rundt skolebarns helse, samt faggruppens skissering av tiltak for skolebarnsgruppen.

6. 1 Sykdomsfarene og faggruppens ønske om tiltak

Del I 1920-1940

I den første delen har forskningslitteraturen fremhevet at kjernen i barnas helseproblemer i særlig grad var underernæring, urenlighetssykdommer og smittsomme sykdommer. Den største faren var tuberkulose. Disse helseproblemene ugjorde naturlig nok en stor del av helsefokuset i tidsskriftene, ordskiftet belyser noen i tillegg. Tilleggsproblemene fremstår i stor grad som symptomer på overnevnte kjerneproblemer, eller som beslektede helseplager.

Skolefolk la i særlig grad vekt på sykdom og usunnhet som forstyrret undervisningen. Utilstrekkelig ernæring ga ukonsentrerte elever, og begge faggrupper hadde noe å utsette på det daværende måltidets innhold og utføring. Medisinere var kritiske til ”hastverksforingen”, da den pedagogiske muligheten måltidet kunne gi ikke ble godt nok utnyttet. Samtidig var næringsverdien var for dårlig. Skolefolk fant at måltidet var en uverdigg fattigmansbespisning. I lys av dette fant begge profesjoner innføringen av den Schiøtzke Oslofrokosten som et formålstjenlig skolehygienisk tiltak.

Skolefolk og medisinere ønsket bedre hygieniske tilstander i skolen, slik at barna kunne få undervisning i anstendige former. Det var vanskelig å lære barna god hygiene i skitne klasserom. Samtidig var faggruppene uenige om barna skulle få drikke når de selv ville. Flere lærere mente barna ikke behøvde å drikke under skoledagen. Spørsmålet om vannbøtte eller drikkefontene, viste at lærerne var skeptiske til tiltak som forstyrret undervisningen, og skapte muligheter for uro. Kampen mot spytingen, og for drikkefontener, hang sammen med frykten for smittsomme sykdommer. Medisinere gikk ut i *Norsk Skuleblad*, og anbefalte hygieniske fontener. Man var redd for smittefaren ved spytingen og

deling på vann fra fellesøse. Tidsskriftene beskrev hvordan innholdet i vannbøtta ble tilført smittestoff hver gang noen drakk med fellesøsen. Slik ble spytingen og vannbøtta italesatt som noe uhygienisk og usivilisert. Dannelse og hygienesans gikk hånd i hånd i tidsskriftsdebatten.

Skolefolk kom til å se forebyggende helsearbeid i skolebarnsgruppen som deres sak, de ønsket å skjerpe barnas årvåkenhet for undervisningen, og samtidig styrke og herde kroppene. Frisk luft sørget for bedre læringsmiljø, og tilpassede pulter for korrekt skrift og god holdning. Medisinere italesatte riktig ernæring, nok søvn og fysisk fostring som oppskriften på å bli kvitt usunnheten og sykeligheten i skolen. Røyking og kaffedriking var blant de ingrediensene som trakk ned det hygieniske regnskapet. Ordskiftet viste medisineres sterke tro på hva hygieniske miljøendringer kunne gjøre for barnas helse. Herunder måtte man få en økt mulighet til å kontrollere de hjemmene som ikke skjøttet sine barn godt nok. Begge faggrupper åpnet for å gi hjemmene mer hygienelærdom gjennom direkte instruksjoner om hvordan de skulle stelle seg og sine. Medisinere ønsket vel så mye som skolefolk og forme hjemmene, faggruppen uttrykte at flere hjem rev ned alt det skolehygieniske tiltak bygget opp.

Del II 1940-1957

I oppgavens andre tidsperiode, 1940-1957 har forskningslitteraturen beskrevet hvordan den vellykkede tuberkulosekampen åpnet for andre helseproblemer i kontrollen med barna. Herunder har litteraturen pekt på åpningen for psykologer i skolen i etterkrigstiden. Et nytt fokus på barnesinnet besørget et utvidet helsebegrep, der man ønsket forebygging og behandling av mentale problemer som en del av et fast helsetilbud. Tidligere hadde det mentalhygieniske aspektet i hovedsak vært tilstede i form av utskillingen av avvikere fra normalskolen.

Faggruppens ordskifte trakk i denne perioden frem hvordan barnas helse hadde blitt forringet som følge av krigen. Ordskiftet belyste skader på barnas kropp og sinn. Medisinere fryktet en akselererende tilbakegang, og et storstilt hygienisk arbeid kom i stand for å ruste opp skolebygninger og barnekropper. Idretten befestet sin stilling, og i 1950 uttrykte skolefolk at idrettsarbeidet i folkeskolen hadde nådd større bredde enn før krigen. Idrettsarbeidet ble italesatt som en del av det forebyggende helsearbeidet. Det skulle gjøre barna rustet til å motstå sykdom og takle fremtidige arbeidsoppgaver. Begge faggrupper talte skolebadenes sak i mellom- og etterkrigstiden. "Svømmebad" var både hygiene- og idrettsak. Ordskiftet blant faggruppene belyste hvordan elevene som fikk bade eller dusje etter gymnastikk, følte et ekstra velvære. Skolefolk talte for at elevene måtte ha gym i egne klær, og medisinere påpekte

hvordan ingen fysisk fostring kunne sees som ferdig før en fikk avsluttet med dusj eller bad. Den negative tendensen som etterfulgte krigen ble snudd. Som følge av urenslighetssykdommenes oppsving fortsatte badebevegelsen å være i kjernen av det hygieniske arbeidet. Skolebarna ble igjen med C. Schiøtz ord ” friskere, sterkere, større og renere.”

Medisinerne fremholdt hvordan ulykkene hadde overtatt den tvilsomme førsteplassen blant skolebarnas dødsårsaker. Drukning tok livet av flere skolebarn årlig. Dette befestet ”svømmebadenes” viktighet. Medisinere skisserte at helserådene i by og bygd måtte gå aktivt inn for å forebygge ulykkene ved kontroller med brønner og trappeoppganger, herunder at disse var henholdsvis forsvarlig tildekket og hadde god nok belysning. Skolefolk fremhevet den farlige røkelasten blant barn og unge. Røyking hadde vært i fokus som en uting siden mellomkrigstiden, og med et økende kreftantall i landet kom saken inn som et høyaktuelt problem. Kampen mot røykingen belyste viktigheten av at læreren tenkte over hvordan han formidlet helsefarer til elevene. Læreren kunne ikke formane elevene om røkelastens farer dersom han selv var en av røykerne. Gjennom hele oppgavens tidsperiode ønsket medisinerne og skolefolk at læreren skulle fremstå som et forbilde for elevene, en ”hygienens gentleman”.

Det mentalhygieniske fokuset preget ordskiftet, begge faggrupper uttrykte engstelse for krigens innvirkning på barnas helse. Man fryktet en forverring av mentalhygieniske problemer. Fokuset på forebyggende og behandlende mentalt helsearbeid medførte en perspektivutvidelse i helsearbeidet, og utvidet helsebegrepet i skolen.

6. 2 Tidsskriftsdebatten og skolehelsefeltet

Skolehelsetjenesten utviklet seg mellom praktiske helsetiltak og en teoretisk skolehygienediskurs, dette utgjorde bakteppet for diskusjonene blant profesjonene. Faggruppene italesettingen av skolehelsefeltet definerte på mange vis det opplevde handlingsrommet for tiltak. Omskiftninger i diskursen åpnet for endring i tiltak, slik la ordskiftet grunnlag for et utvidet helseperspektiv i skolen.

Ordskiftet aktualiserte medisinere og skolefolks erfarte problemer i skolebarnsgruppen. Tidsskriftene belyste forholdene nasjonalt, i andre nordiske land, og internasjonalt. Slik var tidsskriftene en kilde til informasjon for faggruppene, og et fora for diskusjon. Ordskiftet speilet dobbeltheten i hygieneprosjektet. Det sunne var også det moralsk riktige, elevene skulle oppdras til friske voksne mennesker, tiltakene handlet om kontroll og hjelp. Det som innebar hjelp mot sykdom for de fleste, hadde formentlig en negativ gjenklang av kontroll for de som ble stemplet som avvikere, og skilt ut fra normalskolen.

Helsefokuset brakte med seg hensiktsmessige tiltak som sørget for en sunnere barnegruppe. Den moderne og rasjonelle hygienen, var tuftet på naturvitenskapelige tenkemåter og overbevisningen om at det meste kunne ordnes og reguleres. Hygienen hadde sitt gjennombrudd i mellomkrigstiden. Helsearbeidet slo igjennom i folkeskolen, og skolen gjorde plass for fysisk fostring og besørget etableringen av den enkeltes hygienesans, gjennom skolehygieniske tiltak. Faggruppene italesetting av barnas helse speilet utviklingen i samtidens skolehygienediskurs. I søken etter kunnskap om skolebarnsgruppen og i kampen for bedre helse, ble eksaminasjonen av elevene et kontrollapparat som fulgte dem i klasserommet og i selve helsekontrollen. I skolestuen korrigerer læreren elevenes adferd, og sørget for lærdom og dannelse. I legeeksaminasjonen observerte legen barna, og fastsatte graden av sykkelighet. Folkehelsearbeidet var et vellykket prosjekt i form av at skolebarnas helse ble løftet opp, og at resultatene kom relativt raskt, og var synlige. Andre verdenskrig var i så måte et unntak fra den positive helseutviklingen skolebarna hadde gjennom hele oppgavens tidsperiode. Folkehelseprosjektet endret folks holdninger og levestil. Slik satte prosjektet i gjennom en mentalitetsendring. Befolkningen lyttet til ekspertenes råd, og hjemmene stelte seg og sine bedre. Skolebarn og hjem tok i mye større grad opp i seg sansen for hygiene, å være skitten og ustelt var usivilisert. Skolehygienens fokus kan slik samles i uttrykket *ren i skinn er ren i sinn*.

Da barnekroppene var både renere og friskere kunne man fokusere på sinnet og de sjelelige evner. I etterkrigstiden kom det et særlig fokus på at feil oppdragelse kunne avstedkomme varige mentale problemer. Dette hang sammen med psykologiens innvirkning i synet på barn og barndom. Modenhet og evner kunne testes. Faggruppene ønsket et forebyggende mentalhygienisk arbeid, det var lettere å forebygge enn å reparere skader. På denne måten handlet profesjonenes italesetting av den mentale hygienens også om forebygging av ulike former for kriminalitet, gjennom at barna ble velfungerende voksenpersoner. Samtidig fremkalte det ”psykologiserte” synet på barnesinnet, oppmerksomhet rundt barnas sjelelige vansker i etterkrigstiden. Ordskiptet fremhevet på denne måten hvordan faggruppens hygienefokus gikk fra en bred innfallsvinkel, der de store hygieniske utfordringer lå i by og lands klasserom og skolestuer, til et særlig fokus på mentalt helsearbeid. Etableringen av basale hygieniske krav, i form av bedre lys i skolestuen, innlagt vann, og kontroll med smittsomme sykdommer, urenslighet og underernæring, medførte at andre problemer kom frem i lyset. Skolefolk løftet blikket fra skitne gulv og fokuserte på den helhetlige karakterdannelsen gjennom et godt arbeidsmiljø for elevene. Faggruppen italesatte barna som enkeltindivider med ulike behov. Det forebyggende mentale arbeidet var et nytt trekk i skolehelsefeltet, og de nye pedagogiske strømmingene endret eksaminasjonen av barna i klasserommet. Fortsatt skulle det være balanse i treningen av ånd og kropp, men i faggruppens ordskipte fremstod barnas mentale helse som det feltet som behøvde innsats på 1950-tallet. Faggruppene satte det individuelle mentalhygieniske arbeidet i sammenheng med den kollektive samfunnshygiene.

Psykologiens innvirkning i ordskiptet brakte et nytt perspektiv på hvordan barna skulle oppdras. Dette skapte igjen utfordringer i legens eksaminasjon, det subjektive blikket kunne ikke lenger avsløre barnas hovedproblemer. I ordskiptet gikk medisinere fra en hovedrolle i skolehelsefeltet, til å åpne opp for samarbeid med andre ekspertgrupper. Skolefolk og medisinere ønsket at det mentale helsearbeidet skulle bli en del av det felles forebyggende og behandlende tilbudet til alle i skolebarnsgruppen. I første rekke kom det mentale helsearbeidet i gang gjennom pedagogisk-psykologiske kontor, som ble opprettet i flere store byer. Dette skulle på sikt bidra til å åpne for flere eksperter, og gi rom for andre synspunkt og definisjoner av sykdom og avvik i skolen. Skolefolk ble forespeilet en større rolle i helsearbeidet under forarbeidet til loven av 1957, enn de faktisk fikk. Fra sentralt hold hadde man skissert at faggruppen skulle observere barna mer aktivt, dette skulle også bidra til en nødvendig rasjonalisering og modernisering av det bestående arbeidet. Skolefolk hadde ønsket et slik tverrfaglig samarbeid velkommen, faggruppen hadde tradisjon for forebyggende arbeid

gjennom idrettsarbeid og helselære. Loven om obligatorisk skolehelsetjeneste skulle bidra til en utjevning i forskjellene mellom fattig og rik, mellom by og land. Loven brakte inn faste rammer for tiltak i utformingen av klasserommet, og i eksaminasjonen av kropp og sinn. På tross av gode intensjoner vedrørende flerfaglig hjelp og støtte, viste det seg i praksis vanskelig å få flere eksperter inn i skolen. Som tidligere nevnt, kom det ingen nasjonal psykologtjeneste for elevene, i skolens regi, før PPT-kontorene kom inn i feltet i løpet av 1970-tallet.

Tendensen i ordskiftet var at smitte- og urenslighetskamp dominerte i oppgavens første tidsperiode. Oppdragelsen til hygiene ble italesatt som en frigjøring fra sykdom for skolebarna. I den andre tidsperioden dominerte den ”psykologiserte” forståelsen av barnesinnet i begge faggrupper. Herunder ble forebygging og behandling av mentale problemer, på lik linje med smitte- og renslighetskampen i første periode, italesatt med fokus på at hjelp til enkeltindividet spesielt, også ville komme samfunnet til unnsetning generelt. I kultiveringen av barna gjennom tiltak for rommet, kroppen og sinnet, kom dermed barnesinnet til å dominere ordskiftet rundt barnas helseproblemer mot slutten av oppgavens periode. Dette kan vi se i lys av at klasserom og barnekropper i større grad hadde kommet i hygieniske former, samtidig som psykologien innvirket i synet på barn og barndom. I ordskiftet åpnet faggruppene for mer samarbeid seg imellom, og med andre eksperter i en bredt anlagt skolehelsetjeneste. Det mentale fokuset viste seg likevel mer i tale enn i praktisk reform, i denne oppgavens tidsperiode.

BIBLIOGRAFI

Aasen, Petter og Oftedal Telhaug, Alfred (red.) 1992 *Takten, Takten pass på takten. Studier i den offentlige oppdragelsens historie*. Ad Notam Gyldendal, Oslo.

Alsvik, Ola 1991 "Friskere, sterkere, større, renere". *Om Carl Schiøtz og helsearbeidet for norske skolebarn*. UiO.

Andresen, Astri 2003 "Helserådet – forebygging i epidemienes tid." I K. T. Elvbakken og G. Riise (red.) *Byen og helsearbeidet*. Fagbokforlaget, Bergen.

Andresen, Astri 2006 *Hender små. Bortsetting av barn i Norge 1900-1950*. Fagbokforlaget, Bergen.

Andresen, Astri og Elvbakken, Kari Tove 2006 "Food, Morals and medicine in Norwegian primary Schools 1860-1950s." I A. Andresen, T. Grønlie og T. Ryymin (red.) *Science, Culture and Politics. European perspectives on medicine, Sickness and Health. Conference proceedings*. Stein Rokkan Centre For Social Studies. UNIFOB AS, Bergen.

Andresen, Astri og Elvbakken, Kari Tove 2003 "Skolehelsetjenesten – forme rom, kropp og sinn." I K. T. Elvbakken og G. Riise (red.) *Byen og helsearbeidet*. Fagbokforlaget, Bergen.

Blom, Ida 2003 "Tuberkulosearbeidet". I K. T. Elvbakken og G. Riise (red.) *Byen og helsearbeidet*. Fagbokforlaget, Bergen.

Cuff, E. C. Sharrock W. W. og Francis D. W. 1998 *Perspectives in Sociology*. Routhledge, London and New York.

Foucault, Michel 2001 *Overvåkning og Straff. Det moderne fengsels historie*. Gyldendal, Oslo.

Frykman, Jonas og Löfgren, Orvar (red.) 1985 *Modärna tider. Vision och vardag i folkhemmet*. Liber Förlag, Malmö.

Karlsen, Jan og Skogheim, Dag 1990 *Tæring – historia om ein folkesjukdom*. Det norske Samlaget, Oslo.

Koch, Lene og Vallgård, Signhild (red.) 2006 *Forskningsmetoder i Folkesundhetsvidenskab*. Munksgaard Danmark, København.

Lyngbø, Inger Johanne 2003 *Vitaminer! Kultur og vitenskap i mellomkrigstidens kostholdspropaganda*. Avhandling for dr. art graden ved Universitetet i Oslo, Unipub AS, Oslo.

Rabinow, Paul (red.) 1991 *The Foucault Reader*. Penguin Books, England.

Schiøtz, Aina 2003 "Folkets helse – landets styrke." Bind 2. I *Det offentlige helsevesen I Norge 1603-2003*. Universitetsforlaget, Oslo.

Schiøtz, Carl 1937 *Lærebok i hygiene*. Fabritius & Sønner, Oslo.

Schiøtz, Carl 1927 *Skolealderen. Utviklingsforhold, sykdomslære og hygiene. En utredning for læger og medisinske studerende*. J. W. Cappelens Forlag, Oslo.

Schmidt, Lars-Henrik og Kristensen, Jens Erik 2003 *Lys, luft og renlighet – den moderne socialhygiejnes fødsel*. Akademisk Forlag, København.

Seip, Anne Lise 1994 *Veiene til velferdsstaten. Norsk sosialpolitikk 1920-1975*. Gyldendal Norsk Forlag, Oslo.

Seip, Åsmund Arup 1990 *Lektorene. Profesjon, organisasjon og politikk 1890-1980*. FAFO-rapport nr.108, Oslo.

Slagstad, Rune 2001 *De nasjonale strateger*. Pax Forlag, Oslo.

Tønnessen, Liv Kari B. 2004 *Norsk utdanningshistorie. En innføring med fokus på grunnskolen utvikling*. Fagbokforlaget, Bergen.

Vallgård, Signhild 2003 *Folkesundhed som politik. Danmark og Sverige fra 1930 til i dag.*
Aarhus Universitetsforlag, Danmark.

KILDER

Nordisk Hygienisk Tidsskrift:

Organ for *Föreningen för allmän hälsovård* i Sverige, *Selskabet for Sundhedsplejen* i Danmark, og *Norsk Hygienisk Forening*. Fra 1947 var også *Finlands Kommunala Hälsovårdsförening* representert. Bladet ble gitt ut i Sverige.

Jeg har fått tak i følgende årganger: 1920-1937, 1939-1957.

Håkan Ohlssons Boktryckeri, Lund har utgitt årgangene: 1920-1922.

Centraltryckeriet, Oscar Ericsson, Göteborg har utgitt årgangene: 1923-1940.

AB Tage Rödin Bocktryckeri, Sundbyberg har utgitt årgangene: 1942-1945.

Statens Reproduksjonsanstalt 9950, Göteborg har utgitt årgangene: 1946-1951.

Trykkeri Balder AB, Stockholm har utgitt årgangene: 1953 og 1955.

Årgangene: 1952, 1956, 1957 er ikke merket med trykkeri.

Fra og med årgang 1947 er bøkene ikke lenger merket som bind med romertall, men kun med årstall.

Skolebladet fra 1934 *Norsk Skuleblad:*

Organ for norske skolefolk, utgitt i Oslo, ved Nicolai Olsens Boktrykkeri. Bladet utkom ikke: 1942-44. Følgende årganger ligger til grunn for oppgaven: 1920-1941 og 1945-1957. Bladet utga rundt 55 nummer i året, dette varierte noe fra årgang til årgang. Årgang 1945 hadde kun 23. nummer.

Norsk Pedagogisk Tidsskrift:

Bladet hadde 10 nummer i året og ble utgitt av *Norges Pedagogiske Landslag*, med ekspedisjon på Hamar. Jeg har brukt følgende årganger: 1936, 1948-1950.